

T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ EĞİTİMİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ORTA TÜRKÇEDE İSİM ÇEKİM EKLERİNİN
KULLANILIŞ ŞEKİLLERİ VE FONKSİYONLARI**

BURHAN BARAN

DANIŞMAN: Yard. Doç. Dr. Münir ERTEN

DIYARBAKIR

2006

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	XIV
KISALTMALAR	XVII
İŞARETLER	XVIII
GİRİŞ	1
1. Eski Türkçe Dönemi	1
2. Orta Türkçe Dönemi	2
3. İncelenen Metinler Hakkında Genel Bilgiler	3
3.1. Mukaddimetü'l-Edeb	3
3.2. Kıyasü'l-Enbiya	4
3.3. Muinü'l-Mürid.....	5
3.4. Kutb'un Hüsrev ü Şirini.....	5
3.5. Nehcü'l-Feradis.....	6
3.6. Gülistan Tercümesi.....	7
4. Örneklerinden Yaralanılan Diğer Metinler	7
4.1. Orhun Yazıtları	7
4.2. Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası	8
4.3. Kutadgu Bilig	8
4.4. Divanü Lügati't-Türk	8
4.5. Atebetü'l-Hakayık	8
5. İsim Çekim Eklerinin Araştırmacılar Tarafından İşlenişi	8
5.1. Taradığımız Metinlerde İşlenişi	8
5.2. Harezmi ve (Tarihi) Kıpçak Türkçesi Gramer Kitaplarında İşlenişi	9
5.3. Bazı Dilbilgisi Kitaplarında İşlenişi	10
6. İsim Çekim Eklerinin İşlenişiyle İlgili Tespitler	14
7. Çalışmamızda Konunun İşlenişi ve Tercih Ettiğimiz Terimler	17
ORTA TÜRKÇEDE İSİM ÇEKİM EKLERİNİN KULLANILIŞ ŞEKİLLERİ VE FONKSİYONLARI	19
ÇOKLUK EKİ	19
A. Kullanılmış Şekilleri	21
1. +lAr	21

1.1. İsimlerde Kullanılışı	21
1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	21
1.1.2. İyelik Eki Almış İsimlerde	22
1.1.3. Durum Eki Almış İsimlerde Kullanılışı	22
1.2. Zamirlerde Kullanılışı	23
1.2.1. Yalın Zamirlerde	23
1.2.2. Durum Eki Almış Zamirlerde	24
2. +An	25
3. +z	27
B. Fonksiyonları	28
1. İsim Tamlamalarında Kullanılması	28
2. Sayı Sıfatlarından Sonra Gelen İsimlerde Kullanılması	28
3. Çoğul Anlamı Alınma İsimlerde Kullanılması	29
4. Birleşik Fiil Yapısında Kullanılması	30
SORU EKİ	30
A. Kullanılış Şekilleri mI	31
1. İsimlerde Kullanılışı	31
1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	31
1.2. Durum Eki Almış İsimlerde	32
2. Zamirlerde Kullanılışı	32
3. Zarflarda Kullanılışı	33
4. Edatlarda Kullanılışı	33
B.Fonksiyonları	33
İYELİK EKLERİ	36
1. I. Tekil Kişi İyelik Eki +(I)m	37
1.1. İsimlerde Kullanılışı	37
1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	37
1.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde	38
1.1.3. Durum Eki Almış İsimlerde Kullanılışı	39
1.1.3.1. İlgi Durumu Ekiyle	39
1.1.3.2. Yükleme Durumu Ekiyle	40
1.1.3.3. Yönelme Durumu Ekiyle	40

1.1.3.4. Bulunma Durumu Ekiyle	41
1.1.3.5. Ayrılma Durumu Ekiyle	42
1.1.3.6. Eşitlik Durumu Ekiyle	42
1.2. Zamirlerde Kullanılışı	42
1.3. İsim Tamlamalarında Kullanılması	43
2. II. tekil Kişi İyelik Eki +(I)ng	43
2.1. İsimlerde Kullanılışı	43
2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	43
2.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde	44
2.1.3. Durum Eki Almış İsimlerde Kullanılışı	45
2.1.3.1. İlgi Durumu Ekiyle	45
2.1.3.2. Yükleme Durumu Ekiyle	46
2.1.3.3. Yönelme Durumu Ekiyle	46
2.1.3.4. Bulunma Durumu Ekiyle	47
2.1.3.5. Ayrılma Durumu Ekiyle	47
2.1.3.6. Eşitlik Durumu Ekiyle	47
2.2. Zamirlerde Kullanılışı	48
3. III. tekil Kişi İyelik Eki +(s)I(n)	48
3.1. İsimlerde Kullanılışı	50
3.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	50
3.1.2. Durum Eki Almış İsimlerde	51
3.1.2.1. İlgi Durumu Ekiyle	52
3.1.2.2. Yükleme Durumu Ekiyle	52
3.1.2.3. Yönelme Durumu Ekiyle	53
3.1.2.4. Bulunma Durumu Ekiyle	54
3.1.2.5. Ayrılma Durumu Ekiyle	55
3.1.2.6. Eşitlik Durumu Ekiyle	56
3.2. Zamirlerde Kullanılışın	58
3.2.1. Yalın Zamirlerde	58
3.2.2. Durum Eki Almış Zamirlerde	59
3.3. İsim Tamlamalarında Kullanılması	60
3.4. Kalıplaşmış Durum Eklerinden Sonra Kullanılması	60

3.5. İyelik Eki Yığılması	61
3.6. Eksiz Kullanılışı +ø	62
4. I. çoğul Kişi İyelik Eki +(I)mIz	64
4.1. İsimlerde Kullanılışı	64
4.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	64
4.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde	65
4.1.3. Durum Eki Almış İsimlerde	66
4.1.3.1. İlgı Durumu Ekiyle	66
4.1.3.2. Yükleme Durumu Ekiyle	66
4.1.3.3. Yönelme Durumu Ekiyle	67
4.1.3.4. Bulunma Durumu Ekiyle	67
4.1.3.5. Ayrılma Durumu Ekiyle	68
4.1.3.6. Eşitlik Durumu Ekiyle	69
4.2. Zamirlerde Kullanılışı	69
4.3. İsim Tamlamalarında Kullanılması	70
4.4. Eksiz Kullanılışı +ø	70
5. II. çoğul Kişi İyelik Eki +(I)ngIz	71
5.1. İsimlerde Kullanılışı	71
5.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	71
5.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde	72
5.1.3. Durum Eki Almış İsimlerde	73
5.1.3.1. İlgı Durumu Ekiyle	74
5.1.3.2. Yükleme Durumu Ekiyle	74
5.1.3.3. Yönelme Durumu Ekiyle	74
5.1.3.4. Bulunma Durumu Ekiyle	75
5.1.3.5. Ayrılma Durumu Ekiyle	75
5.2. Zamirlerde Kullanılışı	76
5.3. Nezaket İfadesi İçin Kullanılması	77
5.4. Eksiz Kullanılışı +ø	77
6. III. Çoğul Kişi İyelik Eki +lArı(n)	78
6.1. İsimlerde Kullanılışı	79
6.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	79

6.1.2. Durum Eki Almış İsimlerde	80
6.1.2.1. İlgı Durumu Ekiyle	80
6.1.2.2. Yükleme Durumu Ekiyle	80
6.1.2.3. Yönelme Durumu Ekiyle	81
6.1.2.4. Bulunma Durumu Ekiyle	81
6.1.2.5. Ayrılma Durumu Ekiyle	82
6.2. Zamirlerde Kullanılışı	82
6.3. İsim Tamlamalarında Kullanılması	83
6.4. Eksiz Kullanılışı +ø	83
İSİM DURUM EKLERİ	84
I. YALIN DURUM	84
A. Kullanılış Şekilleri +ø (eksiz)	85
1. İsimlerde Kullanılışı	85
1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	85
1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde	85
1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde	86
2. Zamirlerde Kullanılışı	86
B. Fonksiyonları	87
1. Sıfat Tamlamasında Kullanılması	87
2. Edat Grubunda Kullanılması	88
3. Ünlem Grubunda Kullanılması	88
4. Unvan Grubunda Kullanılması	89
5. Birleşik Fiil Yapısını Oluşturması	89
6. Yükleme Görevini Üstlenmesi	89
7. Özne Görevini Üstlenmesi	90
II. İLGİ DURUMU	90
A. Kullanılış Şekilleri	91
1. Asıl İlgı Durumu Şekilleri +(n)Ing	91
1.1. İsimlerde Kullanılışı	92
1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	92
1.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde	93

1.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde	93
1.2. Zamirlerde Kullanılışı	94
2. Eksiz Kullanılışı +ø	98
2.1. İsimlerde Kullanılışı	98
2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	98
2.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde	99
2.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde	99
2.2. Zamirlerde Kullanılışı	101
3. İlgi Durumu Fonksiyonunda Kullanılan Diğer İsim Durum Ekleri	101
3.1. Yükleme Durumu	103
3.2. Bulunma Durumu	103
3.3. Ayrılma Durumu	104
B. Fonksiyonları	105
1. İsimler Arasında İlgi Kurması	105
2. Zamirle Edat Arasında İlgi Kurarak Edat Grubu Oluşturması	107
3. İlgi Durumu Grubu Oluşturması	108
4. Geldiği Kelimenin Cümlede Üstlendiği Görevler	109
4.1. Yükleme Görevini Üstlenmesi	109
4.2. Özne Görevini Üstlenmesi	109
4.3. Nesne Görevini Üstlenmesi	110
4.4. Yer-Yön Tümleci Görevini Üstlenmesi	110
4.5. Zarf Tümleci Görevini Üstlenmesi	110
5. Diğer İsim Durum Ekleri Fonksiyonunda Kullanılması	111
5.1. Yönelme Durumu Fonksiyonunda	111
III. YÜKLEME DURUMU	111
A. Kullanılış Şekilleri	112
1. Asıl Yükleme Durumu Şekilleri	112
1.1. +nI ²	112
1.1.1. İsimlerde Kullanılışı	112
1.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	112
1.1.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde	114
1.1.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde	114

1.1.2. Zamirlerde Kullanılışı	116
1.2. +P ²	118
1.2.1. İsimlerde Kullanılışı	118
1.2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	118
1.2.2. Zamirlerde Kullanılışı	119
2. Eksiz Kullanılışı +ø	119
2.1. İsimlerde Kullanılışı	120
2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	120
2.1.2. İyelik Eki Almış İsimlerde	120
2.2. Zamirlerde Kullanılışı	122
3. Yükleme Durumu Fonksiyonunda Kullanılan Diğer İsim Durum Ekleri	122
3.1. Yönelme Durumu	122
3.2. Bulunma Durumu	123
3.3. Ayrılma Durumu	124
B. Fonksiyonları	124
1. İsmi Fiile Bağlaması	124
2. Geldiği Kelimenin Nesne Görevini Üstlenmesi	125
2.1. Belirtili Nesne Görevinde	125
2.2. Belirtisiz Nesne Görevinde	127
3. Diğer İsim Durum Ekleri Fonksiyonunda Kullanılması	127
3.1. İlgi Durumu Fonksiyonunda	127
3.2. Yönelme Durumu Fonksiyonunda	127
IV. YÖNELME DURUMU	128
A. Kullanılış Şekilleri	129
1. Asıl Yönelme Durumu Şekilleri	129
1.1. +GA	130
1.1.1. İsimlerde Kullanılışı	130
1.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	130
1.1.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde	134
1.1.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde	135
1.1.2. Zamirlerde Kullanılışı	137
1.2. +(y)A	140

1.2.1. İsimlerde Kullanılışı	140
1.2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	140
1.2.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde	141
1.2.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde	141
1.2.2. Zamirlerde kullanılışı	142
2. Eksiz Kullanılışı +ø	143
2.1. İsimlerde Kullanılışı	143
2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	143
2.1.2. İyelik Eki Almış İsimlerde	143
2.1.3. Çokluk Eki Almış İsimlerde	144
3. Yönelme Durumu Fonksiyonunda Kullanılan Diğer İsim Durum Ekleri	144
3.1. İlgi Durumu	144
3.2. Yükleme Durumu	144
3.3. Bulunma Durumu	145
3.4. Araç-Birliktelik Durumu	147
4. Ekin Ünsüzlerden Sonraki Kullanılışı	147
B. Fonksiyonları	148
1. İsmi Fiile Bağlaması	148
2. İsmi Edata Bağlayarak Edat Grubu Oluşturması	150
3. Birleşik Zarf-Fiil Yapısını Oluşturması	152
4. Birleşik Fiil Yapısını Oluşturması	153
5. Bazı Kelimeler Üzerinde Kalıplaşması	153
6. Kalıplaşmış Durum Eklerinden Sonra Kullanılması	154
7. Geldiği Kelimenin Cümlede Üstlendiği Görevler	155
7.1. Yer-Yön Tümlenci Görevini Üstlenmesi	155
7.2. Zarf Tümlenci Görevini Üstlenmesi	156
8. Diğer İsim Durum Ekleri Fonksiyonunda Kullanılması	157
8.1. Yükleme Durumu Fonksiyonunda	157
8.2. Bulunma Durumu Fonksiyonunda	158
8.3. Ayrılma Durumu Fonksiyonunda	159
8.4. Araç-birliktelik Durumu Fonksiyonunda	159
8.5. Eşitlik Durumu Fonksiyonunda	160

V. BULUNMA DURUMU	160
A. Kullanılış Şekilleri	161
1. Asıl Bulunma Durumu Şekilleri +DA	161
1.1. İsimlerde Kullanılışı	161
1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	161
1.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde	163
1.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde	163
1.2. Zamirlerde Kullanılışı	165
2. Eksiz Kullanılışı +ø	167
2.1. İsimlerde Kullanılışı	168
2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	168
2.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde	168
3. Bulunma Durumu Fonksiyonunda Kullanılan Diğer İsim Durum Ekleri	168
3.1. Yönelme Durumu	168
3.2. Ayrılma Durumu	169
3.3. Eşitlik Durumu	169
3.4. Yer-Yön Durumu	169
4. Ekin Ünsüzlerden Sonraki Kullanılışı	170
B. Fonksiyonları	171
1. İsmi Fiile Bağlaması	171
2. İsmi Edata Bağlayarak Edat Grubu Oluşturması	173
3. Birleşik Zarf-Fiil Yapısını Oluşturması	173
4. İsim (+) +de (+) +ki Yapısında Kullanılması	176
5. Kesir Sayı Sıfatı Yapması	176
6. Bazı Kelimeler Üzerinde Kalıplaşması	177
7. Kalıplaşmış Durum Eklerinden Sonra Kullanılması	177
8. Geldiği Kelimenin Cümlede Üstlendiği Görevler	177
8.1. Yer-Yön Tümleci Görevini Üstlenmesi	177
8.2. Zarf Tümleci Görevini Üstlenmesi	178
9. Diğer İsim Durum Ekleri Fonksiyonunda Kullanılması	179
9.1. İlgi Durumu Fonksiyonunda	180
9.2. Yükleme Durumu Fonksiyonunda	181

9.3. Yönelme Durumu Fonksiyonunda	181
9.4. Ayrılma Durumu Fonksiyonunda	182
9.5. Araç-Birliktelik Durumu Fonksiyonunda	183
VI. AYRILMA DURUMU	184
A. Kullanılış Şekilleri	186
1. Asıl Ayrılma Durumu Şekilleri	186
1.1. +DI ² n	186
1.1.1. İsimlerde Kullanılışı	186
1.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	186
1.1.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde	187
1.1.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde	187
1.1.2. Zamirlerde Kullanılışı	189
1.2. +DAn	191
1.2.1. İsimlerde Kullanılışı	191
1.2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	191
1.2.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde	192
1.2.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde	192
1.2.2. Zamirlerde Kullanılışı	192
2. Ayrılma Durumu Fonksiyonunda Kullanılan Diğer İsim Durum Ekleri	193
2.1. Yönelme Durumu	193
2.2. Bulunma Durumu	193
2.3. Araç-Birliktelik Durumu	195
2.4. Eşitlik Durumu	195
3. Ekin Ünsüzlerden Sonraki Kullanılışı	195
B. Fonksiyonları	196
1. İsmi Fiile Bağlaması	196
2. İsmi Edata Bağlayarak Edat Grubu Oluşturması	198
3. İsmi İsme Bağlayarak Kelime Grupları Oluşturması	199
4. Birleşik Zarf-Fiil Yapısını Oluşturması	200
5. Birleşik Fiil Yapısını Oluşturması	202
6. Bazı Kelimeler Üzerinde Kalıplaşması	202
7. Kalıplaşmış Durum Eklerinden Sonra Kullanılması	202

8. Geldiği Kelimenin Cümlede Üstlendiği Görevler	203
8.1. Yer-Yön Tümleci Görevini Üstlenmesi	203
8.2. Zarf Tümleci Görevini Üstlenmesi	205
9. Diğer İsim Durum Ekleri Fonksiyonunda Kullanılması	205
9.1. İlgi Durumu Fonksiyonunda	205
9.2. Yükleme Durumu Fonksiyonunda	206
9.3. Bulunma Durumu Fonksiyonunda	206
VII. ARAÇ-BİRLİKTELİK DURUMU	207
A. Kullanılış Şekilleri	208
1. Asıl Araç-Birliktelik Durumu Şekilleri	208
1.1. +(I)n	208
1.1.1. İsimlerde Kullanılışı	208
1.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	208
1.1.2. Zamirlerde kullanılışı	209
1.2. +IA	209
1.2.1. İsimlerde Kullanılışı	209
1.2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	209
2. Birle / Bile / Birlen / Bilen Edatı	210
3. Araç-Birliktelik Durumu Fonksiyonunda Kullanılan Diğer İsim Durum Ekleri ..	212
3.1. Yönelme Durumu	212
3.2. Bulunma Durumu	213
3.3. Ayrılma Durumu	213
3.4. Eşitlik Durumu	213
B. Fonksiyonları	214
1. İsmi Fiile Bağlaması	214
2. İkileme Yapısını Oluşturması	215
3. Bazı Kelimeler Üzerinde Kalıplaşması	215
4. Geldiği Kelimenin Zarf Tümleci Görevini Üstlenmesi	215
5. Diğer İsim Durum Ekleri Fonksiyonunda Kullanılması	216
5.1. Yönelme Durumu Fonksiyonunda	216
5.2. Ayrılma Durumu Fonksiyonunda	216

VIII. EŞİTLİK DURUMU	217
A. Kullanılış Şekilleri	218
1. Asıl Eşitlik Durumu Şekilleri +çA	218
1.1. İsimlerde Kullanılışı	218
1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	218
1.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde	218
1.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde	218
1.2. Zamirlerde Kullanılışı	219
2. Eşitlik Durumu Fonksiyonunda Kullanılan Diğer İsim Durum Ekleri	224
2.1. Yönelme Durumu	224
B. Fonksiyonları	224
1. İsmi Fiile Bağlaması	224
2. Bazı Kelimeler Üzerinde Kalıplaşması	226
3. -gInçA / -gImçA Zarf-Fiil Eki Yapısını Oluşturması	228
4. Geldiği Kelimenin Zarf Tümleci Görevini Üstlenmesi	229
5. Diğer İsim Durum Ekleri Fonksiyonunda Kullanılması	230
5.1. Bulunma Durumu Fonksiyonunda	231
5.2. Ayrılma Durumu Fonksiyonunda	231
5.3. Araç-birliktelik Durumu Fonksiyonunda	231
IX. YER-YÖN DURUMU	232
A. Kullanılış Şekilleri	233
1. Asıl Yer-Yön Durumu Şekilleri	233
1.1. +GARİ	233
1.1.1. İsimlerde Kullanılışı	233
1.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	233
1.1.1.2. İyelik Eki Almış İsimlerde	235
1.1.2. Zamirlerde Kullanılışı	235
1.2. +rA	236
1.2.1. İsimlerde Kullanılışı	236
1.2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	236
1.2.1.2. İyelik Eki Almış İsimlerde	238
1.3. +Arİ	238

1.3.1. İsimlerde Kullanılışı	238
1.3.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	238
1.4. +rU	239
1.4.1. İsimlerde Kullanılışı	239
1.4.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde	239
B. Fonksiyonları	239
1. İsmi Fiile Bağlaması	239
2. Bazı Kelimeler Üzerinde Kalıplaşması	240
3. İkileme Yapısını Oluşturması	242
4. Geldiği Kelimenin Zarf Tümleci Görevini Üstlenmesi	242
5. Diğer İsim Durum Ekleri Fonksiyonunda Kullanılması	244
5.1. Bulunma Durumu Fonksiyonunda	244
SONUÇ	245
KAYNAKLAR	256

ÖN SÖZ

İsim çekim ekleri, Türk dilinde işlek olarak kullanılan unsurlardan biridir. Eski Türkçe ile yeni Türkçe arasında bir köprü vazifesi gören Orta Türkçe metinlerinin taranarak bu işlek unsurların incelenmesi ayrı bir önem taşımaktadır. Bu dönemi esas alan böyle bir inceleme, hem dönem ve dönemin metinleri hakkında ufukumuzu genişletecek, hem de Türkiye Türkçesine ışık tutacaktır.

Orta Türkçe döneminde, araştırmacılar tarafından isim çekim ekleri konusu işlenmiştir. Şüphesiz bu çalışmalar, o dönemde isim çekim eklerinin kullanılışları hususunda az çok bilgi sahibi olmamızı sağlayan değerli çalışmalardır. Ancak bu çalışmaların çoğu, ya bir metne has olarak yapılmış, ya da dönemi inceleyen sayılı gramer kitaplarında diğer gramer konuları arasında birkaç sayfadan ibaret kalmıştır. Bu kadar işlek olan unsurları ancak derinlemesine incelersek onlar hakkında daha tatmin edici bilgilere sahip olabiliriz. Onları ayrıntılı bir biçimde tanıyıp yorumlamak aynı zamanda metinlerimizi diğer yönlerden incelerken de daha doğru yorum ve sonuçlara ulaşmamızı sağlayacaktır. Bu nedenle isim çekim ekleri, metinlere dayandırılarak derinlemesine incelenmesi gereken unsurlardan biridir. Biz de böyle önemli bir çalışmaya katkımız olacağı ümidiyle Orta Türkçe döneminde yazılmış bazı metinleri tarayarak isim çekim eklerini işledik.

Önce Tarihî Kuzey Türkçesi metinlerini esas alan bir çalışma yapmayı düşünmüştük. Ancak incelemeye karar verdiğimiz metinler biraz daha geniş bir sahaya içine almakta idi. Ardından bazı araştırmacılarca Orta Türkçe döneminin ilk basamağını teşkil ettiği düşünülen Karahanlı sahasında etkin kullanılışlarını merak ettik. Merakımızı gidermek için bu sahaya ait üç büyük eser olan Atabetü'l-Hakayık, Kutadgu Bilig ve Divanü Lûgati't-Türk'e baktık. Ancak bu eserleri de tarayacağımız metinlerin arasına almak zaman açısından mümkün değildi. Bu nedenle onları geniş bir şekilde taramayıp göz atmak suretiyle konumuzla ilgili bazı örnekler tespit ettik. Bu örneklerimiz ayrıntılı bir taramaya dayanmadığından yer yer konuyla ilgili çalışmalardan alıntılar yaparak daha güvenilir ve doğru tespitlere ulaşmaya çalıştık. Merakımız bizi Eski Türkçe dönemine de götürdü. İsim çekim eklerinin o dönemdeki kullanılışları hakkında fikir sahibi olmak amacıyla Orhun Yazıtları ile Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası'na bakıp bunlardan tespit ettiğimiz birkaç örneği de tezimize dahil ettik.

Asıl ayrıntılı çalışmamızı ise Orta Türkçenin kuzey-doğu sahası metinlerinden Kısasü'l-Enbiya, Nehcü'l-Feradis, Mukaddimetü'l-Edeb, Gülistan Tercümesi, Muinü'l-Mürid ve Kutb'un Hüsrev ü Şirini ile sınırladık. Bu metinleri tarayıp isim çekim eklerini almış kelimelerin geçtiği cümleleri fişledik. Fişlerimizin üzerine ekin şekillerini ve fonksiyonlarını not ettik. Konunun işlenişi esnasında 1800 civarındaki örnek cümlelerimizden bazılarını eledik. Metinlerden aldığımız örnek cümleleri tırnak içinde verdikten sonra eser kısaltmasını, cümlenin satır ve sayfa numaralarını verdik. (=) işaretinden sonra cümlenin kolayca anlaşılıp ekin şekil ve fonksiyonunun daha kolay tespit edilebilmesi için Türkiye Türkçesindeki karşılığını yazdık. Bazı kullanılışların Türkçenin diğer şivelerinde de yaygın olduğunu göstermek veya ilgi çekici kullanılışlara dikkat çekmek amacıyla yer yer Dede Korkut üzerinde yapılan araştırmalardan da faydalandık. Çalışmamıza kısmen de olsa Karahanlı sahasını da aldığımızdan tezimizin başlığını “Orta Türkçede İsim Çekim Eklerinin Kullanılış Şekilleri ve Fonksiyonları” olarak belirledik.

Taradığımız metinlerden sadece Kısasü'l-Enbiya'da η işareti kullanılmıştı. Diğer metinlerdeki transkripsiyon işaretlerinden farklı olmaması için bunun yerine de ng harflerini kullandık. Noktalı v ile w, altı noktalı e ile ê metinlerde farklı olarak kullanılan transkripsiyon işaretlerindendi. Biz bunlardan w ile ê'yi tercih ettik. Nehcü'l-Feradis'te kullanılan q yerine taradığımız diğer metinlerde kullanılan k'yı tercih ettik. Mukaddimetü'l-Edeb'te ise genel kabul gören transkripsiyon işaretleri dışındakileri göstermedik. Diğer transkripsiyon işaretlerini ise olduğu gibi yazdık. Örnek cümlelerimizde büyük-küçük harf ve noktalama hususunda; tercüme cümlelerimizde ise bununla birlikte diğer imla kurallarında da Türk Dil Kurumu İmlâ Kılavuzu'nu esas aldık.

Çalışmamız Giriş, Orta Türkçede İsim Çekim Eklerinin Kullanılış Şekilleri ve Fonksiyonları, Sonuç olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemleri ve incelenen metinler hakkında genel bilgiler, isim çekim eklerinin araştırmacılar tarafından işlenişi ve bu konudaki tespitlerimiz, çalışmamızda konunun işlenişi ve tercih ettiğimiz terimler hususlarına değindik.

Orta Türkçede İsim Çekim Eklerinin Kullanılış Şekilleri ve Fonksiyonları bölümünde ekin Eski Türkçe ve Karahanlı sahasındaki kullanılış şekillerini sunduktan

sonra taradığımız metinlerdeki isim çekim eklerini, kullanılış şekilleri ve fonksiyonları olmak üzere iki ana başlık altında işledik.

Sonuç bölümünde isim çekim eklerinin kullanılış şekilleri ve fonksiyonları konusunda ulaştığımız sonuçları maddeler hâlinde verdik. İsim durum eklerinin asıl şekilleri ve birbirlerinin yerine kullanılışını ise tablo hâlinde sunduk.

Türk dili araştırmalarına az da olsa katkıda bulunmuş olmak bizi mutlu edecektir. Yapılacak eleştiriler, eksiklerimizi gidermemizi ve daha başarılı çalışmalar yapmamızı sağlayacaktır.

Tezimi hazırlarken baştan sona kadar bana değerli görüşleriyle yol gösteren, çalışmamı zevkle yürütmemi sağlayan değerli hocalarım Prof. Dr. Sayın Sadettin Özçelik ve danışman hocam Yard. Doç. Dr. Sayın Münir Erten'e teşekkür ederim. Tez çalışması konusunda görüşlerinden faydalandığım Araştırma Görevlisi Sayın Abdullah Demiral'a teşekkür ederim.

Burhan Baran

Diyarbakır, 2006

KISALTMALAR

1. Kitap Kısaltmaları

- AH : Atabetü'l-Hakayık, Reşit Rahmeti Arat (1992), Türk Dil Kurumu yayınları: 32, Ankara
- DLT : Divanü Lûgat-İt-Türk Tercümesi, Besim Atalay (1999), Türk Dil Kurumu yayınları: 521-524 (4 Cilt), Ankara
- GT : Gülistan Tercümesi, Seyf-i Sarayı, Hazırlayan: Ali Fehmi Karamanlıoğlu (1989), Türk Dil Kurumu yayınları: 544, Ankara
- İKPÖ : Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası, James Russel Hamilton (1998), (Türkçeye çevirenler: Ece Korkut, İsmet Birkan) Simurg yayınları, İstanbul
- KB : Kutadgu Bilig, Reşit Rahmeti Arat (1999), Türk Dil Kurumu yayınları : 458 Ankara
- KE : Kısasü'l-Enbiya I: Giriş-Metin-Tıpkıbasım; II: Dizin, Aysu Ata (1997), Türk Dil Kurumu yayınları: 681, Ankara
- KHŞ : Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i, Necmettin Hacıeminoğlu (2000), Türk Dil Kurumu yayınları: 573 , Ankara
- ME : Mukaddimetü'l-Edeb, Nuri Yüce (1988), Türk Dil Kurumu yayınları: 535, Ankara
- MM : Muinü'l-Mürid Recep Toparlı (1988), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:15, Erzurum
- NF : Nehcü'l-Feradis, Janos Eckmann (1995), (Yayımlayanlar: Semih Tezcan ve Hamza Zülfikar), Türk Dil Kurumu yayınları: 518, Ankara; Dizin-Sözlük: Aysu Ata (1998), Türk Dil Kurumu yayınları : 518, Ankara

2. Diğer Kısaltmalar

- as. : Aleyhiselam (Ar. Allah'ın selâmı üzerine olsun, anlamında dua)
- bk. : Bakınız
- BKD : Bilge Kağan, Doğu Yüzü
- BKG : Bilge Kağan, Güney Yüzü
- Drs. : Dede Korkut'un Dresden Nüshası

- KTD : Kül Tigin, Doğu Yüzü
 KTG : Kül Tigin, Güney Yüzü
 KTK : Kül Tigin, Kuzey Yüzü
 ra. : Radiyallahu anhu (Ar. Allah ondan razı olsun anlamında dua)
 s. : Sayfa
 S. : Sayı
 T : Tonyukuk
 vb. : Ve benzeri

İŞARETLER

- / : İki şeklin veya sesin dönüşümlü kullanıldığını veya şiirde sonraki dizeye geçildiğini gösterir.
 - : Ekin fiile bağlandığını gösterir.
 + : Ekin isme bağlandığını gösterir.
 (+) : Üst üste kullanılan kök veya ekleri gösterir.
 ... : Atlanmış bir kısım olduğunu gösterir.
 < : Kelimenin eski şeklini gösterir.
 = : Cümlenin Türkiye Türkçesine tercümesini gösterir.
 A : a, e
 C : c, ç
 D : d, t
 G : g, k, ğ, k
 I : ı, i, u, ü
 I² : ı, i
 U : u, ü

GİRİŞ

Çalışmamızın bu bölümünde, önce Eski ve Orta Türkçe dönemleri ile incelediğimiz metinler ve örneklerinden yararlandığımız diğer metinler hakkında kısaca bilgi vereceğiz. Ardından tezimizin konusunu teşkil eden isim çekim eklerinin araştırmacılar tarafından işlenişini özetle sunacağız. Bu genel bilgilerden sonra, isim çekim eklerinin işlenişiyle ilgili tespitler, çalışmamızda konunun işlenişi ve tercih ettiğimiz terimler konularına değineceğiz.

1. Eski Türkçe Dönemi

Türkçenin metinlerle takip edilebilen ilk dönemidir. Bilinen ilk yazılı metin olan Orhun Yazıtları'yla başlar. Bu dönem, Türkçenin müşterek yazı dili dönemi olarak kabul edilir.

“(8-10.yüzyıllar) Türkçenin metinlerle ve Türk adıyla takip edilebildiği tarihî bir dönemdir. Eski Türkçe döneminin, Orhun Yazıtları'nın yazıldığı tarih olan 8. yüzyılda başladığını kabul ediyoruz... Eski Türkçe dönemi içinde biri Köktürk diğeri Uygur olmak üzere Türkçenin iki devresini görmekteyiz.” (Özçelik-Erten 2005: 33-34)

Ergin, Orhun Abideleri'ndeki dilin yeni teşekkül etmiş bir yazı dili olarak değil, çok işlenmiş bir yazı dili olarak karşımıza çıktığını, bu bakımdan Türk yazı dilinin başlangıcını ele geçen bu ilk metinlerden çok daha öncelere çıkarmak gerektiğini, buna göre Türk yazı dilinin başlangıcını milâdın ilk asırlarına, hiç olmazsa Orhun Abideleri'nden birkaç asır önceye çıkarmanın doğru olacağı görüşündedir. Araştırmacı, Eski Türkçe döneminin 12-13. asra kadar sürdüğünü belirtir. (1992: 13)

Ercilasun, son olarak Türk bilgini Osman Nedim Tuna'nın Türkçe ile Sümercede 168 kelimenin ortak olduğunu tespit ettiğini belirtir. Araştırmacı, tarihi bilinen ve bugüne ulaşan en eski Türk yazıtının Çoyr Yazıtı olduğunu; ardından umumi olarak Orhun Abideleri diye adlandırılan Tonyukuk, Költigin ve Bilge Kağan bengu taşlarının, Köktürk edebiyatının en uzun ve ve en mükemmel örnekleri olduğunu belirtir. (2004: 35; 130,131)

“O. Nedim Tuna'nın, bugün yaşayan dünya dilleri arasında en eski yazılı metne sahip dil Türk dilidir, şeklindeki tespit ve iddiasını bir yana bırakıp Türkçenin ilk yazılı metinlerini M.S. VII. yüzyılın sonu olarak kabul etsek bile, Türk dili, bugün edebiyat ve

bilim dili olarak kabul edilen birçok dünya dilinden daha eski yazılı metne sahip bir dil durumundadır.” (Buran 2001: 12)

2. Orta Türkçe Dönemi

“(11-15. yüzyıllar) Eski Türkçe, Uygur medeniyeti ve yazı dili olarak devam ederken, bunun yanı sıra bir başka medeniyetin etkisi altında gelişen Türk yazı diline Orta Türkçe dönemi diyoruz. İlk İslâmi Türkçe metinlerin yazılmasından, yeni edebi Türk şivelerinin tamamlandığı döneme kadar geçen süreyi kapsar... Bu dönem için Hakaniye Türkçesi, Müşterek Orta Asya Türkçesi gibi adlar da kullanılmıştır... 12 ve 13. yüzyıllardan sonra biri kuzey-doğuda, diğeri batıda gelişen Kuzey-doğu ve Batı Türkçesi olmak üzere iki yazı dili meydana gelir... Kuzey Türkçesi, Kıpçak Türkçesi diye de anılır. Bir kolu en güneyde Mısır Memluk Devleti ile devam etmiş olan, Altınordu-Harezem aşamasını da geçirmiş bulunan Türk yazı dilidir.” (Özçelik-Erten 2005: 34-35)

Karamanlıoğlu, Eski Türkçe dönemini VI-X. yüzyıllar, Orta Türkçe dönemini ise XI-XV. yüzyıllar olarak kabul eder. Ancak bu sınırın, Orta Türkçe Türkoloji alanında kesinlik kazanmadığını belirttiikten sonra kendi görüşünü açıklar: *“Uygur yazı dili ve edebiyatı devam etmekle birlikte batıdaki Türklerin İslâmlığı kabul etmeleri ve ilk İslâmi eserlerle başlayan yeni Türk yazı dilini Orta Türkçenin başlangıcı olarak kabul etmenin uygun olacağı kanaatindeyiz.”* Araştırmacı Orta Türkçe çağını Müşterek Orta Asya Türkçesi ve tarihi Türk yazı dili şivelerinin yani Çağatay, Kıpçak ve Oğuz şivelerine dayanan yazı dillerinin oluştuğu devir olarak ikiye ayırır. (1972: 45; 48)

Caferoğlu bu dönemi “Müşterek Orta Asya Türkçesi”, “Altın-Ordu Türk İlleri Türkçesi” ve “Çağatay Türkçesi” başlıklarıyla inceler. Araştırmacı, dönemin başlangıcı olarak XI. yüzyılı alır.¹

Bozkurt, Orta Türkçe döneminin 11-15. yüzyılları kapsadığını; daha sonra bu dönemin en belirgin özelliğinin yeni bir uygarlık (İslâm uygarlığı) çevresinde gelişmiş olduğunu belirtir. (2002: 111)

¹ Caferoğlu, Ahmet (1974), *Türk Dili Tarihi II*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No.1072, İstanbul

“Türk dilini eski, orta, yeni, olarak üç döneme ayıran Türkologlara göre Karahanlı Türkçesi, Orta Türkçenin ilk dönemini oluşturur. Böyle düşünen Türkologlara göre 10-15. yüzyıllar arası, Orta Türkçe dönemidir. Karahanlı Türkçesinden sonraki Harezmi, Kıpçak ve Eski Oğuz Türkçeleri de Orta Türkçenin diğer dönem ve alanlarıdır... Dönem, saha (coğrafya) ve medeniyet çevreleri ayrılıklarından meydana gelen birkaç küçük farklılığı dikkate almazsak Köktürk, eski Uygur ve Karahanlı Türkçelerini tek bir yazı dili olarak kabul edebiliriz.... 1928’de Aleksandr N. Samoyloviç, Orta Asya edebi Türk dilini dört devreye ayırır:

1. Karahanlı Türkçesi veya Kaşgar Türkçesi (11-12. yüzyıllar)
2. Kıpçak-Oğuz Türkçesi (13-14. yüzyıllar)
3. Çağatayca (15-19. yüzyıllar)
4. Özbekçe (20. yüzyıl)” (Ercilasun 2004: 348-349; 404,405)

3. İncelenen Metinler Hakkında Genel Bilgiler

3.1. Mukaddimetü’l-Edeb

“Mukaddimetü’l-Edeb, aslında Arapçayı öğretmek üzere yazılmış kelime ve kısa cümlelerden ibaret bir eserdir. Arapça kelime ve ibarelerin altına Harezmi Türkçesi, Farsça, Harezmi (bir İran dili), Moğolca, Çağatayca, Osmanlıca gibi dillerde anlamları yazılmıştır. Tabii ki her nüshada bütün bu diller yoktur.” (Ercilasun 2004: 373-374)

Eserin yazarı Zemahşeri’dir. 1128-1144 yılları arasında yazılmıştır. “Eser, Arapça öğrenmek isteyenlerin kolaylıkla kullanabilecekleri şekilde hazırlanmış, Arapça kelime ve kısa cümlelerden ibaret olan pratik bir sözlüktür. Bu bakımdan bir önceki kelime veya cümle ile bir sonraki arasında bir bağ yoktur.

Mukaddimetü’l-Edeb başlıca beş bölüme ayrılmıştır:

1. İsimler: Konularına göre sıralanmış ve çokluk şekilleri gösterilmiştir.
2. Fiiller: Arapça fiil kalıpları olan bablara göre, her bab kendi içinde fiilin yapısına göre ve fiiller yine kendi içinde alfabetik sıraya göre dizilmiş ve ayrıca mastarları da verilmiştir.
3. Harfler: (İsim ve fiil dışında kalan gramer unsurları).
4. İsim çekimi.
5. Fiil çekimi.

Bu bölümler içinde en uzun olanı, eserin ¾'ünü teşkil eden, fiiller bölümüdür. İsimler bölümü eserin ancak ¼'ü kadardır. 3., 4., 5. bölümler ise birkaç sayfadan ibarettir (ve mevcut nüshaların hiç birisinde bu son üç kısa bölümlerin Harizm Türkçesi ile tercümesine rastlanmaz).” (Yüce 1988: 7)

Zemahşeri tarafından yazılan nüshası kayıp olan eserin Harezmi Türkçesiyle tercümeli nüshalarından Şuşter nüshası Nuri Yüce tarafından yayımlanmıştır.²

Bunun dışında Ahmet Ateş, Yozgat nüshasını bulup tanıtmış, Zeki Velidi Togan ise eserin Harezmi Türkçesiyle tercümeli en eski nüshalarını bir makaleyle tanıtmıştır. (Ercilasun 2004: 374)

3.2. Kısasü'l-Enbiya

Kısasü'l-Enbiya'da Hazreti Muhammed ve diğer peygamberlerin yaşadıkları çeşitli olaylar, onların mucizeleri, dört halife ve diğer sahabelerin menkıbeleri anlatılır. Eserin yazarı Nasireddin bin Burhaneddin Rabguzi'dir. *“Ayrıca yazar, eserini arayanın çabuk bulması, işitenin ise çabucak bilmesi için eserine Kasas-ı Rabguzi adını vermiştir: izlegen bat tapkay, işitken bat bilgey tēp kāsās-ı Rābgūzī at bērdük. (3r.3-4) (Ata 1997: XI)*

Ercilasun, Eckmann'dan şu alıntıyı yapar: *“Rabguzi'nin Kısasü'l-Enbiya'sı Arapçadan Farsçaya yapılmış bir tercümenin Türkçeye uyarlamasıdır. Moğol şehzadesi Nasireddin Tok Buga'nın emriyle 1310'da yazılmıştır.” (2004: 376)*

“Şivece Kutadgu Bilig'e en yakın olan dil ürünlerimizden biri Rabguzi'nin Kısasü'l-Enbiya'sıdır... Rabguzi'nin Kısasü'l-Enbiya'sı XIV. yüzyıl başlangıcı garbi Türkistan mahsullerinden biri olup, Müşterek Orta Asya Türkçesine bağlı Kaşgar şivesinin en karakteristik örneklerindedir.” (Caferoğlu 1974: 86)

“Rabguzi'nin büyük eseri bediî bakımdan da pek dikkate değer bir eserdir. O zamana göre, çok selis ve sanatkarca bir nesir ile yazılan kıssaların arasında, münasebet düşürerek gazellere, Arapça ile karışık manzumelere ve hepsinden daha çok dikkat çekici olmak üzere de Kutadgu Bilig-Atabetü'l-Hakayık ananesine uyararak mütekarip vezniyle dörtlüklere tesadüf ediliyor... Hülasa, gerek nazım, gerek nasir sıfatıyla edebiyat tarihinde ona bir mevki ayırmak ve Kısas-ı Enbiya'yı sadece bir

² Yüce, Nuri (1988), *Mukaddimetü'l-Edeb, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara

lisan vesikası değil bir sanat eseri olarak da kabul etmek mecburiyetindeyiz.” (Köprülü 2003: 309)

Londra, Leningrad, Upsala ve Kazan olmak üzere dört nüshası vardır. Dört nüshayı karşılaştırarak ilk yayımlayan Rus araştırmacı İlminskiy (1859)'dir. 1948'de Londra nüshasının tıpkıbasımı Danimarkalı Türkolog Grönbech tarafından yayımlanmıştır. Eser üzerinde Aysu Ata'nın iki ciltlik çalışması vardır. Birinci cilt giriş-metin-tıpkıbasım, ikinci cilt dizinden oluşmaktadır.³

3.3. Muinü'l-Mürid

Dinî-tasavvufî konulu bir eserdir. Arapça bilmeyen göçebe Türkmenlere tasavvuf ve fıkıh bilgisi vermek amacıyla 1313'te yazılmıştır. Yazarının Şeyh Şeref adlı bir mutasavvıf olduğu rivayet edilse de Köprülü, eserin ona değil, onun müritlerinden İslâm adlı bir dervişe ait olduğunu belirtmektedir. (2003: 310) Ercilasun, Köprülü'nün mütaalasının yerinde olduğu görüşündedir. Araştırmacı eserin nüshası hakkında şunları belirtir: *“Ebulgazi Bahadır Han'ın bütün Türkmenlerin bu kitaba göre amel ettiklerini bildirmesine rağmen bugüne kadar eserin tek nüshası bilinmektedir. Bursa Orhan Kütüphanesi'nde bulunan yazma, Zeki Velidi Togan'ın Harezm'de yazılmış Eski Türkçe Eserler makalesiyle bilim dünyasına tanıtılmıştır.”* (2004: 376)

Recep Toparlı'nın eser üzerinde dil özellikleri, metin, dizin ve tıpkıbasımdan oluşan çalışması vardır.⁴

3.4. Kutb'un Hüsrev ü Şirini

12. yüzyılda Nizami tarafından Farsça yazılmış din dışı bir mesnevidir. Sasani hükümdarı Hüsrev ile Ermeni kraliçesi Şirin arasındaki aşk hikâyesi anlatılır. Kutb mahlaslı bir şair tarafından 1341 yılında Harezm Türkçesine çevrilmiştir.

“Burada dil hususiyetleri incelenen Hüsrev ü Şirin mesnevisi 1341 yılında Altınordu sahasında Kutub mahlaslı bir şair tarafından yazılmış olup, yegane nüshası Bibliotheque Nationale'de 312 numara ile kayıtlı bulunmaktadır. Kutub, bu eseri,

³ Ata, Aysu (1997), *Kıyasü'l-Enbiya I Giriş-Metin-Tıpkıbasım; II: Dizin* Türk Dil Kurumu yayınları: 681, Ankara

⁴ Toparlı, Recep (1988), *Muinü'l-Mürid*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:15, Erzurum

Nizami'nin aynı adı taşıyan mesnevisinden Altınordu hükümdarı Tini-Bek Han ile eşi Melike Hatun adına Türkçeye tercüme etmiştir." (Hacıeminoğlu 2000: VII)

Necmettin Hacıeminoğlu'nun, eserin metnini ve geniş bir şekilde dil özelliklerini içeren çalışması vardır.⁵

3.5. Nehcü'l-Feradis

Türkçe adı Uştmahlarnın Açuk Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)'dır. Türk edebiyatının ilk kırk hadis kitabı olarak bilinir. Hadisler başka hadis, ayet ve İslâm alimlerinin görüşleriyle açıklanır. Dört bab ve kırk fasıldan oluşur. Birinci bab Hazreti Muhammed, ikinci bab dört halife, üçüncü bab Allah'a yaklaştıracak iyi ameller, dördüncü bab ise Allah'tan uzaklaştıracak kötü ameller hakkındadır.

Eserin yazarı Mahmud bin Ali'dir. "*Mercani nüshasının önemi, müellifin ölümünden iki yıl önce, 1358'de istinsah edilmiş olması ve eserin telif tarihinin 1358'den sonra olamayacağını göstermesidir.*" (Ercilasun 2004: 381)

"*Nehcü'l-Feradis, bilhassa lisan tarihi noktasından, fevkaledde dikkate değer: Eldeki sahih ve eski nüshanın Harizmli biri tarafından baştan başa Harizm şivesine göre ve büyük bir dikkatle harekelenmiş olması, imla hususunda da edebi lehçenin muttarid imlasına daima riayet edilmeyerek, ekseriyetle mahalli şive tesirinde kalmış bulunması, bu ehemmiyeti bir kat daha artırmaktadır. Hakikatte bu büyük eser, yalnız fonetik ve morfolojik hususiyetleri bakımından değil, içindeki lügatler itibarıyla da çok zengindir. Elimizdeki diğer Harizm eserleri gibi, Nehcü'l-Feradis de XIV. asır esnasında edebi Hakaniye Türkçesinden Çağataycaya doğru giden tekamül silsilesinin mahsullerinden biri ve lisan tarihi bakımından belki de en mühimidir.*" (Köprülü 2003: 314)

Bilinen nüshaları, Yeni Cami ve Kırım nüshalarıdır. Yeni Cami nüshası Zeki Velidi Togan tarafından bir makaleyle, Kırım nüshası ise Yakub Kemal tarafından bir risaleyle tanıtılmıştır. 1956'da Janos Eckmann, Yeni Cami nüshasının tıpkıbasımını yayımlamıştır. Semih Tezcan ve Hamza Zülfikar tarafından Janos Eckmann'ın

⁵ Hacıeminoğlu, Necmettin (2000), *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara

çevriyazısında bazı düzeltmeler yapılarak 1995'te eserin tıpkıbasımı ve metni⁶, 1998'de Aysu Ata tarafından dizini yayımlanmıştır.⁷

3.6. Gülistan Tercümesi

İranlı şair Sadi'nin 1258'de yazmış olduğu Gülistan adlı eserinin tercümesidir. Dinî-tasavvufî konulu bir eserdir. Seyf-i Sarayi tarafından yapılan tercüme 1391 yılında tamamlanmıştır.

“Seyf-i Sarayi'nin Gülistan Tercümesi, ekserisi Anadolu Türkçesine ait olan, bilinen Türkçe Gülistan tercümelerinin en eskisidir ve Kıpçak Türkçesi ile yazılmış bulunmaktadır. Gayet sarih bir şekilde H.793 yılının şevval ayının evvelinde (1 Şevval 793 = 1 Eylül 1391 Cuma) tamamlanmış olduğu, eserin sonunda belirtilmiştir. Tercümeden çok adapte karakterinde bulunan eserin müellifi Seyf-i Sarayi hakkında bilinenler pek mahduttur.” (Karamanlıoğlu 1989: XXXI)

“Gülistan Tercümesi, o kadar akıcı ve temiz bir lisanla yazılmıştır ki, mütercimnin edebi kudreti, cidden her türlü itirazın üstündedir, XIV. yüzyılda Kıpçak lehçelerinde edebi nesire bundan daha güzel bir nümune bulunamaz.” (Köprülü 2003: 333)

Eserin tek yazması Seyf-i Sarayi'nin elinden çıkmıştır. İlk olarak Feridun Nafiz Uzluk tarafından 1954'te tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır. Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun eser üzerinde dil özellikleri, metin, dizin ve tıpkıbasımdan oluşan çalışması en kapsamlı çalışmadır.⁸

4. Örneklerinden Yaralanılan Diğer Metinler

4.1. Orhun Yazıtları

Türkçenin bilinen ilk yazılı metnidir. Kültigin Anıtı 732 yılında, Bilge Kağan Anıtı 735 yılında dikilmiştir. Bu anıtların yazıcısı Yolluğ Tigin'dir. Tonyukuk Anıtı'nın ise 725 yılında dikildiği tahmin edilmektedir.

⁶ Eckmann, Janos (1995), (Yayımlayanlar: Semih Tezcan ve Hamza Zülfikar), *Nehcü'l-Feradis I Metin, II Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurumu yayınları : 518, Ankara

⁷ Ata, Aysu (1998), *Nehcü'l-Feradis III Dizin-Sözlük*, Türk Dil Kurumu yayınları : 518, Ankara

⁸ Karamanlıoğlu, Ali Fehmi (1989), *Seyf-i Sarayi Gülistan Tercümesi*, Türk Dil Kurumu yayınları : 544, Ankara, s.LVI

4.2. Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası

80 sayfalık Uygurca bir el yazmasıdır. Biri iyi, biri kötü olan iki kardeş prens arasındaki çatışma anlatılır.

4.3. Kutadgu Bilig

“*Kutadgu Bilig, İslâmi Türk edebiyatının bilinen ilk büyük eseridir. 6645 beyitten oluşan manzum bir siyasetnamedir. 11. yüzyılda Türkçenin bilim dili olarak kullanıldığını gösteren en büyük tanıktır. Kutadgu Bilig’in kelime anlamı mutlu olma bilgisi, terim anlamı ise siyaset bilgisidir.*” (Ercilasun 2004: 297)

Yusuf Has Hacib tarafından 1069/1070 yıllarında yazılmıştır.

4.4. Divanü Lügati’t-Türk

Türkçenin bilinen ilk sözlüğüdür. Kaşgarlı Mahmut tarafından 1077’de tamamlanmıştır. Araplara Türkçeyi öğretmek ve Türkçenin zengin dil varlığını ortaya koymak amacıyla yazılmıştır.

4.5. Atebetü’l-Hakayık

Edip Ahmet tarafından 12. yüzyılda yazılmıştır. Dinî-ahlâkî didaktik bir eserdir. Bilginin zararları, cömertliğin övgüsü, dünyanın geçiciliği, ahlâkın üstünlüğü gibi konulardan bahsedilir.

5. İsim Çekim Eklerinin Araştırmacılar Tarafından İşlenişi

5.1. Taradığımız Metinlerde İşlenişi

Mukaddimetü’l-Edeb’te isim çekim ekleri hususunda yaklaşma ve vasıta hâli hakkında iki maddede bilgi verilmekte, bunun dışında “Metinde Geçen İşletme Ekleri” başlığı altında alfabetik sırayla verilen ekler arasında bu ekler ve isimleri yer almaktadır. (Yüce: 24; 27-28)

Kıyasü’l-Enbiya’nın giriş bölümünde kısaca dil özellikleri üzerinde de durulmaktadır. Araştırmacı, isim çekimleri ile ilgili iki önemli hususa değinir: 1. İlgi hâli ekinin 43 yerde +im şeklinde geçmesinin metindeki Oğuz grubu özelliklerini yansıtması açısından önemli olduğunu belirtir. 2. Bu özelliğe paralel olarak ayrılma hâli ekinin dokuz yerde üstün tenvini ile +dAn şeklinde geçtiğine değinir. Bunun

dışında dört maddede isim durum eklerinin birbirlerinin fonksiyonlarını üstlenmesine örnekler verir. (Ata 1997: XXX, XXXII)

Muinü'l-Mürid'de isim çekim ekleri iyelik ekleri, hâl ekleri ve çoğul eki olmak üzere üç bölümde; hâl ekleri ise ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, ayrılma, eşitlik, vasıta ve yön gösterme hâli olmak üzere sekiz durumda, kısaca örnekler verilerek incelenmektedir. (Toparlı 1988: XXXIX-XLII)

Hacıeminoğlu, isimlerde çokluk ve iyelik eklerini ayrı başlıklar altında ele alır. İsim çekimini ise ilgi, yükleme, verme, bulunma, çıkma, eşitlik, vasıta ve yönelme hâli olmak üzere sekiz durumda inceler. İsimlerde soru şekline de durum eklerinin ardından değinir. Araştırmacı, incelediğimiz diğer metinlere göre konuyu biraz daha ayrıntılı olarak ele almıştır. (2000: 48-61)

Nehcü'l-Feradis'te isim çekim ekleri ile ilgili şu hususlara dikkat çekilmiştir: 1. İlgi ekinin ben ve biz zamirlerinde çoğunlukla +im şeklinde geçmesinin eserdeki Güney-batı Oğuz grubu özelliğini yansıtması açısından önemli olduğu belirtilir. 2. Ayrılma hâli ekinin tek örnekte +dAn şeklinde yani Oğuz grubu özelliğinde olduğuna değinilir: andan 3. İsim durum eklerinin birbirlerinin fonksiyonlarını üstlenmesine örnekler verilir. (Ata 98: X, XII-XIII)

Karamanlıoğlu, "İsim" başlığı altında çokluk, isim çekimi, iyelik ekleri konularını inceler. İsim çekimini, ilgi (genitif), yükleme (akkuzatif), verme (datif), bulunma (lokatif), ayrılma veya çıkma (ablatif), vasıta (instrümental), eşitlik (ekvaktif), yön gösterme (direktif) hâli ve aidiyet eki olarak inceler. Araştırmacı kısa açıklamalar ve örneklerle konuyu ele alır. (1989: LV-LX)

5.2. Harezmi ve (Tarihi) Kıpçak Türkçesi Gramer Kitaplarında İşleniş

Toparlı, Harezmi Türkçesi çalışmasında "İsim" başlığı altında şu konuları inceler: a. İsimlerde çokluk, b. İyelik ekleri, c. Hâl ekleri 1. İlgi hâli eki, 2. Yükleme hâli eki, 3. Verme (yönelme) hâli, 4. Bulunma hâli, 5. Ayrılma hâli, 6. Vasıta hâli, 7. Eşitlik hâli, 8. Yön bildirme, 9. Aidiyet eki, 10. Karşılaştırma. (1985: 28-32)

Araştırmacı, Kıpçak Türkçesi çalışmasında ise "İsim" başlığı altında çokluk, hâl ekleri, iyelik ekleri, aidiyet ekini; hâl eklerini de ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, ayrılma, vasıta, eşitlik ve yön gösterme hâli olmak üzere sekiz durumda kısaca örnekler vererek inceler. (1986: 48-52).

Karamanlıoğlu, Kıpçak Türkçesi Grameri çalışmasında isim kısmında şu başlıkları kullanır: 1. Çokluk, 2. İyelik ekleri, 3. İsim çekimi a. İlgi hâli, b. Yükleme hâli, c. Yönelme hâli, d. Bulunma hâli, e. Çıkma hâli, f. Vasıta hâli, g. Eşitlik hâli, h. Yön gösterme hâli, 4. Aitlik eki. Araştırmacı konuyu, bazı açıklamalar yapıp örnekler vererek ele almıştır. (1994: 60-77)

Eckmann, isim çekim ekleri maddesinde ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, ayrılma, vasıta, eşitlik ve yön bildirme hâline kısaca örnekler verir. (1996: 14-15; 18-19)

5.3. Bazı Dilbilgisi Kitaplarında İşlenişi

Banguoğlu, çokluk ekini “Adlarda Sayı” başlığı altında; iyelik eklerini ise iyelik zamirleri olarak inceler. “*Yeni Türkçede -kelime yapımı işleyişleri ağır basan -lik, -ci, -imsi gibi ekler bir yana bırakılırsa- on kadar ad hâli vardır, diyebiliriz. Bunları söz dizimindeki işlekliklerine göre iki bölüme ayırırız. 1. iççekim halleri, 2. dışçekim halleri.*

Adların 6 iççekim halleri vardır. Bunları pratikte kim? soru zamirinin beklenen cevabına göre adlandırıyoruz: 1. kim hâli ev 2. kimi hâli ev-i 3. kime hâli ev-e 4. kimde hâli ev-de 5. kimden hâli ev-den 6. kimin hâli ev-in...

... Daha az işlek çekim ekleri vardır ki bunların yarattıkları isim çekimi hallerine de dışçekim halleri diyoruz. Bunları ek halinde takılar saymak da yanlış değildir.... 1. kimle hali ev-le 2. kimce hali ev-ce 3. kimli hali ev-li 4. kimsiz hali ev-siz.” (2004: 322; 326-329; 361)

Gencan, çokluk ekini “Varlıkların Sayılarına Göre” maddesinde ele alır. “Adların Çekimleri (Durumları)” başlığı altında adları beş durumda inceler: Yalın durum, -i, -e, -de, -den durumları. “İyelik Adılı” başlığı altında her adılın bir sözcük olduğuna değinerek bu eklerle iyelik takısı demek gerektiğini belirtir. Soru ekini ise soru maddesinde isim ve fiiller için genel olarak inceler. (1979: 149; 155; 269; 363)

Ergin, isim işletme ekleri olarak çokluk, iyelik, aitlik, soru ve hâl ekleri başlıklarını kullanır. +ki’yi hem aitlik eki hem de yapım eki olarak ele alır ve ekin iki karakterli olduğunu belirtir. İsmi hâllerini ise nominatif, genitif, akuzatif, datif, lokatif, ablatif, instrumental, eşitlik ve yön ekleri olmak üzere dokuz durumda inceler. (1992: 220-244)

Zülfikar, “Çekim Ekleri” başlığı altında: “*Bu grupta yer alan ekler, cümle kurarken gerekli olan eklerdir. Kelime türetmek, kelimelerin anlamlarını değiştirmek amacıyla kullanılmazlar. Cümlede kelime gruplarının kurulmasını, isimlerin fiillere bağlanmasını sağlarlar.*” açıklamasını yapar. Ancak ondalık, gönülden, toptan vb. örnekler vererek -da bulunma ve -dan ayrılma eklerinden birtakım türetmeler yapıldığına da değinir. Araştırmacı, daha sonra isim çekim eklerinin durum, iyelik ve çoğul ekinden oluştuğunu belirtir. Durum eklerini ise -ı (-i, -u, -ü) yükleme durumu, -a (-e) yönelme durumu, -da (-de), ta (-te) bulunma durumu, -dan (den), tan (-ten) ayrılma durumu, -ın (-in, -un, ün) -nın (-nin, -nun, nün) ilgi durumu olarak kısaca açıkladıktan sonra (1991: 41-43) alfabetik sırayla incelediği ekler içinde bu eklere de yer verir.

Kahraman, durum ekli tamlayıcı almış fiilleri incelediği çalışmasında, + $\emptyset$, +i, +e, +de, +den, +le, +siz eklerini esas almıştır. Fiilleri alfabetik olarak sıralamış, karşılıklarına alabildiği durum ekli tamlayıcılarını ve örneklerini yazmıştır. Örneğin *acemileş-* fiilinin alabildiği durum ekli tamlayıcısı olarak +de’yi almış; *heyecandan acemileştim* örneğini vermiştir. Araştırmacı, “Kendi İşlevinden Kayarak Başka Bir Durum Ekinin İşlevini Yüklenen Durum Ekleriyle Çekime Girmiş Tamlayıcıları Alan Fiiller” başlığı altında şu açıklamayı yapar: “*Örnek seçmek için incelediğimiz metinlerde bulunan bazı durum ekli tamlayıcılarla bunların bağlandıkları fiiller arasındaki ilişki, bize iğreti gibi geldi. Sözgelimi; kadınlar çocuk bakıyor cümlesindeki + $\emptyset$ ekli çocuk tamlayıcısının, ders çalıştığını öbeğindeki + $\emptyset$ ekli ders tamlayıcısının, (oda) güneş dolar cümlesindeki + $\emptyset$ ekli güneş tamlayıcısının, geçiyolunu kaydım cümlesindeki +i’li geçiyolunu tamlayıcısının, gözlerinden öpmüştü cümlesindeki +den’li gözlerinden tamlayıcısının bağlandığı fiille ilişkisi aldığı durum ekinin işlevi yönünde değildir. Bu ilişki sonucunda oluşan anlamlar da ilişkiyi kuran durum ekinin işlevine uymamaktadır...*” (1996: 82; 418)

Hengirmen, çekim ekleri kısmında adlara gelen çekim eklerinin iyelik, ad durum ekleri ve ilgi eki olmak üzere üç bölümde incelenebileceğini belirtir. Çokluk ve soru eklerini “Adlara ve Eylemlere Gelen Çekim Ekleri” başlığıyla ele alır. “Adlar ve Ad Durum Ekleri” başlığı altında, ad durum eklerini yalın durum (nominative); belirtme (accusative), yönelme (dative), kalma (lokative), çıkma (ablative), tamlayan (genitive) durumu olarak altıya ayırır. (1998: 123; 276-284)

Ediskun, çokluk ekini, “İsim Çeşitleri” başlığı altında çoğul isim olarak ele alır. İsmi durumlarını, yalın durum ve -i, -e, -de, -den durumları olmak üzere beş durumda inceler. İyelik eklerini ise “İyelik Zamirleri” başlığıyla inceler. (1999: 107; 110; 167)

Özçelik-Erten: “İsimlerin kendi aralarında, edatlar ve fiillerle olan ilişkilerine çekim diyoruz. İsimler bu eklerle birlikte kullanım sahasına çıkarlar.” açıklamasını yaptıktan sonra isim çekim eklerini durum ekleri, iyelik ekleri, çokluk eki ve soru eki olmak üzere dört başlık altında sunar. Durum eklerini ise yalın durum, ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, ayrılma, araç-birliktelik ve eşitlik durumu olmak üzere sekiz durumda inceler. (2005: 102) Yer-yön durumu eki, artık kalıplaşmış olduğundan yapım ekleri arasında yer alır.

Korkmaz işletme eklerini çokluk, iyelik, aitlik, soru ve ad çekimi ekleri başlıklarıyla inceler. Aitlik ekinin aynı zamanda yapım eki olduğunu belirtir. Ad çekimi (durum gösterme) eklerini ise yalın durum, ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, çıkma, vasıta ve eşitlik durumu başlıklarıyla ele alır. (2003: 255-329)

Anadolu ağızlarıyla ilgili bazı dilbilgisi kitaplarında isim çekim eklerinin işlenişini şöyle özetleyebiliriz:

Gülensoy, hâl ekleri başlığı altında isimleri şu dokuz durumda inceler: 1. İlgi hâli (tamlayan durumu, genitive), 2. Yükleme hâli (yükleme durumu, belirtme durumu, accusative), 3. Yönelme hâli (yönelme durumu, dative), 4. Bulunma hâli (kalma durumu, lokative), 5. Ayrılma hâli (çıkma durumu, dative), 6. Eşitlik hâli (eşitlik durumu, equative) 7. Vasıta hâli (instrumentalis), 8. Yön gösterme (direktive), 9. Sebep gösterme (adessiv) eki. Son maddedeki ekin -çün / çün, Eski Türkçedeki uçın / için edatının önsesini kaybedip ekleşmesi ile ortaya çıkmış bir isim hâli eki olduğunu belirtir. Hâl eklerinin ardından “İsim Hâlleri Değişimi” maddesinde: “Bir kısım Batı Anadolu ağızlarında görüldüğü gibi (Denizli, Balıkesir...), bölgemiz ağızlarında datif yerine akuzatif, akk. yerine dat. eklerinin geçtiği izlenimini veren ses değişimleri ile karşılaşılmaktadır....” açıklamasını yapar. Araştırmacı, daha sonra isimlerde çokluk, iyelik ekleri, ilgi (aitlik) eki ve soru eklerini inceler. (1988: 79- 87)

Erten, isim işletme ekleri başlığı altında çokluk ekleri, iyelik ekleri, aitlik eki, soru eki ve hâl eklerini inceler. Araştırmacı, hâl eklerini ise ilgi, yapma (yükleme),

yaklaşma, bulunma, uzaklaşma, vasıta ve beraberlik, eşitlik, yön gösterme hâli olmak üzere sekiz durumda ele alır. (1994: 34-37)

Buran, isim çekim ekleri olarak sadece hâl eklerini alır ve bunları genel kabul gören dokuz durumda incelediğini belirtir: Yalın hâl; tamlama, belirtme, yönelme, bulunma, çıkma, vasıta, eşitlik ve yön gösterme hâli. (1996: 20)

Özçelik, isim işletme ekleri başlığı altında, hâl eklerini ilgi (genitive), yükleme (accuzative), yönelme (dative), bulunma (locative), çıkma (ablative), eşitlik (equative), yön gösterme (directive), vasıta (instrümental) hâli olmak üzere sekiz durumda inceler. Ardından iyelik ekleri, çokluk eki, aitlik eki ve soru ekini ele alır. (1997: 76-84)

Gülseren, “İsim Çekim Ekleri” başlığı altında hâl eklerini ilgi (genitive), yükleme (accusative), yönelme (dative), bulunma (locative), ayrılma (ablative), eşitlik (equative), vasıta (instrumental), yön gösterme (directive) hâli olmak üzere sekiz durumda inceler. Ardından isim hâl ekleri arasındaki görev değişikliklerine değinir. Diğer isim çekim eklerini ise isimlerde çokluk, iyelik ekleri, aitlik eki ve soru eki olarak ele alır. (2000: 127-138)

Türkçenin çağdaş şiveleriyle ilgili bazı dilbilgisi kitaplarında isim çekim eklerinin işlenişini şöyle özetleyebiliriz:

Özkan, “İsme Gelen Çekim Ekleri” başlığı altında çokluk eki, hâl ekleri, iyelik çekimi, soru eki ve aitlik ekini inceler. Hâl eklerini ise yalın hâl (nominatif hâli), ilgi (genitif), yükleme (akkuzatif), yönelme (datif), bulunma (lokatif), uzaklaşma (ablatif), vasıta (instrumental), eşitlik (ekvatif), yön gösterme (direktif) hâli olmak üzere dokuz durumda inceledikten sonra, “Hâl Ekleri Arasındaki Görev Değişikliği” başlığıyla isim durum eklerinin birbirinin yerine kullanılmasına örnekler vererek hâl ekleri arasındaki görev değişikliği tablosunu şöyle gösterir:

(yalın) : +A, +DA, +DAn

+I : +A, +DA, +DAn

+A : +I

+DA : +(n)In, +DAn

+DAn : +I

+(n)In : +A

+ile+n : +A, +DA, +DAn (1996: 120-131)

Öner, isim çekim ekleri olarak çokluk, iyelik, aitlik ve hâl eklerini; hâl ekleri olarak ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, çıkma, vasıta, eşitlik ve yön gösterme hâlini alır. Ancak tümünü “İsim Çekim Ekleri” başlığı altında maddeler hâlinde sıralar. Hâl ekleri başlığını kullanmaz. Yön gösterme hâlinin de vasıta ve eşitlik ekleri gibi kalıplaştığını belirterek bu hâlin çekiminin cümlede artık edatla yapıldığına değinir. Bu başlık altında asıl yer-yön ekini incelemeyiz. Araştırmacı, soru çekimini isim ve fiiller için bir başlık altında inceler. (Öner 1998: 105-140; 265)

Biray, çekim bölümünde çokluk eki, iyelik ekleri, aitlik eki, hâl ekleri ve soru ekini inceler. Hâl eklerini ise yalın hâl; ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, çıkma, vasıta, eşitlik ve sınırlama hâli olmak üzere dokuza ayırır. Araştırmacıların genel olarak inceledikleri durum ekleri arasında pek görmediğimiz sınırlama hâliyle ilgili şu açıklamayı yapar: “*Türkiye Türkçesi yazı dilinde sınırlama hâli bugün -a /-e kadar, -a+dek, -a /-e değin formülüyle yapılmaktadır. Eski Türkçede -gaça, -geçe olan bu ek, ğ ve g’si düşmüş hâlde bugün bazı ağızlarda yaşamaktadır. -gaça / -geçe -ğa / -ge yönelme hâli eki -ça / -çe eşitlik eki.*” (1999: 207-248)

Coşkun, isim bölümünde çokluk, iyelik, aitlik eki, hâl ve soru başlıklarını kullanır. Hâl eklerini ise ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, çıkma, vasıta, eşitlik-benzerlik, yön gösterme ve sınırlama hâli olmak üzere dokuza ayırır. (2000: 72-79)

Buran-Alkaya, isim çekim eklerini çokluk, iyelik, hâl, soru ve aitlik eki olmak üzere beş maddede, hâl eklerini Azerbeycan Türkçesi bölümünde yalın, ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, ayrılma ve eşitlik olmak üzere yedi durumda, diğer lehçelerde ise vasıta durumuyla birlikte sekiz durumda inceler. (2001: 49, 82, 110, 138, 173, 201, 230)

Kırgız Türkçesi Grameri’nde isim çekimi ekleri çokluk, iyelik ve hâl ekleri başlıkları altında işlenir. Hâl ekleri yalın hâl, ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, ayrılma ve vasıta hâli olmak üzere yedi durumda incelenir. (Başdaş-Kutlu 2004: 59-74)

6. İsim Çekim Eklerinin İşlenişleriyle İlgili Tespitler

Bazı araştırmacılar isim çekim eklerini sadece durum ekleri olarak almış ve bizim isim çekim ekleri içine aldığımız diğer ekleri ise genellikle isim başlığı altında işlemişlerdir. Bazıları da durum / hâl ekleri ve isim çekim ekleri terimlerinin her ikisini

de kullanmışlardır. Araştırmacıların çoğu ise isim çekim eklerinin kapsamına durum ekleriyle birlikte soru, iyelik, çokluk ve aitlik ekini de almışlardır. Ancak yalın durum; soru, aitlik ve iyelik ekleri de araştırmacılar tarafından isim çekim ekleri arasında incelenip incelenmeme hususunda farklılık göstermiştir. Araştırmacıların çalışmalarında farklılık gösteren bir diğer konu da durum eklerinin sayısı konusudur. Bizim isim çekim eklerinin işlenişi için baktığımız çalışmalarda bu sayı beş ile on arasında değişmektedir. Buran, bu konudaki tespitlerini şöyle belirtir: “*Bazı eserlerde hâl eklerinin sayısı beş iken, bazısında altı, bazısında dokuz, bazısında da on dört olarak yer almakta idi. Yine bazı eserlerde çekim teriminin içine çokluk, iyelik ve soru ekleri de alınırken, bazısında sadece hâl ekleri isim çekim ekleri olarak kabul edilmekte idi.*” (1996: 4) Ayrıca durum eklerinin adlandırılmasında farklılıklar vardır.

İsim çekim eklerinin araştırmacılar tarafından işlenişiyile ilgili tespitlerimizi yukarıda özetlediğimiz bilgiler ışığında iki tablo hâlinde göstereceğiz. Birinci tabloda isim durum ekleri için kullanılan terimleri; ikinci tabloda ise isim çekim eklerinin işlenişi husundaki farklılıkları vereceğiz.

İsim durum ekleri için kullanılan terimler tablosu:

yalın	ilgi	yükleme	yönelme	bulunma	ayrılma	eşitlik	vasıta	yön gösterme
kim	tamlayan	belirtme	verme	kalma	çıkma	eşitlik-benzerlik	araç-birliktelik	yön ekleri
nominatif	tamlama	-i	-e	-de	-den	kimce	vasıta ve beraberlik	yer-yön
nominative	kimin	yapma	yaklaşma	kimde	uzaklaşma	ekvatif	kimle	yön bildirme
	genitif	kimi	kime	lokatif	kimden	equative	instrü-mental	yönelme
	genitive	akuzatif	datif	lokative	ablatif		instrü-mentalis	direktif
		accusative	datif		ablative			direktive

Yukarıda sunduğumuz tabloda ilk satırda yer alan terimler daha çok tercih edilmişlerdir. Türkçe olmayan terimler bazı araştırmacılar tarafından Türkçe terimlerle birlikte alternatif olarak kullanılmıştır. Diğerleri ise daha az tercih edilen terimlerdir.

İsim çekim eklerinin işlenişi husundaki farklılıklar tablosu:

Araştırmacı (alfabetik sıraya göre)	Durum eklerine isim/ad çekimi veya çekim ekleri diyen	Hâl veya durum terimini kullanan	Yalın durumu alan	Aitlik ekini alan	Soru ekini alan	İyelik ekini zamir olarak alan	Farklı durum eklerini alan	Alınan durum eki sayısı
Banguoğlu	-	+	+	-	-	+	Kimli, kimsiz	10
Başdaş-Kutlu	-	+	+	-	-	-	-	7
Biray	-	+	+	+	+	-	Sınırlama	9
Buran	+	(+)	+	-	-	-	-	9
Coşkun	-	+	-	+	+	-	Sınırlama	9
Ediskun	-	+	+	-	-	+	-	5
Ergin	(+)	+	+	+	+	-	-	9
Erten	-	+	-	+	+	-	-	8
Gencan	+	(+)	+	-	+	-	-	5
Gülensoy	-	+	-	+	+	-	Sebepler gösterme	9
Gülseren	-	+	-	+	+	-	-	8
Hacıeminoğlu	+	-	-	-	+	-	-	8
Hengirmen	-	+	-	-	+	-	-	6
Karamanlioğ.	+	-	-	+	-	-	-	8
Korkmaz	+	(+)	+	+	+	-	-	8
Öner	-	+	-	+	+	-	-	8
Özçelik	-	+	-	+	+	-	-	8
Özçelik -Erten	-	+	+	-	+	-	-	8
Özkan	-	+	+	+	+	-	-	9
Toparlı	-	+	-	+	-	-	Karşılaştırma (1985)	10 (1985) 8
Araştırmacı sayısı (20'de...)	6	18	10	12	14	2	5	

+ tercih edilen terim veya alınan eki, - tercih edilmeyen terim veya alınmayan eki, (+) tercih edilen terimle birlikte alternatif olarak kullanılan terimi göstermektedir.

7. Çalışmamızda Konunun İşlenişi ve Tercih Ettiğimiz Terimler

İsim çekim eklerinin araştırmacılar tarafından işlenişi hususundaki tespitlerimiz ve sunduğumuz tablolar ışığında çalışmamızda isim çekim ekleri olarak ele alacağımız başlıkları, kullanacağımız terimleri ve bunları tercih etme nedenlerimizi, inceleyeceğimiz durum ekleri sayısını neye göre belirlediğimizi maddeler hâlinde sunacağız:

1. Araştırmacıların çoğu isim çekim eklerini sadece durum ekleri olarak değil çokluk, soru ve iyelik eklerini de dahil ederek işlemişlerdir. Biz de bu hususta çoğu araştırmacı gibi çokluk, soru, iyelik ve isim durum eklerini isim çekim eklerinin kapsamında değerlendirerek konumuzu dört ana başlık altında işlemeyi uygun gördük.

2. Çoğu araştırmacı, yalın durumu, durum ekleri arasında incelemiştir. Biz de yalın durum ekini +ø ek olarak kabul edip durum ekleri arasında incelemeyi uygun gördük. Araştırmacıların bazıları ise aitlik ekinin iki karakterli olduğunu belirterek; bu eki, hem yapım hem çekim eki bölümünde incelemiştir. Biz, aitlik ekinin daha çok yapım eki özelliği taşıdığını düşündüğümüz için onu konumuza dahil etmedik.

3. Biz, durum ekleri için yalın durum; ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, ayrılma, araç-birliktelik, eşitlik ve yer-yön durumu terimlerini kullandık. Tespitimize göre araç-birliktelik ve yer-yön durumu dışındakiler, kullanımı en yaygın olan terimlerdir. Araç-birliktelik durumu yerine vasıta; yer-yön durumu yerine yön gösterme terimleri daha sık kullanılmıştır. Kullanım sıklığı olmamasına rağmen; eklerin fonksiyonlarını daha iyi yansıttıklarını düşündüğümüzden biz, araç-birliktelik ve yer-yön durumu terimlerini tercih ettik. Örneğin “Bunu elle yazdı.” cümlesinde araç-birliktelik durumu eki “elle” kelimesine araç anlamı; “Bizimle geldi” cümlesindeki “bizimle” kelimesine ise birliktelik anlamı katmıştır. “Dışarı” kelimesinde ise hem yer hem yön anlamı vardır.

4. Araştırmacıların işlediği durum eki sayısı beş ile on dört arasında değişmektedir. Ancak araştırmacıların çoğu isimleri sekiz veya dokuz durumda incelemiştir. Durum eklerinin sayısı araştırmacılar arasındaki görüş farklılığından

veya bir dönem işlek olan durum ekinin zamanla kalıplaşarak yapım eki gibi kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Görüş farklılığına Banguoğlu'nun durum ekleri arasına aldığı kimli, kimsiz hâlini örnek verebiliriz. Oysa bu ekler araştırmacılar tarafından genel olarak yapım ekleri arasında yer almaktadır. Bir durum ekinin zamanla işlekliliğini kaybetmesine ise yer-yön durumu ekini örnek gösterebiliriz. Bu ek, Orta Türkçede belli kelimelerde de olsa işlek bir durum ekiyken Türkiye Türkçesinde daha çok kalıplaşmış olarak bazı kelimelerde kullanıldığından, Türkiye Türkçesi dilbilgisi kitaplarının bazılarında yapım ekleri arasında yer almaktadır. Biz ise taradığımız metinlerde isimlerin işlek olarak dokuz durumda bulunduğunu tespit ettik. Bu dokuz durum, aynı zamanda araştırmacıların çoğu tarafından genel kabul gören durum ekleridir. Bu nedenle inceleyeceğimiz durum eklerinin sayısını dokuz olarak belirledik.

Çalışmamızda konunumuzu işlerken takip edeceğimiz sırayı ise şu şekilde belirledik:

1. Ekin tanımı
2. Eski Türkçedeki kullanılış şekilleri ve örnekleri
3. Karahanlı sahasında kullanılış şekilleri ve örnekleri
4. İncelediğimiz metinlerde kullanılış şekilleri ve fonksiyonlarıyla ilgili özet bilgiler
5. Kullanılış şekilleri
6. Fonksiyonları

ORTA TÜRKÇEDE İSİM ÇEKİM EKLERİNİN KULLANILIŞ ŞEKİLLERİ VE FONKSİYONLARI

Eklendiği ismi cümle içinde diğer isimlere veya fiillere bağlayan ya da onların çokluk, soru veya iyelikli hâllerini yapan ekler ism çekim ekleri diyebiliriz.

Biz çalışmamızda Orta Türkçe metinlerinden Kısasü'l-Enbiya, Nehcü'l-Feradis, Mukaddimetü'l-Edeb, Gülistan Tercümesi, Muinü'l-Mürid ve Kutb'un Hüsvrev ü Şirini'ndeki isim çekim eklerini almış kelimeleri inceleyeceğiz.

Taradığımız metinlerde bu eklerin kullanılış şekilleri ve fonksiyonlarını vermeden önce, Eski Türkçe ve Karahanlı sahasında eklerin şekillerini ve örneklerini ayrıntıya inmeden sunacağız. Dede Korkut, Türk dilinde çok önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle bazı kullanılışların Türkçenin diğer şivelerinde de yaygın olduğunu göstermek veya ilgi çekici kullanılışlara dikkat çekmek amacıyla bazı örnekleri sunarken Dede Korkut'tan da söz edeceğiz. Bu hususta Sadettin Özçelik'in eserle ilgili değerli araştırmaları ve notlarını içeren çalışmasından faydalanacağız.⁹

İsim çekim eklerini ayrıntılı olarak inceleyebilmek için çalışmamızda isimlerle isim grubuna giren zamirleri ve gerektiğinde diğer isim çeşitlerini ayrı başlıklar altında sunacağız.

İsim çekim eklerini şu dört grupta inceleyeceğiz:

1. Çokluk eki
2. Soru eki
3. İyelik ekleri
4. İsim durum ekleri

ÇOKLUK EKİ

Çokluk eki, isimlerin sayısının birden fazla olduğunu göstermek için kullanılan isim çekim ekidir. Eklendiği ismi başka bir kelimeye bağlama özelliği yoktur. Diğer isim çekim eklerine göre kapsamı en dar olan ektir. Bu özelliğiyle diğer isim çekim eklerinden önce gelir.

+lAr, Eski Türkçeden beri kullanılan çokluk ekidir: begler (BKG: 13, 14). Gülsevin, +lAr ekinin Köktürkçedeki kullanılışının kendinden sonraki dönemlere göre daha seyrek olduğunu belirtir. (1997: 8) Grönbech, ekini Eski Türkçedeki kullanılışıyla ilgili, “Şimdi, kitabelerde -lar ekini alan bütün adları göz önüne getirelim. Bunlar, ilk

⁹ Özçelik, Sadettin (2005), *Dede Korkut; Araştırmalar, Notlar / Dizin / Metin*, Gazi Kitabevi, Ankara

sırada beg kelimesi ve ayrıca bazı akrabalık kelimeleridir. Hepsi bu kadar.” açıklamasını yaptıktan sonra “*ögüm kıatun ulayu öglerim ekelerim kelinüüm kıunçuyularım*” örneğini vererek Eski Türkçede çokluğun daha çok beraberlik ifade ettiğini belirtir. (2000: 50) Gabain, isimlere, zamirlere, belirsiz sayılara ve çekimli fiillere en çok gelen ve yaygın olan çokluk ekinin +lar, +ler olduğunu belirttikten sonra açıklamasına şöyle devam eder: “*+lar’ın bu fonksiyonu belki de tali bir fonksiyondur; çünkü özellikle saygı gören ve hürmet edilen bir isim +lar eki aldığı halde de teklik ifade edebilir: bodisawatlar ‘bir bodisatva’. Bu ekin menşeyini açıklıkla bilemediğimiz sürece, temel anlamı üzerinde kesin bir şey söyleyemeyiz.*” (2000: 62) Başdaş, -k ünsüzünün çokluk ifade etmediği sonucuna vardığı “Türkçe Organ Adlarında Kelime Sonu -k Ünsüzü ve Çokluk” adlı makalesinde Eski Türkçede sayılabilir kavramların, cümle içerisinde teklik ve çokluk ifadesi taşıyan kullanılışları arasında bir fark olmadığını; ardından Uygur döneminden itibaren çokluk fonksiyonuyla kullanılışının gittikçe yaygınlaşıp günümüzde bu fonksiyonuyla anılan +lar’ın, Orhun Abideleri’nde çoğunlukla nezaket ve saygı ifadesi taşıdığını belirtir. (2006: 55) Orhun Yazıtları’nda kullanılışı yaygın olmayan +lar çokluk ekinin geldiği kelimelere Uygurca bir el yazması olan İyi ve Kötü Düşünceli Prens Öyküsü’nde çokça rastlamak mümkündür: tarıçılarağ “çiftçileri” (İKPÖ: 1.3), tınlığlarığ “canlıları” (İKPÖ: 3.1), kıolğıuçı-lar “isteyenler” (İKPÖ: 7.2), yekler “şeytanlar” (İKPÖ: 17.6). Bunun dışında bazı araştırmacılar tarafından Eski Türkçede +An, +z +t ve +GUn eklerinin de çokluk veya beraberlik ifadesi için kullanıldığı belirtilir¹⁰: oğlanım (BKG: 1), eren (BKG: 11), oğlıtı “oğulları” (KTD: 5), biz (KTD: 20), közüm (KTK: 10).

Karahanlı sahasında da işlek olarak kullanılan çokluk eki +lar’dır: asıglar “faydalar” (KB: 1775), yolçılar (KB: 5250), begler (DLT-I: 64.14), alplar (DLT-I: 125.14), başlar (DLT-I: 397.6), yaranlar (AH: 492), köngüller (AH: 494). Divanü Lügati’t-Türk dizininde eren: “*er’in kuraldışı çokluk şekli.*”, oğlan: “*oğlan, oğul; çocuk, çocuklar.*” karşılıklarıyla geçmektedir. (Atalay 1999: 187, 423)

¹⁰ Gabain, A. Von (2000), *Eski Türkçenin Grameri*, çeviren: Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu yayınları : 532, Ankara, s. 62;
Grönbech, K. (2000), *Türkçenin Yapısı*, çeviren: Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu yayınları 609, Ankara, s.50;
Tekin Talat (2000), Orhun Türkçesi Grameri, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara, s. 102

Taradığımız metinlerde de *+lAr*, işlek olarak kullanılan çokluk ekidir. *+An* ve *+z* ise bazı örneklerde çokluk fonksiyonuyla bazı örneklerde ise kalıplaşmış olarak görülür.

İlgi ekini almaksızın isim tamlamalarında tamlayan kısmı oluşturması, sayı sıfatlarından sonra gelen isimlerde kullanılması, birleşik fiil yapısını oluşturması ekin tespit ettiğimiz fonksiyonlarından. Bazı çoğul anlamlı alınma isimlerde de kullanılmıştır.

Şimdi taradığımız metinlerde çokluk ekinin kullanılışları ve fonksiyonlarını örnekleriyle inceleyeceğiz:

A. Kullanılmış Şekilleri

1. *+lAr*

Taradığımız metinlerde işlek olarak kullanılan çokluk eki *+lAr*'dir.

1.1. İsimlerde Kullanılışı

1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

İsim kök veya gövdelerine gelerek onları çoğul yapar:

“Bu yetti aruğ sığır, ol (2) yetti sémiz sığırğa hámle kılurlar; olar kaçar, **aruğ sığırlar** yeter.” (KE: 89v.1-2) = Bu yedi cılız sığır, o yedi semiz sığıra saldırır; onlar kaçar, **cılız sığırlar** yakalar.

“**Ol cādūlar**, amı körüp küldiler.” (KE: 162v.4) = **O cadılar**, onu görünce güldüler.

“**Ƙamuğ peygamberler**, tilekini dünyāda tilediler; men, dünyāda tilemedim, āhiretde mening şefaŕātim için (4) kıoydum.” (KE: 211r.3-4) = **Bütün peygamberler**, isteklerini dünya için dilediler; ben, dünya için dilemedim; şefaāt etmek için (dileğimi) ahirete bıraktım.

“**Cümle saĥābalar** sewündiler.” (NF: 23.17) = **Bütün sahabeler** sevindi.

“**Temürçiler bāzārımdın** keçer erdiler.” (NF: 237.15) = **Demirciler pazarından** geçiyorlardı.

“Ey musulmanlār qāzisi! Hānqāhda **musāfirler** kelip tururlar.” (NF: 251.14) = Ey Müslümanların kadısı! Tekkeye **misafirler** geldi.

1.1.2. İyelik Eki Almış İsimlerde

Çokluk eki iyelik eklerinden önce gelir:

“Ey yārānlarm, **Óaziz dostlarım!** Ol kelgen, melekü'l-mevt (7) karındaşım ÓAzrāóül erdi.” (KE: 236v.6-7) = **Ey arkadaşlarım, aziz dostlarım!** O gelen, kardeşim Ölüm Meleği Azrail idi.

“Qaçan mun-tig sewinçlük tüni kilgey? / Kim **ıglar közlerimiz** qayra külgey?” (KHŞ: 1505) = Bunun gibi sevinç gecesi ne zaman gelecek? / Ki **ağlayan gözlerimiz** nasıl gülecek?

“Hıre boldı **közlerimiz.**” (ME: 73.8) = **Gözlerimiz** bulanık oldu.

1.1.3. Durum Eki Almış İsimlerde Kullanılışı

İsim durum ekleri, çokluk ekinden sonra gelir:

“Kāfirler, **müóminlerge** zaĥmet bēre başladılar.” (KE: 195r.15) = Kāfirler, **mü'minlere** eziyet etmeye başladılar.

“**Qamuğ peygamberlerga** selām ve taĥiyyāt aytur.” (KE: 233r.2) = **Bütün peygamberlere** selām ve tahiyyat söyler.

“Bularda alğunguz niçe **tağlarça** (9) érse, öz hazinemdin öteyin.” (KE: 233r.8-9) = Bunlardan aldığımız ne kadar çok, **dağlar kadar** da olsa, kendi hazinemden ödeyeyim.

“Bu tariq birle, **üküş vilāyatlarını** açtılar.” (NF: 112.2) = Bu yolla, **çok vilayetleri** fethettiler.

“Nè kim ālatları bar erdi, cümlesini (16) **dervişlerke** şadağa kıldı.” (NF: 233.15-16) = Bütün araç gereçlerini **dervişlere** sadaka olarak verdi.

“**Cümle ensārīlarmı** yığdı.” (NF: 256.1-2) = **Bütün ensarīleri** topladı.

“Kerek bolsa **bu şahlarda** köp insāf.” (KHŞ: 3851) = **Bu şahlarda** çok insaf olması gerekir.

“Ol, **kişilerning uluğı** turur inkārsız.” (ME: 115.1) = O, şüphesiz **insanların ulusudur**.

“Bodunlar (7) körmeki uçun işledi, körgüzdi **kişi-lerge** işini.” (ME: 124.6-7) = İnsanların görmesi için yaptı, işini **kişilere** gösterdi. (Gösteriş yaptı.)

“Bir yanga boldı **kişilerdin**.” (ME: 131.2) = **Kişilerden** farklı oldu.

“**İli** (3) **avuçı tar miskınlerge** altun akça üleşürdi.” (GT: 174.2-3) = **Eli avucı dar miskinlere** altın akçe paylaştırdı.

1.2. Zamirlerde Kullanılışı

Ünlü ile biten zamirlerden sonra *n* yardımcı ünsüzünün gelip gelmemesi hususu esere göre değişiklik gösterir. Örneğin Kıyasü'l-Enbiya'da bu yardımcı ünsüz kullanılmazken; Nehcü'l-Feradis'te kullanılır. Gülistan Tercümesi'nde ise *n* yardımcı ünsüzünün kullanıldığı ve kullanılmadığı örnekler karışık olarak görülmektedir. Çokluk anlamı taşıyan biz, siz zamirlerinden sonra da çoğu zaman çokluk eki gelir.

1.2.1. Yalın Zamirlerde

“Men körmedim, **özgeler** hem körmesün.” (KE: 87r.12) = Ben görmedim, **başkaları** da görmesin.

“**Olar**, Bağdāddın çıkıp maşrıq tapa bardılar.” (KE: 176 r.2) = **Onlar**, Bağdat'tan çıkıp doğuya doğru gittiler.

“**Bular**, bizge taŖām bēmedüler.” (KE: 230v.7) = **Bunlar**, bize yiyecek vermediler.

“**Bizler** ĥarb üçün taķı uruŖmaq üçün kelmedük, velikin KaŖbeke ziyārat ķılı (16) keldük.” (NF: 39. 15-16) = **Biz** savaŖmak ya da vuruŖmak için gelmedik; sadece Kabe’yi ziyaret etmeye geldik.

“Mekkening bēgleringe destūr bērdi, **munlar** taķı kirdiler.” (NF: 110.10) = Mekke’nin beylerine izin verdi, **bunlar** da girdiler.

“Andın song Peyġāmbar Ŗas aydı: Ey Tersālar! UŖ benim ehl-i beytim (6) bular tururlar; **sizler** taķı ehl-i beytingizni yıġing.” (NF: 144.5-6) = Ondan sonra Peygamber as., ey Hristiyanlar! Benim ehl-i beytim iŖte bunlardır; **siz** de ehl-i beytinizi toplayın, dedi.

“Aķın etti **anlar üze**.” (ME: 48.1) = **Onların üzerine** akın etti.

“**Niler** aydı, birini bilmen uŖ ĥiç.” (KHŖ: 2390) = **Neler** söyledi, Ŗimdi ĥiç birini bilmem.

“**Anlar** (12) ayttı: Sen vezir-i memleket-sen.” (GT: 217.11-12) = **Onlar**, sen ülkenin vezirisin, dedi.

“Senden, **bular Ŗibret** alır.” (GT: 352.6) = **Bunlar**, senden ibret alır.

1.2.2. Durum Eki AlmıŖ Zamirlerde

“**Olarınġ hatunların, oğul kızların** bulun alıp keldiler.” (KE: 230.7) = **Onların hatunlarını, oğul kızlarını** esir alıp keldiler.

“**Sizlerde**, tört ming ķılıç bar.” (KE: 232r.4) = **Sizde**, dört bin kılıç var.

“**Bularğa** (6) aytğıl, **olardın biregü** turup bizdin biregü utru turup sözleşeling. (KE: 233r.5-6) = **Bunlara** söyle, **onlardan biri** durup bizden biri karşı durup (o şekilde) söyleşelim.

“Yūsuf Peygāambar, **anlarğa** aydı...” (NF: 52.6) = Yusuf Peygamber, **onlara** dedi...

“**Munlardın** yuluğ alsak tağı musulmanlarğa meded bolsa.” (NF: 115.3) = **Bunlardan** fidyе alsak da Müslümanlara yardım olsa.

“Suv içürdi **anlarğa** Tangrı.” (ME: 59.4) = Tanrı, **onlara** su verdi.

“Baķıp **anlarını** kördi irse Şirin...” (KHŞ: 764) = Şirin, bakıp **onları** gördüğünde...

“**Bulardan hiç biri**, turup ikki rekeŖat namāz kılmas.” (GT: 105.11) = **Bunlardan hiç biri**, kalkıp iki rekāt namaz kılmaz.

2. +An

Taradığımız metinlerde +An, bazı örneklerde çokluk fonksiyonuyla bazı örneklerde ise kalıplaşmış olarak tespit edilmiştir. Çoğunlukla *eren* ve *oğlan* kelimelerinde görülür. Değişik örnekler olması açısından Kutadgu Bilig’de geçen *Türkan* ve Dede Kokut’ta geçen *alpanlar* örneklerini de unutmamak gerekir. Özçelik, Dede Kokut’ta *alplar* (Dresden 65b.3, 105a.10) diye okunan kelime hakkında açıklamalarda bulunmuş, Kutadgu Bilig’de geçen *Türkan* “*Türkler*” kelimesinde olduğu gibi bu kelimenin de çokluk eki +An’ı alabileceğini belirterek *alpanlar* okunuşunun doğru olacağını söylemiştir. (2005: 181-182) Karamanlıoğlu, ekle ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: “*Eski bir çokluk şekli olduğu tahmin edilen +an / +en eki ile genişletilmiş belli sözlerden eren ve oğlan’ın, Nehcü’l-Feradis’te ekseriyetle çokluk şekilleriyle kullanıldığı o eser üzerinde çalışırken belirtilmişti. (bk. Nehcü’l-Feradis’in Dil Hususiyetleri, Türkiyat Enstitüsü tez 441, s.91). Codex Cumanicus yayımcısının indekste belirttiği üzere Kıpçakçada oğul sözünün çokluk şeklinde daima oğlan’ın çokluğu olan oğlanlar kullanılmaktadır.*” (1994: 32) Bizim tespit ettiğimiz örneklerde

ise *eren* ve *oğlan* sözcüklerinin tek başına çokluk ifade ettiği örnekler olduğu gibi çokluk ifadesi için *+lAr* ekini aldığı örnekler de vardır.

2.1. *+lAr* ekini almadan çokluk ifade ettiği örnekler vardır:

“Yana yöridiler, kördiler, **oğlan** (21) oynayurlar; Hızır olarda bir oğlanı öltürdi.” (KE: 130r.20-21) = Yine yürüdüler, gördüler, **çocuklar** oynarlar; Hızır onlardan bir çocuğu öldürdü.

“**Bu cümle eren**, hem bu cümle tişi...” (MM: 15.2) = **Bütün bu erkekler**, hem bütün bu kadın(lar)...

2.2. *+An* eki, bazı örneklerde geldiği kelimeyle kalıplaşmış ve tek bir varlığı ifade eder olmuştur. Bu örneklerde, çokluk ifadesi için ayrıca *+lAr* ekini alır:

“Ya^oğküb yığlayu başladı, aydı: **Ey oğlanlarım!** Meni Yüsufsuz (18) kığman.” (KE: 69r.17-18) = Yakub, ağlamaya başladı; **ey oğullarım**, beni Yusufsuz bırakmayın, dedi.

“**Oğlanları** Fālüt birle ol kığl^oğa bardılar.” (KE: 134v.3) = Talut ile **oğulları** o kaleye gittiler.

“Bu cefālar, **erenler işi** ermes; muhanneşler işi turur.” (KE: 195v.1) = Bu eziyetler (böyle eziyet etmek), **erkeklerin işi** değil; hainlerin işidir.

“Hēç **erenlerde**, anlar teg kişiler körmişim yok erdi.” (NF: 102.7) = **Erenler içinde**, onlar gibi kişiler görmedim.

“Yürüğli çın oğ yol, **erenler yolu.**” (MM: 381.1) = Yürünecek gerçek doğru yol, **erenlerin yolu**(dur).

3. +z

“*Bu ek, Türk dilinde arkaik bir çokluk (daha ziyade ikizlik) eki olarak kabul edilmektedir. Birkaç kelimedede kalıplaşmış taban olarak bulunmaktadır.*” (Gülsevin 1997: 11) Türkiye Türkçesinde de ikiz, üçüz dördüz... örneklerinde çokluk göreviyle kullanılır. (Özçelik -Erten 2005: 75) İncelediğimiz metinlerde, biz, siz, diz, göz kelimelerinde +z'nin çokluk fonksiyonunda kullanıldığı söylenebilir. Biz ve siz zamirleri çokluk ifadesi taşımalarına rağmen bazı örneklerde +*lar* ekini de almışlardır.

“Sen üstādımız-sên, (8v.1) **biz** gāyet qorqar-biz, duŌā kılgıl Tengri Ōazze ve celle **bizni** laŌnetdin küdersün.” (KE: 8r.21-8v.1) = Sen üstadımızsın, **biz** çok korkuyoruz, yüce Allah'ın **bizi** lanetten koruması için dua et.

“**Bizler** ħarb için taķı uruşmaq için kelmedük, velikin KaŌbeke ziyārat kılu (16) keldük.” (NF: 39.15-16) = **Biz** savaşmak ya da vuruşmak için gelmedik; sadece Kabe'yi ziyaret etmek için geldik.

“Andın song Peygāmbar Ōas aydı: Ey Tersālar! Uş benim ehl-i beytim (6) bular tururlar; **sizler** taķı ehl-i beytingizni yıging.” (NF: 144.5-6) = Ondan sonra Peygamber as., ey Hristiyanlar! Benim ehl-i beytim işte bunlardır; **siz** de ehl-i beytinizi toplayın, dedi.

“Ōz qudratı birle Ĥacerü'l-Esvedqa **ėkki köz** yaratgay.” (NF: 272.13) = Kendi kudreti ile Hacerü'l-Esved'e **iki göz** yaratacak.

“Çalıştı **iki tizi**.” (ME: 145.3) = **İki dizi** birbirine çarptı.

“**Sizge** hayr bolgay.” (GT: 263.12) = **Sizin için** hayır olacak.

B. Fonksiyonları

Çokluk ekinin ana fonksiyonu geldiği ismin birden fazla olduğunu göstermektedir. Taradığımız metinlerde ekin tespit ettiğimiz diğer fonksiyonlarını şöyle sıralayabiliriz:

1. İsim Tamlamalarında Kullanılması

İsim tamlamalarında tamlayan isme eklenerek, ilgi durumu ekini almaksızın kullanıldığı örnekler, pek çoktur:

“Eger könglüng **korğunçluğlar köngli** bolsa êrdi, şabrıng **şābirler şabrı** bolsa (4) êrdi; Óālemni yarağtan Tengridin kaçmağay êrding.” (KE: 155r.3-4) = Eğer gönlün **korkanların gönlü**; sabrın **sabredenlerin sabrı** olsaydı; dünyayı yaratan Tanrı’dan kaçmayacaktın.

“**Mısırđın kelgen uluğlar cümlesi**, ÓAlıke keldiler.” (NF: 145.4) = **Mısır’dan gelen büyüklerin hepsi**, Ali’nin yanına geldiler.

“Eger sen iħtiyāt kılmış bolsa erding, (2) manga arığ Óalif yedürmiş bolsa erding, ol kâfirni öltürgey erding tağı **ğazılar şavābını** ĥāşil kılgay (3) erding...” (NF: 300.2-3) = Sen, eğer tedbirli davranıp bana helâl yem yedirmiş olsaydın, o kâfiri öldürecek ve **gazilerin sevabını** kazanacaktın.

“**Bodunlar (7) körmeki uçun** işledi, körgüzdi kişi-lerge işini.” (ME: 124.6-7) = **İnsanların görmesi için** yaptı, işini kişilere gösterdi. (Gösteriş yaptı.)

“Men, **uluğlar niÓmeti bilen** beslenip turur-men.” (GT: 301.6) = Ben, **büyüklerin nimeti ile** beslendim.

2. Sayı Sıfatlarından Sonra Gelen İsimlerde Kullanılması

Sayı sıfatlarından sonra gelen isimler genellikle çokluk ekini almazlar. Ancak taradığımız metinlerde sayı sıfatlarından sonra gelen isimler bazı kullanılışlarda çokluk ekini almıştır. Gabain, Eski Türkçede çokluk vasıflığı (sayı sıfatı) ile çokluk

ekinin birlikte kullanılabilirdiğini belirterek *Üç Öğrılar “Üç Haramiler”* örneğini verir. (2000: 62) Türkiye Türkçesi’nde de birkaç örnekte bu kullanılışa rastlanır. Korkmaz, bazı bilinen kişi ve nesnelere topluluğuna ad olmak üzere bunların +*lAr* çokluk eki aldığını belirterek: *...Üç Silahşörler, Yedi Deliler, Kırk Haramiler, Dört Büyüklükler...* örneklerini verir. (2003: 258-259) Banguoğlu da aynı hususa değinerek benzer örnekler verir. (2004: 323)

“Mevlî ta’âlâ yarlıkar: Kim bu ewge yüz öwürüp beş (14) namâz kılsa yâ-hod munga tavâf kılsa **bu beş uluğ tağlar** ağırınça yazuķı bolsa, kâmuğın (15) yarlıkağay-men, kâmuğ *Ö*ayblarını kâçürgey-men. ” (KE: 52v.13-15) = Yüce Allah (şöyle) buyurur: Kim bu eve (Kabe’ye) yüzünü döndürüp beş (vakit) namaz kılsa veya bunu tavaf etse **bu beş büyük dağ** ağırılığınca günahı olsa, hepsini bağışlayacağım.

“**On ferîşteler**, yigitler süretinçe Lûtning kâpuğınca (18) keldiler.” (KE: 60r.17-18) = **On melek**, yigitlerin kılığında Lut’un kapısına geldi.

3. Çoğul Anlamlı Alınma İsimlerde Kullanılması

Arapça ve Farsça kelimelerde, bu dillerin kurallarına göre çoğul yapılmış olan bazı isimlere ayrıca çokluk eki +*lAr*’ın getirildiği görülür:

“Ādam (15) peygambarning sağ yanındaķı **enbiyâlar** taķı **evliyâlar** taķı edgü kullar ervâhî turur.” (NF: 53.14-15) = Adem peygamberin sağ yanındakiler **enbiyalar**, **evliyalar** ve iyi kulların ruhlarıdır.

“**Bu ebyâtlar atı** Mu’înü’l-Mürîd.” (MM: 405.1) = **Bu beyitlerin adı** Mu’înü’l-Mürîd(dir).

“**Reyhânler** ara yürüp...” (KHŞ: 1437) = **Reyhaneler** arasında yürüyüp...

“**Yârânlar bilen** Hicâz safarın itip...” (GT: 54.4) = **Dostları ile** Hicaz yolculuğu yapıp...

4. Birleşik Fiil Yapısında Kullanılması

Taradığımız metinlerde çokluk eki, bazen yardımcı fiillerden önce isimlere gelerek birleşik fiil yapısında kullanılmıştır:

“Fālūt melik (8) bolmış kün yazığa çıktılar, **sewünçler kıldılar.**” (KE: 132r.7-8) = Talut ’un hükümdar olduğu gün ovaya çıktılar, **eğlendiler.**

“Telim **şükrâneler birdi** uşol dem.” (KHŞ: 1234) = İşte o zaman, çok **şükretti.**

“Niyâzı sözi, Husrav könglinge hem / **Eşerler kıldı...**” (KHŞ: 3184) = Niyazi’nin sözü, Hüsrev’in gönlüne hem / **Tesir etti...**

SORU EKİ

Bir isim çekim eki olarak soru eki, isimlere gelerek onların soru şeklini yapar.

Eski Türkçede soru edatı olarak *gU* ve *mU* kullanılmıştır: bar gu? (KTG: 10, BKK: 8), begler gü? (KTG: 11) bar mu? (T: 14) Gabain, çok yaygın olan soru edatının sorulan şeyin arkasından gelen *mu* olduğunu, sadece kitabelerde (ve bazı modern ağızlarda) tevsik edilmiş soru edatının da *gu*, *gü* olduğunu belirtir. (2000: 106)

Hacıeminoğlu: “*Eski Türkçe devresinden beri mevcut olan mu / mü edatı aslında bir ektir. Onun için, diğer soru edatlarının aksine, isim veya fiillerden sonra gelmek suretiyle soru mefhumunu ifade etmektedir. Bu edat uzun müddet uyum dışı kalarak bünyesini mu / mü şekli ile muhafaza etmiş; fakat Batı Türkçesinin ilk devirlerinde mu / mi şeklinde düzleşmiştir. Daha sonra ise, mu / mü / mu / mi telaffuzları ekleşerek uyuma tabi olmuştur.*” açıklamasını yaptıktan sonra, Karahanlı sahasında ekin *mu / mü* olduğunu belirterek şu örnekleri verir: ...*senā mu ayugay (AH: 3), hiredlıg mu bolur (AH: 137), kerek mü kereksiz mü (AH: 368)*... (1996: 105-106)

Taradığımız metinlerde soru eki, çoğunlukla yuvarlak, bazı örneklerde de düz ünlülüdür. Ercilasun’un Eckmann’dan aktardığı Harezmi ve Kıpçak sahaslarını birbirinden ayıran sekiz madde içinde ekin Harezmi sahasında yuvarlak Kıpçak sahasında düz ünlü şeklinde görüldüğü maddesi de vardır. (2004: 404)

Soru eki, genel olarak kendinden önceki kelimedenden ayrı yazılır. Soru ekinin ek sıralamasındaki yeri, isim çekim eklerinin hepsinden sonradır. Bütün isim çekim eklerine getirilebilir.

Taradığımız metinlerde soru eki, soru anlamının dışında tenzih etme, haddini bildirme, uyarma, şaşkınlık, olumsuzluk gibi bazı anlamları da üstlenmiştir. Bu durum soru ekinin eskiden beri farklı anlam fonksiyonlarıyla kullanıldığını gösterir.

A. Kullanılmış Şekilleri

mi

1. İsimlerde Kullanılışı

1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

İsim kök ve gövdelerine gelerek onların soru şeklini yapar:

“İlâhî! Ol kimerse **yalavaç mu, sawçı mu** turur?” (KE: 129r.18) = Allah’ım! O kimse **peygamber mi, elçi midir?**

“Biz **kul mu, āzād mu-biz?**” (KE: 233r.7) = Biz **esir mi, hür müyüz?**

“**Yigit kişi-mü** turur, yā **karı-mu** turur?” (NF: 23.3) = **Yiğit biri midir**, yoksa **yaşlı mıdır?**

“Sen **Ĥuzeyfe mü** sen?” (NF: 170.8) = Sen **Huzeyfe misin?**

“Yā Maymūn! Sizke **taŖziyat mu** tegdi?” (NF: 242.14) = Ey Maymun! Sizin için **taziye mi** gerekti?

“**Ķulağ mu** işitür, **köz mü** körer?” (MM: 346.2) = **Kulak mı** işitir, **göz mü** görür?

“... / Bir niçe kün şabr kılğıl kim bu yir, / Ay niçe firŖavn mağzın tāze yir. / Bir kişi bakşa açıp gūr içine, / Bilmegey, yatқан **melik mi**, yā gedā?” (GT: 80.1-4) = ... / Bir süre sabret ki bu yer, / Nice körpe firavun (gibi yaşayanların)’un beynini yer. / Bir kişi mezarı açıp içine baksa / Bilmeyecek; yatan **hükümdar mı**, yoksa dilenci (midir)?

“Bilmes ki yükü **otun mı**-dur, yā defter?” (GT: 321.2) = Bilmez ki yükü **odun mudur**, yoksa defter (mi)?

1.2. Durum Eki Almış İsimlerde

Soru eki, kapsamı en geniş olan ektir. Bu nedenle durum eklerinden sonra gelir:

“Bizni, atalarımız dîmindin çıkarıp **êdin** (14) **dînge mü** kiwürür-sen? İbrâhîm aydı: Atalarınız şamuğ bâtıl dîn üze êrdiler; men, sizni (15) köni yolğa ündeyür-men.” (KE: 40r.13-15) = Bizni, atalarımızın dininden çıkarıp (bizim) **başka dine mi** girmemizi istiyorsun? İbrahim, atalarınızın hepsi batıl din üzerindeydiler; ben, sizi doğru yola davet ediyorum, dedi.

“Bilmes-men, ornum **uçmahda mu**-dur, yā **tamuğda mu**?” (KE: 155r.17) = Bilmiyorum, yerim **cennette midir**, yoksa **cehennemde mi**?

“Cebreóîl aydı: Ey burak! **Muhammedke-mü** çalıklık (14) kıılır-sen? Hêç kimerse münmedi sanga Muhammeddin Óazizrek Hâş teÓâlâ katında Muhammeddin hürmetligrek tedi erse (15) Burak tölendi taşı teri aça başladı.” (NF: 52.13-14) = Cebrail, Ey burak! **Muhammed’e mi** dik başlılık edersin, yüce Allah’ın yanında Muhammed’den daha yüce, daha hürmetli hiç kimse sana binmedi, deyince Burak sakinleşti ve teri akmaya başladı.

2. Zamirlerde Kullanılışı

“Yā Yūsuf! **Sên mü**-sên? (KE: 82r.15) = Ey Yusuf! **Sen misin**?

“**Cümlesini-mü** öltüreling?” (NF: 115.1) = **Hepsini mi** öldürelim?

“**Sen mü** öltürdüng, atam Emîre’l-Müóminin ÓAlîni?” (NF: 154.9) = Atam Müminlerin Emiri Ali’yi, **sen mi** öldürdün?

“Bu sandük kilidi **sênde mü** turur?” (NF: 258.17) = Bu sandığın kilidi **sende midir**?

3. Zarflarda Kullanılışı

“Kārūn feryād kıldı: Ey Mūsî, keçürgil! Mūsî aydı: ÓAzāb yetildi, **imdi mü** (16) köner-sên.” (KE: 125v.15-16) = Karun, ey Musa, affet! (diye) feryat etti. Musa, azap (sana) ulaştı, **şimdi mi** doğru yola gelirsin, dedi.

“Melekü'l-Mevt aydı: ... Munça (5) yıl mühlet buldung, nişe istiÓdād kılmadıng; **èmdi mü** istiÓdād kıılır-sen?” (NF: 442.4-5) = Ölüm Meleği (şöyle) dedi: ... Bunca yıl zaman buldun, niçin hazırlık yapmadıng; **şimdi mi** hazırlık yapacaksın?

4. Edatlarda Kullanılışı

“Yêti kıat kök ferişterleri kıamuğ ün kıopardı-(19) -lar, aydılar: İlāhi! Bu kün yer yüzinde seni birlegen, barlağan yalguz İbrāhîm turur; (20) **anı taķı mu** otğa atar-sen? İdiyā! Dostlarıng birle muÓāmeleting mundağ mu turur? (21) Hîtab keldi: Ey ferişterler! Siz neżżāre kıılıp turun; bu işde mening sırrım bar, siz bilmes-siz.” (KE: 41v.18-21) = Yedi kat gök meleklerinin hepsi seslerini yükselterek (şöyle) dediler: Allah'ım! Bugün yeryüzünde seni birleyen, varlığına inanan sadece İbrahim'dir; **onu da mı** ateşe atarsın? Allah'ım! Dostlarına karşı davranışın böyle midir? Hitap geldi: Ey melekler! Siz, bakıp durun; bu işte benim bildiğim var, siz bilmezsiniz.

“**Bu oyunlar bile mü** bizni utğay?” (KHŞ: 1261) = **Bu oyunlarla mı** bizi mağlup edecek?

B. Fonksiyonları

Soru ekinin ana fonksiyonu, eklendiği kelimeye soru anlamı katmaktır. Tespit ettiğimiz diğer anlam fonksiyonlarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Tenzih etme anlamı:

“... Ey şāhābalar! Bu tüşümde hēç hilāf yok, taķı yalğan yok, tēdi erse barça şāhābalar aydılar: (10) Ey Resūlung halifası! **Siz-mü** yalğan sözlegeysiz? Biz cümle bu sözüngüzke inanduk, iÓtimād kıılduk.” (NF: 103.9-10) = ... Ey sahabeler! Bu

düşümde hiç yanlışlık ve yalan yok, dediğinde bütün sahabeler: Ey Peygamber'in halifesi! **Siz mi** yalan söyleyeceksiniz? Hepimiz bu sözünüze inandık, güvendik, dediler.

2. Haddini bildirme anlamı:

“Ey Cebrâóîl! Bularnı kötergen **sen mü-sen**, yā **men mü-men**? Cebrâóîl, secdege bardı; aydı: İlähî! Tevbe kıldım.” (KE: 61r.13) = Ey Cebrail! Bunları ortadan kaldıran **sen misin**, yoksa **ben miyim**? Cebrail, secde etti; Allah'ım! Tövbe ettim, dedi.

3. Soru eki, bir hareketin yapılmaması gerektiğine dikkati çekmek, uyarmak amacıyla kullanılabilir:

“Cebreóîl aydı: Ey burak! **Muhammedke-mü** çalıklık (14) kıılır-sen? Hēç kimerse münmedi sanga Muhammeddin Óazızrek Hâķ teÓālā kıatında Muhammeddin hürmetligrek tēdi erse (15) Burak tölendi taķı teri aķa başladı.” (NF: 52.13-14) = Cebrail, Ey burak! **Muhammed'e mi** dik başlılık edersin, yüce Allah'ın yanında Muhammed'den daha yüce, daha hürmetli hiç kimse sana binmedi, deyince Burak sakinleşti ve teri akmaya başladı.

“Ey ummatım! Biling, āgāh bolung, kıayu bir muómin (16) ve muvahhíd namāz kıılır bolsa, tört yanına iltifāt kıılır bolsa, Hâķ teÓālādın hitāb kelür kim: Ey kıulum! Menim hāzratımda (17) turuķmışdın song, benim birle münācāt kıılır erken, **mēndin yegrekke mü** iltifat kıılır-sen? Mundağ kıılmağıl, (248.1) benim hāzratımda kelmişdin song önginke nażar kıılmağıl...” (NF: 247.16-17, 248.1) = Ey ümmetim! Bilin, uyanık olun, herhangi bir Müslüman namaz kıldığında çevresine bakınsa, yüce Allah'tan, ey kıulum! Benim huzurumda durduktan sonra, bana yalvarırken, **benden başkasına mı** bakarsın? Böyle yapma, benim huzuruma geldikten sonra başkasına bakma, (diye) hitap gelir.

4. Şaşkınlık anlamı:

“Yēti at kk feris̄teleri amuę n opardı-(19) -lar, aydılar: İllāhi! Bu kn yr yzinde seni birlegen, barlaęan yalęuz İbrāhım turur; (20) **anı taı mu** otęa atar-sen? İdiyā! Dostlarınę birle muŌāmeleting mundaę mu turur? (21) Hītāb keldi: Ey feris̄teler! Siz neżżāre ılıp turun; bu ińde mening sırrım bar, siz bilmes-siz.” (KE: 41v.18-21) = Yedi kat gk meleklerinin hepsi seslerini ykselterek (ńyle) dediler: Allah’ım! Bugn yeryznde seni birleyen, varlıęına inanan sadece İbrahim’dir; **onu da mı** ateńe atarsın? Allah’ım! Dostlarına karńı davranıńın byle midir? Hitap geldi: Ey melekler! Siz, bakıp durun; bu ińte benim bildięim var, siz bilmezsiniz.

5. Olumsuzluk anlamı:

“Kzne kim uyup birse knglni, / **ŌAceb mi**-dr anga byle tutulmaę? / Yazuqlı men kirek ltr kirek oy, / Kim ç almaę-dan ise Ōafv hońraę.” (GT: 259.11) = Kim gzne uyup kalbini (ona) verse, / Ona byle tutulmak **ńańılacak ńey midir?** (ńańılacak ńey deęildir.) / Ben gnahkrım; ister ldr ister baęıńla, / Ancak baęıńlamak, intikam almaktan daha iyidir.

6. Artık bir ńeyi yapma imkanının kalmadıęı anlamını verir. Soru ekinin yklendięi bu anlam iin “iń ińten gemek” deyimini (Trke Szlkk 2005: 993) kullanabiliriz:

“ārn feryād ıldı: Ey Ms, keęrgil! Ms aydı: ŌAzāb yetildi, **imdi m** (16) kner-sn.” (KE: 125v.15-16) = Karun, ey Musa, affet! (diye) feryat etti. Musa, azap (sana) ulańtı, **ńimdi mi** doęru yola gelirsin, dedi.

“Melek’l-Mevt aydı: ... Muna (5) yıl mhlet buldung, nińe istiŌdād ılmadıng; **mdi m** istiŌdād ılır-sen?” (NF: 442.4-5) = Ōlm Meleęi (ńyle) dedi: ... Bunca yıl zaman buldun, niin hazırlık yapmadıng; **ńimdi mi** hazırlık yapacaksın?

İYELİK EKLERİ

İyelik ekleri isimlere gelerek onların kime, neye ait olduklarını bildiren eklerdir. Çokluk ekinden sonra, isim durum ekleri ve soru ekinden önce gelir. Ancak incelediğimiz metinlerden tespit ettiğimiz birkaç örnekte III. tekil kişi iyelik eki, kalıplaşmış isim durum eklerinden sonra gelmiştir.

İyelik ekleri Türkçenin tarihî gelişimi boyunca pek az değişiklik göstermiş eklerdir. I. tekil kişi iyelik eki (*I*)*m* olarak kullanılagelmiş ve taradığımız metinlerde de aynı şeklini korumuştur.

II. tekil kişi iyelik eki Eski Türkçe döneminde olduğu gibi *+(I)ng* şeklinde kullanılmıştır.

III. tekil kişi iyelik eki, (*s*)*I*(*n*) şeklindedir.

I ve II. çoğul kişi iyelik ekleri de Eski Türkçedeki şekliyle kullanılışını devam ettirmiş; I. çoğul kişi iyelik eki (*I*)*mIz*, II. çoğul kişi iyelik eki (*I*)*ngIz* şeklinde kullanılmıştır.

III. çoğul kişi iyelik eki ise *+Iarı(n)* şeklindedir. Taradığımız metinlerde III. tekil ile I, II ve III. çoğul kişi iyelik anlamı bazı örneklerde eksiz olarak sağlanmışır.

İyelik eklerinin Eski Türkçedeki kullanılışına şu örnekleri verebiliriz: *ķutum*, *ūlūgūm* “bahtım, talihim” (BKD: 23), *adgırın* “aygırı” (BKK: 11), *ōzi* (KTD: 3, 20, 38), *inisi* “erkek kardeşi” (KTD: 4,5), *beging* (KTD: 33), *agısı* “ipekli kumaşı” (KTG: 50), *Oguz begleri* (KTK: 8), *biligim* (KTK: 10), *beglerim* (KTK: 11), *ekki kōzi* (İKPO: 24.5).

Karahanlı sahası metinlerinden örnekler: *ōzüngde* (KB: 518), *ōzūm* (DLT-I: 46-19), *adhāķında* “ayaķında” (DLT-II: 112.6), *anamķa* (DLT-III: 212.6) *barlıķinga* (AH: 5), *birlikinge* (AH: 7), *ōzesinde* (AH: 487).

Taradığımız metinlerde iyelik eklerinin kullanılışını şöyle bir tabloyla gösterebiliriz:

I. tekil kişi iyelik eki	+(I)m
II. tekil kişi iyelik eki	+(I)ng
III. tekil kişi iyelik eki	+(s)I(n), +ø
I. çoğul kişi iyelik eki	+(I)mIz, +ø
II. çoğul kişi iyelik eki	+(I)ngIz, +ø
III. çoğul kişi iyelik eki	+lArı(n), +ø

şimdi iyelik eklerinin taradığımız metinlerdeki kullanılışlarını inceleyeceğiz:

1. I. Tekil Kişi İyelik Eki

+(I)m

I. tekil kişi iyelik eki ünlü ile biten kelimelere $+m$, ünsüzle bitenlere ise $+Im$ şeklinde gelir.

1.1. İsimlerde Kullanılışı

1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

Ünlüyle bitenlerde:

“Kündüz bolsa **kađđum** tağı ĥasratum ziyāda bolur.” (NF: 315.8) = Gündüz olduğunda **üzüntüm** ve hasretim artar.

“İmdi, **atam anam** dünyı-lık üçün şanımnı tökmege (6) destür birdiler.” (GT: 66.5) = şimdi, **atam anam** dünyalık için kanımın dökülmesine izin verdiler.

Ünsüzle bitenlerde:

“Yeti kat kök ferişterleri çamuğ ün çopardı-(19) -lar, aydılar: İlähi! Bu kün yer yüzinde seni birlegen, barlağan yalğuz İbrâhîm turur; (20) anı taçı mu otğa atar-sen? İdiyâ! Dostların birle mu Őāmeleting mundağ mu turur? (21) Ĥitâb keldi: Ey ferişterler! Siz nežžäre çılıp turun; bu işde **mening sırrım** bar, siz bilmes-siz.” (KE: 41v.18-21) = Yedi kat gök meleklerinin hepsi seslerini yükselterek (şöyle) dediler: Allah’ım! Bugün yeryüzünde seni birleyen, varlığına inanan sadece İbrahim’dir; onu da mı ateşe atarsın? Allah’ım! Dostlarına karşı davranışın böyle midir? Hitap geldi: Ey melekler! Siz, bakıp durun; bu işte **benim bildiğim** var, siz bilmezsiniz.

“...seni (4) **mening yalawaçım** bilsün.” (KE: 58v.3-4) = ...senin **benim peygamberim** olduğunu bilsin.

“Melik aydı: Bu sözge tanuķung bar mu? Lüt aydı: **Tanuķum** uşbu tewe turur. ” (KE: 58v.9) = Hükümdar, bu söze şahidin var mı, dedi; Lut, **şahidim** işte bu devedir, dedi.

“Andağ kim **tâkatım** çalmadı.” (NF: 7.16) = Öyle ki **takatım** kalmadı.

“Yâ Fâtıma! Taçı bu kēçe men **ülüşüm etmekni** bu yetimke bērür-men.” (NF: 141.12) = Ey Fatma! Bu gece de **payım** (olan) **ekmeği** bu yetime veriyorum.

“**Yüzüm** yönendürdüm ol Tangrı ĥazratınğa kim yerni taçı köklerni yarattı.” (NF: 345.4) = **Yüzümü**, yeri ve gökleri yaratan yüce Allah’a çevirdim.

“...ni Şirîn teg kişi kördi **bu közüm...**” (KHŞ: 480) = ... **bu gözüm** ne Şirin gibi (bir) kişi gördü....

“Yürür men şāmdān, **ķarnım közüm tok.**” (GT: 115.7) = Ben, **karnım gözüm tok**; memnun (bir şekilde) yürürüm.

1.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde

İsim (+) çokluk eki (+) I. tekil kişi iyelik eki:

“Ey Mūsî! Yangıl, ewinge bargıl, **qoldaşlarım birle** kengeşeyin.” (KE: 111v.13) = Ey Musa! Dön, evine git; **dostlarım ile** istişare edeyim.

“Ey yārānlarım, **Óaziz dostlarım!** Ol kelgen melekü'l-mevt (7) qarındaşım ÓAzrāóil erdi.” (KE: 236v.6-7) = **Ey arkadaşlarım, aziz dostlarım!** O gelen, kardeşim Ölüm Meleği Azrail idi.

“Ey yārānlarım! Biling āgāh bolung.” (NF: 4.7) = **Ey arkadaşlarım!** Bilin; uyanık olun.

“Ey Óayalım! Yığlamak manga kerek kim **yazuqlarım** ingen üküş turur.” (NF: 238.1) = Ey çocuğum! Ağlamak bana gerekir, (çünkü) **günahlarım** çok fazladır.

İsim (+) çokluk eki (+) I. tekil kişi iyelik eki (+) durum eki:

“Men, **bu kızlarımnda birin** sanga bergey-men.” (KE: 35v.11) = Ben, **bu kızlarımdan birini** sana vereceğim.

“**Kızlarımni** alıng, **konuqlarımğa** qatılmang, tedi.” (KE: 60v.6) = **Kızlarımı** alın, **konuklarıma** dokunmayın, dedi.

“Ehlim[g]e tağı **oğlanlarımğa** bu keltürgenim miđdārınça qoydum, tedi.” (NF: 95.4) = Ehlime ve **oğullarıma** getirdiğim bu miktar kadar bıraktım, dedi.

“**Óngin yārānlarımni** ıdmaz-men, tęp aydı.” (NF: 350.10) = **Diğer arkadaşlarımı** göndermem, diye söyledi.

1.1.3. Durum Eki Almış İsimlerde Kullanılışı

1.1.3.1. İlgi Durumu Ekiyle

“...Yā Resūla'llāh! Žü'l-fiqārni ĥaqqınça men tutayın, tęp anga berdi. Ĥaqqınça neteg tutğay-sên? tedi. Ebū Deccāne aydı: Kāfirni andağ urayın kim **qılıçımning uçı** bulğanğınça.” (KE: 223r.12-13) = ...Ey Allah'ın Resulü! Zülfikarı (hazreti

Muhammed'in hazreti Ali'ye armağan ettiği ucu çatallı kılıç) hakkıyla ben tutayım, deyince ona verdi. Hakkıyla nasıl tutacaksın, dedi. Ebu Deccane, kâfiri **kılıcımın ucu** (onun kanıyla) bulanıncaya kadar vuracağım, dedi.

“**Çanı qarındaşımnung (17) şandūki?**” (NF: 258.16-17) = **Kardeşimin sandığı** nerede?

“**Menim ummatımning Óamalları**, tegme bir haftada êkki çata manga Óarza kılınur.” (NF: 346.13) = **Benim ümmetimin amelleri**, her bir haftada iki kez bana arz olunur.

1.1.3.2. Yükleme Durumu Ekiyle

“**Könglekimni** közüng sürtse közleri açılğay.” (KE: 105r.8) = **Gömleğimi** gözüne sürerse gözleri açılacak.

“**Çamuğ Óälemlıglar**, sening şefāÓatingni **mening rahmetimni** müşāhede kılınlar.” (KE: 211v.21) = Bütün canlılar, senin şefaatin **benim rahmetimi** gözlemlesinler.

“**Bu Óammumni** öltürsem taçı munung mālını alsam...” (NF: 339.10) = **Bu amcamı** öldürsem de bunun malını alsam...

“**Çulağ tut**, hoş işitgil **son sözümni**.” (KHŞ: 2137) = Kulak ver, **son sözümü** iyice dinle.

“**Yüzüng körgüz**, yarutğıl **bu közümni**.” (KHŞ: 2616) = Yüzünü göster, **bu gözümü** aydınlat.

“**Köp türlü huccet** kitürüp ayttı: **Başımni, cānımni** (2) birgey-men; dağı andan bir dirhem birmegey-men.” (GT: 183.1-2) = Türlü türlü delil getirip, **başımı, canımı** veririm; fakat ondan bir dirhem vermem, dedi.

1.1.3.3. Yönelme Durumu Ekiyle

“Rivāyet kılurlar ÓAlî'din, aydı: Қаған қıyāmet күни bolsa (5) ... **élgimge** bir қadeh̄ bérilgey nūrdın, Hāvz-ı Kevşer қırağında turğıl, hālāyıqğa suw bérilgey tēp; suw bérgey-men...” (KE: 202r.5) = Ali'den (şöyle) rivayet ederler: Kıyamet günü olduğunda... Kevser Havuzu'nun kenarında dur(up) halka su vermem için **elime** nurdan bir kadeh verilecek; su vereceğim...”

“Aning közi yaşını yüzünge sürtil, (16) tēp fermān boldı erse, men taqı **yüzümke** sürttüm. Yüzümdeki nūr, sizing yaşingız nūrı turur.” (NF: 320.15-16) = Onun gözyaşını yüzüne sür, diye emir gelince ben de **yüzüme** sürdüm. Yüzümdeki nur, sizin gözyaşınızın nurudur.

“**Başımğa** baht u **tahtımğa** irklik. / **Tinimge** cān u **cānımğa** berklik...” (KHŞ: 3526) = **Başıma** baht, **tahtıma** güç / **Tenime** can, **canıma** destek...

“Óİbādat, **İdimge** tiyü banmaq ol.” (MM: 360.2) = İbadet, **Rabb'im içindir** deyip bağlanmaktır.

“Tigremizde hālāyık yatıp uyur **atama** aytım...” (GT: 105.10) = Çevremizde insanlar yatıp uyurken **atama** dedim ...

1.1.3.4. Bulunma Durumu Ekiyle

“Bu, **menim şandūqumda** erdi.” (KE: 233r.21) = Bu, **benim sandığımda** idi.

“**Қатımdа** беш yüz kızıl altın бар, теди.” (NF: 254.3) = **Yanımda** beş yüz kızıl altın var, dedi.

“Körerler tip **tapğumda** köp renc / Bağışlar irdi her biringe bir genc.” (KHŞ: 1119) = **Hizmetimde** çok zahmet görüyorlar diye, / Her birine bir hazine bağışlar idi.

“Bir kiçe atam hıdmatında tang atqınça (9) közüm yummayın Kelāmu’llāh **ileyim-de** koyup (10) oqur idim...” (GT: 105.8-10) = Bir gece atamın hizmetinde iken tan atıncaya dek uyumayıp Allah’ın kelâmını **önüme** koyup okuyordum...

1.1.3.5. Ayrılma Durumu Ekiyle

“Bularda algunguz niçe tağlarça (9) érse, **öz hazınemdin** öteyin.” (KE: 233r.8-9) = Bunlardan aldığınız ne kadar çok, dağlar kadar da olsa, **kendi hazınemden** ödeyeyim.

“Ey yārānlarım! Qayı biringizke **menim tilimdin yā taqı elgimdin** āzār tegmiş bolsa Óafv qıling.” (NF: 85.15) = Ey dostlarım! Hangi birinize **benim dilimden ya da elimden** eziyet ulaşmışsa affedin.

“...songumda yoq **köligemdin adın** hiç.” (KHŞ: 2637) = ...ardımda **kölgemden başka** hiç (kimse) yok.

1.1.3.6. Eşitlik Durumu Ekiyle

I. tekil kişi iyelik ekinin eşitlik durumu ekiyle kullanılışı yaygın değildir:

“Men, **öz könglümçe** kelmedim, Tengri yarlığı (12) birle keldim.” (KE: 59r.11-12) = Ben, **kendi isteğimle** gelmedim, Tanrı’nın emri ile geldim.

“Men, **öz yolumça** togru oq barayın, / Başımğa Hâq ni kiltürse bir köreyin.” (KHŞ: 896) = Ben, **kendi yolumda** dosdoğru gideyim, / Hak, başıma ne getirecek bir göreyim.

1.2. Zamirlerde Kullanılışı

Tespit ettiğimiz örneklerde öz zamiri I. tekil kişi iyelik ekiyle kullanılmıştır:

“Ol şartlarını kabûl kılsang; men, sanga **özümni** cüftlendür-(4) -geymen tedi. (NF: 152.3-4) = O şartları kabul edersen; ben, **kendimi** sana eş olarak vereceğim (seninle evleneceğim), dedi.

“**Öz özüme** ayttım...” (GT: 230.4) = **Kendi kendime** dedim ...

“Men, **özümnden ulu, himmetli ir** anı kördüm.” (GT: 175.11) = Ben, onu **kendimden büyük, gayretli kişi** (olarak) gördüm.

1.3. İsim Tamlamalarında Kullanılması

I. tekil kişi iyelik ekini almış isim, ilgi durumu ekini almaksızın isim tamlamasında tamlayan göreviyle kullanılabilir:

“**Mülkim içinde** seni vezir kılayın.” (KE: 153v.4) = **Mülkümün içinde** seni vezir edeyim.

“Men öler bolsam, **mālım cümlesi** zāyiŌ bolğay.” (NF: 233.8) = Ben ölürsem, **malımın hepsi** zayi olacak.

“**Közüm yaşı** taķı tingmez.” (NF: 369.14) = **Gözümün yaşı** da dinmez.

2. II. tekil Kişi İyelik Eki

+(I)ng

II. tekil kişi iyelik eki, ünlüyle biten kelimelere *+ng*; ünsüzle bitenlere *+Ing* şeklinde gelir.

2.1. İsimlerde Kullanılışı

2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

Ünlüyle bitenlerde:

“Atam ŌAbdu’l-Muttalib, sening taķı **uluğ atang** turur.” (NF: 14.12) = Atam Abdu’l-Muttalib, senin **büyük atandır**.

“**Sening cezāng** ne turur?” (NF: 147.11) = **Senin cezan** nedir?

“**Qılıp niyyet ikki ayang** yerge ur.” (MM: 103.1) = Niyet edip **iki ayamı** yere vur.

“Sen tana^Óum içinde, **qayğung** yoq.” (GT: 154.1) = Sen nimetler içinde(sin), **kaygın** yok.

Ünsüzle bitenlerde:

“Melik aydı: Bu sözge **tanuğung** bar mu? Lūt aydı: Tanuğum uşbu tewe turur. ” (KE: 58v.9) = Hükümdar, bu söze **şahidin** var mı, dedi; Lut, şahidim işte bu devedir, dedi.

“...uş **oğlung** men-men, tēp...” (KE: 105v.14) = ...işte **oğlun** benim, diye...

“**Közüng** bir şahş körgey kim tamam nūr.” (KHŞ: 694) = **Gözün** tamamen nur (olan) bir kişi görecek.

“^ÓAceb ni boldı bilmen imdi **hāling**, / Zehir bizge birip kim yidi baling?” (KHŞ: 786) = Acaba şimdi **hālin** ne oldu, bilmem; / Zehiri bize verip balını kim yedi?

“**Sining yāring** bar andın özge bāri, / Anıng yoq sindin özge hiç yāri” (KHŞ: 3710) = **Senin** ondan başka **dostun** var bari, / Onun senden başka hiç dostu yok.

“Sening uçtmaĥ içinde **yinçüdin köşküng** bar ermiş.” (NF: 252.16) = Senin cennet içinde **inciden köşkün** varmış.

“**Avvalıng** bir pāra mürdar (17) suw erdi taqı **āhiring** hem mürdar ölüge bolğay.” (NF: 373.16-17) = **Evvelin** bir parça murdar su idi ve **sonun** da murdar (bir) ceset olacak.

“Ayıt lā ilahe, arınsun **tiling**.” (MM: 16.3) = La ilahe söyle, **dilin** (kötülükten) temizlensin.

2.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde

İsim (+) çokluk eki (+) II. tekil kişi iyelik eki:

“Ey Yūsuf! **Tüşlering** (8) yavlaq körklüg turur.” (KE: 67v.7-8) = Ey Yusuf! **Düşlerin** çok güzeldir.

“**Atalaring**, (7) bu yolnu nêdin tapdılar?” (KE: 88v.6-7) = **Ataların**, bu yolu neden kabul ettiler?

“...anınğ üçün kim **sening edgü** (11) **Óâdatlaring** bar.” (NF: 8.10-11) = ...onun için ki **senin güzel âdetlerin** var.

“Tiriglik bile **bu kamuğ işlering**...” (MM: 46.3) = Canlılıkla **bu bütün işlerin**...

“**Ƙamuğ Óilm ü taƘvâ Óibâdatlaring** / Tamâm, maÓšiyet tig körüngey sanga.” (MM: 313.3-4) = **Bütün ilim, takva ve ibadetlerin** / Hepsi, sana günah gibi görünmeli.

“İling yu, ol münâfıƘ dost-dan kim / Yürür **düşmen-lering birlen** bolup yâr.” (GT: 325.9-10) = O münafık dostu terk et ki / (O) **düşmanların ile** dost olup yürür.

İsim (+) çokluk eki (+) II. tekil kişi iyelik eki (+) durum eki

“**Ƙızlaringda** bizning ĥaƘƘımız yoƘ, bizge nê kerekin bilür-sen.” (KE: 60v.10) = **Kızlarında** bizim hakkımız yok (kızlarımızı istemiyoruz), bize ne gerektiğini bilirsın.

“**İtleringdin bir itni** musallat Ƙılğıl bu melÓünnı (7) helâk Ƙılsun.” (NF: 14.16-17) = **İtlerinden bir iti** musallat et, bu mel’unu yok etsin.

“**Vezirleringden** ni ĥatâ kördüng kim ĥabske bıraƘtıng?” (GT: 35.7-9) = **Vezirlerinden** ne hata gördün ki (onları) hapsettin?

2.1.3. Durum Eki Almış İsimlerde Kullanılışı

2.1.3.1. İlgi Durumu Ekiyle

“Bu kün **eringning Ójdi** turur.” (KE: 143r.2) = Bu gün **eşinin bayramıdır**.

“Nişe **öz işingning** **қаdғusın** yemez-sen?” (NF: 146.12) = Niçin **kendi işinin kaygısını** duymazsın?

“Bağışla **bu құлунung yazuқını.**” (KHŞ: 1971) = **Bu kulunun günahını** bağışla.

“Şiddete düşse özüng, zihār **Óaciz** bolmayın. / Soy tutup düşmen teri-sin, **dostungning cübbesin...**” (GT: 113.8-9) = Sıkıntıya düşersen, sakın pes etme. / Düşmanın derisini tutup soy, **dostunun (ise) cübbesini...**

2.1.3.2. Yükleme Durumu Ekiyle

“İdiyā! Körgüzgil **ol қudretingni.**” (KE: 59r.7) = Allah’ım! **O kudretini** göster.

“Yā rāhib! **Ol kitābungni** çıkarğıl.” (NF: 150.13) = Ey rahib! **O kitabımı** çıkar.

“İdi atı birle başla **sözüngni.**” (KHŞ: 14) = **Sözüne** Allah’ın adı ile başla.

“Sen, **öz Óaybungni** körmez sen bakıp bir.” (KHŞ: 3529) = Sen, bakıp da **kendi aybını** görmezsin.

“İlāhī! **Bu қarı miskīn құлungni** bağışla körgüzüp **toғrı yolungni.**” (GT: 161.4) = Allah’ım! **Doğru yolunu** gösterip **bu yaşlı, zavallı kulunu** bağışla.

.

2.1.3.3. Yönelme Durumu Ekiyle

“Sening èwingde **èwlügingge** yawuzlıқ sanған, elig sunganning cezāsı (11) nè turur?” (KE: 83v.10-11) = Senin evinde **zevcene** kötülük düşünen, el uzatanın cezası nedir?

“Ol hālde Cebreóıl kèldi aydı: Yā Yūsuf! Seni **atangğa** kim қаvuşturdı?” (KE: 89r.2) = O durumda Cebrail gelip (şöyle) dedi: Ey Yusuf! Seni **atana** kim kavuştu?

“Aning közi yaşını **yüzüngke** sürtgil.” (NF: 320.15) = Onun gözyaşını **yüzüne** sür.

“Fedā bolsun **canıngğa**, uşbu cānım.” (KHŞ: 1240) = İşte bu canım, (senin) **canına** feda olsun.

2.1.3.4. Bulunma Durumu Ekiyle

“Bizge kelmegil, **öyüngde** oq turğıl.” (KE: 230r.19) = Bize gelme, mutlaka **evinde** bekle.

“Ey hādım! **Qatıngda** naqddın neçe bar?” (NF: 254.2) = Ey hizmetkâr! **Yanında** ne kadar para var?

“**Qarıngda** oğlan (349.1) bar mu?” (NF: 348.17-349.1) = **Karında** oğlan var mı?

“Ni içting kim **yüzüngde** balqınur nūr?” (KHŞ: 3891) = Ne içtin ki **yüzünde** nur parlar?

“**Qarşungda** turup tilermen oş senden dād.” (GT: 66.10) = İşte **karşında** durup senden adalet diliyorum.

2.1.3.5. Ayrılma Durumu Ekiyle

“Men, **sening yolungdın** sawuldum.” (KE: 231r.13) = Ben, **senin yolundan** çekildim.

“...neçe üküş mālını (13) men öz Ĥācatım üçün **sening mālıngdın** alsam; kerek kim sanga ağır kelmese, tedi.” (NF: 258.12-13) = Ben, kendi ihtiyacım için **senin malından** ne kadar çok mal alsam (dahi, bu) sana ağır gelmemeli, dedi.

“Zamāne, **şahlıķıngdın** lāf urur, / Ajun ĥalkı ķamuĝ, ĥūkmūngĉe yūrūr. ” (KHŞ: 2118) = Herkes (senin) **şahlıĝından** söz eder, / Dünya halkının hepsi, (senin) **hūkmüne göre** yaşar.

2.1.3.6. Eşitlik Durumu Ekiyle

“Mening (6) birle bolĝıl, **sening könglūngĉe** ĥūkm ķılayın, tēdi.” (KE: 21v.5-6) = Benimle ol, **senin gönlüne göre** (senin istediĝin gibi) **hūküm** vereyim, dedi.

“Hārūt taķı Mārūt taķı (8) ēkeĝünūng köngūlleri bu Zūhrece meyl boldı taķı aydılar: Eger bizim fermānımızķa mutıŖ bolsang, **sening işingni (9) öz rāyngĉa** ķılalıng.” (NF: 366.7-9) = Harut ile Marut’un her ikisinin de gönülleri bu Zühre’ye meyletti ve (şöyle) dediler: Eĝer bizim isteĝimize boyun eĝersen; işini (yapmamızı istediĝin şeyi) **senin fikrine göre** yerine getirelim.

“Zamāne, **şahlıķıngdın** lāf urur, / Ajun ĥalkı ķamuĝ, **ĥūkmūngĉe** yūrūr. ” (KHŞ: 2118) = Herkes (senin) **şahlıĝından** söz eder, / Dünya halkının hepsi, (senin) **hūkmüne göre** yaşar.

2.2. Zamirlerde Kullanılışı

Tespit ettiĝimiz örneklerde öz zamiri II. tekil kişi iyelik ekiyle kullanılmıştır:

“İmdidin song söz sorsam, (3) **özünge** yavutmaĝıl.” (KE: 130v.-2-3) = Şimdiden sonra bir şey sorarsam, (beni) **kendine** yaklaştırma.

“Ey Yūnus! Mening sanga raĥmım kēlūr, **özünĝni** ölümge salur-sēn.” (KE: 153v.8) = Ey Yunus! Ben sana acıyorum, **kendini** ölüme atıyorsun.

“Taķı **sening Őaķlıng** eksūk bolup turur, rāyng (10) taķı zaŖıf bolup turur, **özünĝ** taķı ĥerıf bolup turur-sen tēp aydı.” (NF: 70.9-10) = Senin aklın eksilmiş, düşünce zayıflamış, **kendin** de bayaĝı adam olmuşsun, diye söyledi.

“**Özünĝni** ķadĝu yimekdin ķıl āzād.” (KHŞ: 2874) = **Kendini** kayĝı duymaktan kurtar.

3. III. tekil Kişi İyelik Eki

+(s)I(n)

III. tekil kişi iyelik eki, +(s)I(n)' dir. III. tekil kişi iyelik ekine isim durum ekleri geldiğinde araya bir n ünsüzü girmektedir. Konuyla ilgili çalışmalarda bu n ünsüzü durum ekine dahil edilerek verilmektedir. Örneğin diğer şekillerinin yanında bulunma durumu eki +nda, yönelme durumu eki, +nga vb. şekilleriyle de gösterilmektedir.

Gülsevin'in konuyla ilgili şu açıklaması vardır: “Kendisinden sonra ek gelmeyince ünlü ile biten 3.tekil kişi iyelik eki +(s)ı'nın hâl ekini alırken normalde y ile bağlanması beklenirken n'nin görülmesi, buradaki sesin (yani n'nin) koruyucu veya bağlayıcı bir ünsüz olmadığını gösterir. Yalnızca ünlü ile değil, ünsüz ile başlayan hâl ekleriyle dahi n'nin kullanılması da, konu bakımından dikkate değer: ev+i+den değil ev+inden, kapı+sı+dan değil kapı+sından... Yapılan bütün çalışmalar, sonuçta bu ekin +(s)I(n)+ olduğunu, ünlü ile biten kelimelerde başta s'nin, isim çekim eklerini alınca da ekin orijinalinde bulunan sondaki n'nin ortaya çıktığını göstermektedir. Yani ekin sonundaki n, ancak arkasına bir çekim eki gelmesi durumunda ortaya çıkar.” Gülsevin, yükleme durumu ekinin III. kişi iyelik eki üzerine +n şeklinde geldiğini de kabul etmez. Diğer iyelik eklerinden sonra nasıl kullanılmamış bir yükleme durumu fonksiyonu bulunuyorsa III. kişi iyelik eki +ın üzerinde de kullanılmamış bir yükleme durumunun olduğunu belirtir. (1997: 13-14)

Buran, Anadolu ağızlarıyla ilgili çalışmasında bu hususa değinir: “Üçüncü teklik şahıs iyelik eki I / sI biçiminde kabul edilmektedir. Aşağıda vereceğimiz örneklerde ise, bu ek +sIn şeklindedir. (sefa+sın) üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin buradaki kullanılışı diğer şahıslardan farklı değildir. Diğer şahısların üzerinde +ø (belirtilmemiş) bir belirtme hâli eki düşünüldüğüne göre, üçüncü şahısta da aynı durum vardır. O hâlde üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra, +sI(n) ø biçiminde de bir belirtme hâli düşünmek gerekir.” (1996: 102)

Gabain, “İyelik Ekleri” başlığı altında, n'nin herhangi bir kaideye bağlı olmadan bazı durumlarda kelimeye eklendiğini belirterek şu örnekleri verir: ... köngülin içre “gönlünün içinde, gönlünde”, ilin içre “kendi ülkesinde”... yaruğun teg “(onun) parlaklığında”, tay bilge tutuğ yablağın için “Tay Bilge Tutuk'un

kötülüğünden (düşmanlığından) dolayı”, armağcısının için “entrikasından dolayı”, yirin tapa (ülkesine doğru, ülkesine) ... (2000: 71)

Başdaş, Divanü Lügati't-Türk şiirinde isim hâl eklerini incelediği makalesinin sonuç bölümünde sözünü ettiğimiz konuyla ilgili şu açıklamayı yapar: “*Yükleme hâli başta üçüncü teklik şahıs iyelik eki +(s)In olmak üzere, birkaç isim tamlaması ve diğer iyelik ekleri üzerinde eksizdir.*” (2001: 40)

Bizim tespit ettiğimiz örneklerde de III. tekil ve çoğul kişi iyelik eklerinden sonra isim durum ekleri geldiğinde araya *n*'nin girdiği ve girmediği örnekler birlikte yer almaktadır. Tespit ettiğimiz örneklerde aynı kullanılışın yönelme durumunda da örnekleri vardır. (bk. Yönelme durumunun iyelik eki almış isimlerde eksiz kullanılışı, s.143-144)

Şu nedenlerden dolayı biz de *n*'yi III. kişi iyelik ekine dahil etmeyi uygun gördük:

1. Eski Türkçede mevcut olan yukarıda aktardığımız örneklerde durum eki almadan III. tekil kişi iyelik eki, +ın, +in şeklinde isimlere gelmiştir. Buradaki *n*'yi iyelik ekine dahil ederek açıklayabiliriz.

2. Çekimli şekillerde, ihtiyaç olmamasına rağmen ünlü ile ünsüz arasına bir *n*' ünsüzü girmiştir.

3. Sadece yükleme durumuna değil, yönelme durumuna da (onun kadar yaygın olmasa da) III. tekil kişi iyelik eki +m(+)+ø şeklinde gelebilmektedir.

İncelediğimiz metinlerde, ekin ünlüsü çoğunlukla düzdür. Ekin yuvarlak ünlülü şekli, bazen durum eki almış isimlerde görülür. III. tekil kişi iyelik anlamının eksiz sağlandığı örnekler de vardır. Türkiye Türkçesinde görülen iyelik eki yığılmasının, taradığımız metinlerde de örnekleri vardır.

3.1. İsimlerde Kullanılışı

3.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

Ünlüyle bitenlerde:

III. tekil kişi iyelik eki, ünlüyle biten isim kök ve gövdelerinden sonra +sı, +si şeklinde gelir.

“**Yūsufnıng hâlası** Yâ’ûkûb Yalavaçnıng niķâhında êrdi.” (KE: 107r.4) = **Yusuf’un halası** Yakub Peygamberin nikahındaydı (onunla evliydi).

“**Belânıng belgüsi** ne turur?” (KE: 153v.13) = **Belânın belirtisi** nedir?

“Aning yârânları bar, **ķabılası** bar.” (NF: 19.10) = Onun dostları var, **kabile**si var.

“Êmdi bu bêş namâz farıza turur, **farızası** şâbıt turur.” (NF: 240.12) = Şimdi bu beş (vakit) namaz farzdır, **farızası** sabittir.

“Bolur yüz yigirmi **munung yarısı**.” (MM: 201.2) = **Bunun yarısı** yüz yirmidir.

“...İmâm Şâfi’î hem taķı **bâķisi**.” (MM: 229.1) = ...İmâm Şafî hem de **diğerleri**.

Ünsüzle bitenlerde:

Ek, ünsüzle biten isim kök ve gövdelerinden sonra +ı, +i şeklinde gelir.

“...zindândın çıķğay-sên. **Mevlî fazlı birle** özgeler (17) minneti birle yoķ. (KE: 89r.16-17) =...zindandan çıkacaksın. **Allah’ın lütfu ile**, başkasının minneti ile değil.

“Ey Zelihâ! **Yūsuf sewüglüki**, henüz könglüngde bar mu?” (KE: 109r.2) = Ey Zeliha! Hâlâ gönlünde **Yusuf’un sevgisi** var mı?

“**Bu işning songı** hâyır bolğay.” (NF: 7.13) = **Bu işin sonu** hayır olacak.

“Ķaçan kim **tün buçuķı** boldı erse **igi** ingen ķatıg boldı.” (NF: 104.3) = **Gece yarısı** olduğu zaman **hastalığı** çok ilerledi.

“...**başı** açuķ, **adaķı** açuķ, **saçı** örpek, **yüzi** toğluğ.” (NF: 400.9) = ...**başı** açık, **ayağı** çıplak, **saçı** dolaşık, **yüzü** kirli.

“Özi körklü, **ahlâķı** sansız telim.” (MM: 392.2) = Kendisi güzel, **ahlakı** pek çok.

3.1.2. Durum Eki Almış İsimlerde

III. tekil kişi iyelik eki, kalıplaşmış birkaç örneğin dışında, diğer iyelik eklerinde olduğu gibi durum eklerinden önce gelir. Diğer iyelik eklerine göre, durum ekleriyle kullanılışı daha yaygındır. Yuvarlak ünlüyle biten kelimelerden sonra da ekin ünlüsü çoğunlukla düzdür. Ekin yuvarlak ünlülü şekli, bazen durum eki almış isimlerde görülür.

3.1.2.1. İlgi Durumu Ekiyle

“İbrâhîm köğsinde, **idi muhâbbetining otı** bar êrdi.” (KE: 42r.12) = İbrahim göğsünde, **Allah muhabbetinin ateşi** vardı.

“Oğul, kızsız kişi; yana (2) **biregünün oğul, kızının qadri** bilmes.” (KE: 186r.1-2) = Oğlu, kızı olmayan kişi; **başkasının oğlunun, kızının kıymetini** bilmez.

“Ey İdrîş! Ol bûstân [215r] (1) **Muhammed ümmetining** turur.” (KE: 214v.21-215r.1) = Ey İdris! O bostan **Muhammed ümmetinin**dir.

“...taķı **Haybar êlining hisârını** qaplayu qondılar.” (NF: 138.8) = ...ve **Hayber ilinin kalesini** kuşatıp yerleştiler.

“**Sözining yinçüsin** Óâlemge yaydı.” (KHŞ: 524) = **Sözünün incisini** (inci gibi sözleri) dünyaya yaydı.

3.1.2.2. Yükleme Durumu Ekiyle

“Qamuğ peygamberler, **tilekini** dünyâda tilediler; men, dünyâda tilemedim, âhiretde mening şefaÓâtım için (4) qoydum.” (KE: 211r.3-4) = Bütün peygamberler, **isteklerini** dünya için dilediler; ben, dünya için dilemedim; şefaahat etmek için (dileğimi) ahirete bıraktım.

“Andın [song] **elgini** köterdi.” (NF: 12.11) = Ondan sonra **elini** kaldırdı.

“Arça bërdi dam-qa, tayandurdı **arçasını** tam-ğa.” (ME: 10.1) = Arkasını duvara verdi, **arkasını** duvara dayadı.

“Bozdı song sözi birle **öng sözi-ni**.” (ME: 114.4) = **Önceki sözünü** son sözü ile bozdu. (Son sözü ile önceki sözünden caydı.)

“Bodunlar (7) körmeki uçun işledi, körgüzdi kişi-lerge **işini**.” (ME: 124.6-7) = İnsanların görmesi için yaptı, **işini** kişilere gösterdi. (Gösteriş yaptı.)

“**Cānını** hatarğa qoymayın, düşmen-ge zafer (2) tapmas.” (GT: 208.1-2) = **Canını** tehlikeye atmayan, düşmana (karşı) zafer kazanmaz.

Ekin yuvarlak ünlülü şekli:

“Peygāambar Őas siringe hēç kimerse muttaliŐ bolmadı, meger ol miqdār kim (10) meşelā bir meşk toluğ suw bolsa taqı ol meşkning ağızı bağılıg bolsa, hēç kimerse ol meşk içinde suwnı körmese, (11) velikin **taşındaqı üvüslükünü** körerler taqı bilürler kim bu meşk içinde suw bar tēp.” (NF: 3.9-11) = Peygamber as.ın sırrından kimse haberdar olmadı; ancak şu miktar kadar (haberdar oldular) ki: Örneğin bir meşk suyla dolu olsa ve o meşkin ağızı bağılı olsa, hiç kimse o meşkin içindeki suyu görmese sadece **dışındaki ıslaklığını** görüp bu meşkin içinde su olduğunu anlarlar.

3.1.2.3. Yönelme Durumu Ekiyle

Ekin n’li geldiği örnekler:

“Bu oğlan, **atasınğa** sözledi.” (KE: 21r.8) = Bu çocuk, **babasına** söyledi.

“**Tört tağ tepesinge** qoddı, başların **elginge** alıp berk tutup ündedi.” (KE: 55v.14) = **Dört dağ tepesine** koydu, başlarını **eline** alıp sıkıca tutarak seslendi.”

“...ŐAqibat bir atnı ihtiyār qıldı taqı atlandı erse **sağınğa solınğa** baqtı.” (NF: 440.7) = ...Nihayet bir atı seçti ve atlanarak **sağına soluna** baktı.

“Çarıldı **könglinge** anıng sewüglüki.” (ME: 4.5) = Onun sevgisi **kalbine** girdi.

“Seher **vaqtınğa** kirdi, yarudı tang.” (ME: 13.6) = Seher **vaktine** girdi (Seher vakti oldu), tan ağardı

“Bir sultān, **fuqarā tayıfe-sine** haqāret (11) közi bilen nažar kıldı.” (GT: 158.10-11)
= Bir hükümdar, **fukara taifesine** hor gözle baktı.

Ekin n’siz geldiği örnekler:

“Çaçan seher vaqti bolsa **ölmüş** (2) **anasige** duŕā kıdur êrdi.” (KE: 87v.1-2) = Ne zaman seher vakti olsa **ölmüş anası için** dua ederdi.

“İmdi İslāmka, **Tengri dıniqa** kirdimiz.” (KE: 233r.14) = Şimdi İslâma, **Tanrı dinine** kirdik.

Ekin yuvarlak ünlülü şekli:

“Loqmān, **oğlunga** (14) üç vaşiyet kıldı.” (KE: 163r.13-14) = Lokman, **oğluna** üç vasiyette bulundu.

3.1.2.4. Bulunma Durumu Ekiyle

Ekin n’li geldiği örnekler:

“İbrāhım **kögsinde** idı muhabbetining otı bar êrdi.” (KE: 42r.12) = **İbrahim göğsünde** Allah muhabbetinin ateşi vardı.

“Kim Yūsuf yüzinge baksa, öz yüzün **yüzinde** körür êrdi.” (KE: 85v.12) = Kim Yusuf’un yüzüne baksa, kendi yüzünü (onun) **yüzünde** görürdü.

“Muhammedning rūhı **anıng tasarrufında** turur.” (NF: 77.8) = Muhammed’in ruhu **onun tasarrufundadır**.

“**Mescidning sağ yan müngüşinde** baqing, tedi.” (NF: 153.15) = **Mescidin sağ yan köşesine** bakın, dedi.

“Tereddüd kıldı **iki nêrse arasında**, geh anga geh munga emeldi.” (ME: 103.4) = **iki şey arasında** karasız kaldı, gâh ona gâh buna yöneldi.

“Biri biri üze kèydi iki tonın **ton üstinde** ton kèydi.” (ME: 112.5) = Birbirinin üzerine iki elbise giydi, **elbise üstüne** elbise giydi.

Ekin n’siz geldiği örnekler:

“Oğlunu (17) **öz ormda** olturtdı.” (KE: 176v.16-17) = Oğlunu **kendi yerinde** oturttu.

“Bu söz, **çerig arasında** yayıldı.” (KE: 234v.5) = Bu söz, **asker arasında** yayıldı.

“... bu uçtmaĥdın çıĥgıl (14) tèdi taĥı feriştelêrke buyurdı kim Ādamnı **Hindüstân vilāyatıda** Serendil atlıĥ yerde kemiştiler, taĥı Havvanı Cedde atlıĥ yerde kemiştiler.” (NF: 281.13-14) = ... bu cennetten çık, dedi ve meleklerle emretti ki (onlar) Adem’i **Hindistan ülkesinde**, Serendil adlı yere bıraktılar; Havva’yı ise Cedde adlı yere bıraktılar.

Ekin yuvarlak ünlülü şekli:

“Zü’l -ĖArş atlıĥ melik, **anınĥ ornunda** olturtdı.” (KE: 45r.5) = Zü’l-Arş adlı hükümdar, **onun makamında** oturdu.

“Bu MiĖrāc kıssasını eşitip könglünge andaĥ tüşmesün kim Ĥaĥ TeĖālā **Ėarş üstünde** (6) turur tēp.” (NF: 60.5-6) = Bu Miraç kıssasını dinleyip yüce Allah **arş üstündedir**, diye aklına gelmesin.

“**Maĥrib mülkünde** bir küttāb (4) faĥıĥın kördüm.” (GT: 281.3-4) = **Batı ülkesinde** bir mektep hocasını gördüm.

3.1.2.5. Ayrılma Durumu Ekiyle

Ekin n’li geldiği örnekler:

“Kimnüng içinde Hâk otı bolsa, **halk otındın** neteg (14) kırkar.” (KE: 41r.13-14) = Kimin içinde Hak ateşi varsa, **halkın ateşinden** korkmaz.

“**Ol çeşme suwındın** altı peygambar içip turur, Benü İsrâóil (4) peygambarlarındın.” (NF: 149.3-4) = Beni İsrail peygamberlerinden altı peygamber, **o çeşmenin suyundan** içmiştir.

“Kıopardı **ornındın**, kırársız kıldı anı, tepretti anı **tübündin**.” (ME: 7.6) = (Onu) **yerinden** kopardı, onu karasız kıldı, onu **dibinden** kımıldattı.

“Bir sultân oğluna, **atasından** köp (7) māl ve niómet kıaldı.” (GT: 59.6-7) = Bir hükümdarın oğluna, **babasından** çok mal ve nimet kaldı.

“Muóallim bolmasa heybet-li ay yār, / **Sakalından** tutup oğlanlar oynar.” (GT: 282.8) Ey dost! (eğer) muallim heybetli olmasa / Çocuklar, (onun) **sakalından** tutup oynar.

Ekin n'siz geldiği örnekler:

“**Karındaşları songıdın** yolğa kirdi.” (KE: 133r.4) = **Kardeşlerinin peşinden** yola koyuldu.

“óómer, **butlar öngidin** köngülsiz kııktı.” (KE: 195v.19) = ómer, **putların önünden** isteksizce ayrıldı.

“Mevlî taóālā, olarğa **yēr astıdın** yol bérdi.” (KE: 216r.9) = Yüce Allah, onlara **yerin altından** yol verdi.

“Barçası zaóıf sökeller, ölmekke yakın bolmışlar, **kāfirler Óazābı Óuqūbatı sebebiddin**.” (NF: 98.6) = **Kāfirlerin azabı, işkencesi yüzünden** hepsi zayıf (ve) hastalar; ölecek (duruma) gelmişler.

“Kitermez **yüzidin** hergiz közini.” (KHŞ: 4049) = Gözünü **yüzünden** hiç ayırmaz.

3.1.2.6. Eşitlik Durumu Ekiyle

Ekin n’li geldiği örnekler:

“Kaçan mening atım işitseniz lâ ilâhe illa’llâh tēp, **songınça** (21) anıng atı turur.”
(KE: 211r.20-21) = Ne zaman benim adımlı lâ ilâhe illallah diye işitseniz, **ardından**
onun adı gelir.

“...Yā Resūla’llâh! Žü’l-fiķârni **hâķķınça** men tutayın, tēp anga bērdi. (13) **Hâķķınça**
neteg tutğay-sēn? tēdi. Ebū Deccāne aydı: Kāfirni andağ urayın kim kılıcımning uçı
bulğanğınça.” (KE: 223r.12-13) = ...Ey Allah’ın Resulü! Zülfikarı (hazreti
Muhammed’in hazreti Ali’ye armağan ettiği ucu çatallı kılıç) **hakkiyla** ben tutayım,
deyince ona verdi. **Hakkiyla** nasıl tutacaksın? dedi. Ebu Deccane, kâfiri kılıcımın ucu
(onun kanıyla) bulanıncaya kadar vuracağım, dedi.

“**Songınça** yana bitig ıdtı.” (KE: 231r.9) = **Ardından** yine mektup gönderdi.

“**Bu keltürgenim miķdārınça** koydum.” (NF: 95.4) = **Bu getirdiğim miktar kadar**
bıaktım.

“Tangrı tvt, ol hēc kılğan kılunung **tegme bir adımı sanınça** yetmiş edğülük (17)
dīvānında bitigey.” (NF: 269.16-17) = Yüce Allah, o hac yapan kulunun **her bir**
adımı sayısınca divan(sevap ve günahların işlendiği defter)ında (ona) yetmiş iyilik
yazacak.

“BaŖızları **ay yaruķluķınça** turur taķı baŖızları **kün yaruķluķınça** turur.” (NF:
319.12) = Bazıları **ayın parlaklığı gibidir**; bazıları da **güneşin parlaklığı gibidir**.

“**Songınça** yörüdi anıng uydı anga.” (ME: 66.5) = Onun **peşinden** gitti, ona uydu.

“ŖAmru bnü Leys kullarından bir (9) kıl kaçtı, **artınça** barıp tutup kitürdüler.”
(GT: 67.8-9) = Amr ibni Leys’in kölelerinden bir köle kaçtı; **peşinden** giderek (onu)
yakalayıp getirdiler.

“Nūşin Revān ÓAdil vezirleri (10) oturup memleket maşlaḥatından bir mühimm işke (11) endişe kıılır idi-ler; her biri, **Óaqlı kadarınça** bir rāy (12) körgüzüp.” (GT: 82.9-12) = Nuşirevanı Adil (meşhur Sasani hükümdarı)’in vezirleri oturup; her biri, **akıllarına göre** bir fikir belirterek, ülkede yapılması gereken önemli bir iş için düşünürlerdi.

3.2. Zamirlerde Kullanılışı

3.2.1. Yalın Zamirlerde

III. tekil kişi iyelik ekinin zamirlerde kullanılışı diğer iyelik eklerine göre daha yaygındır. Dönüşlülük zamiri kendi kelimesi ve aynı anlamda, bu kelimedenden daha yaygın olarak kullanılan öz kelimesi ile belirsizlik zamirlerine gelir. Ek, bazı örneklerde eklendiği zamirle kaynaşmıştır. “*Belirsiz sıfatlardan, soru zamirlerinden, bazı zarflardan v.b. kelimelerden 3. şahıs iyelik ekleri ile genişletilmiş şekillerde, bahis konusu ekler bazan bu kelimeler ile belirsizlik zamiri meydana getirecek tarzda kaynaşmaya uğramıştır: Kısasü’l-Enbiya’da kimi...*” (Korkmaz 2000: 36) Türkiye Türkçesinde de bu duruma rastlanır: “*Türkçede üçüncü tekil kişi iyelik ekinin kullanılışı ile ilgili kalıplaşmış örnekler vardır. Bu örneklerin çoğunda, ekin varlığı sadece ses olarak farkedilebilmektedir. Ek, tamamen kelimelere mal olmuş ve kalıplaşmış gibidir: biri, birbiri, birbirine, her biri, hepsi, kimi...*” (Özçelik-Erten 2005: 107)

Özi:

“Yiğit **özi** ne üçün (5) kélgenin ayta bérdi.” (KE: 204v.4-5) = Yiğit, **kendisinin** niçin geldiğini söyledi.

Kendüsi:

“**Kendüsi uçun** kıuyuğ kıazdı, kıazdı kıuyuğmı.” (ME: 131.5) = **Kendisi için** kuyu kazdı, kuyusunu kazdı.

Belirsizlik zamirleri:

“**Kamuğı** yığılıp aydılar.” (KE: 59r.13) = **Hepsi** toplanıp söylediler.

“Ol (6) kılıdning on sekiz tişi bar êrdi, **ķamuđı** temürdin.” (KE: 176r.5-6) = O kilidin, **hepsi** demirden (olan) on sekiz dişi vardı.

“**BaÓı** ay mışlar.” (KE: 230r.9-10) = **Bazıları** söylemişler.

“Ol şavmaÓa içinde **Tersā zāhid-** (7)-**leridin biri**, Óibādat birle meşğül erdi.” (NF: 15.6-7) = O ibadethane içinde **Hristiyan zahitlerinden biri**, ibadetle meşgul idi.

“Çiçek-lerden urunup **her biri** tāc...” (GT: 6.4) = **Her biri**, çiçeklerden taç takınıp...

“**Bulardan hiç biri**, turup ikki rekeÓat namāz ķılmas.” (GT: 105.11) = **Bunlardan hiç biri**, kalkıp iki rekāt namaz kılmas.

3.2.2. Durum Eki Almış Zamirlerde

“**Ózige** secde ķıldurur êrdi.” (KE: 178r.5) = **Kendisine** secde ettirirdi.

“Yalıng ķılıç birle (15) **barçasını** ursalar...” (NF: 19.14-15) = Yalın kılıç ile **hepsini** vursalar...

“Êkki tēwe satđın alıp turur-men, sekiz yüz yarmaķķa. **Biringe** siz mingey - (11) - siz, **biringe** men mingeyin... (NF: 23.10-11) = Sekiz yüz yarmaka iki deve satın almıştım. **Birine** siz bineceksiniz, **birine** ben bineceğim...

“Ĥaķ tvt, ķullarıŋa nażar ķıldı (14) taķı **cümlesidin** mēni üdürdi.” (NF: 160.13-14) = Yüce Allah, kullarına nazar etti ve beni **hepsinden** seğkin kıldı.

“Körüp **biri birini** ol iki yār, / Yana közleridin yaş boldı seyyār.” (KHŞ: 1289) = O iki sevgili **birbirini** görünce, / Gözlerinden yine yaşlar boşandı.

“Bağışlasa bir neng, **biringe** biri...” (MM: 257.1) = Biri, **birine** bir şey bağışlasa...

Ekin yuvarlak ünlülü şekli:

“*Ö*Azāsıl, **özünde** (19) bu nerselerni kördi érse *q*or*q*dı.” (KE: 21r.18) = Azasil, **kendisinde** bu şeyleri görünce korktu.

“Melik, **özünü** hatne (21) *q*ıldı; *q*amuğ *ç*erigni ma hatne *q*ıldurdu.” (KE: 62r.20-21) = Hükümdar, **kendisini** sünnet etti; bütün askerlerini de sünnet ettirdi.”

“Ol hatun, **özünü** *ār*āsta *q*ılmış erdi.” (NF: 151.15) = O kadın, **kendisini** süslemişti.

3.3. İsim Tamlamalarında Kullanılması

III. tekil kişi iyelik ekini almış isim, ilgi durumu ekini almaksızın isim tamlamasında tamlayan göreviyle kullanılabilir:

“Resülning anası Eymene binti Veheb érdi, **atası *q*arındaşları** *Ö*Abdu’llāhdın başqa (12) to*q*uz értiler.” (KE: 198r.11) = Peygamber’in anası, Veheb kızı Amine idi; **babasının kardeşleri**, Abdullah’tan başka dokuz kişiydiler.

“Erklig *q*ıldı anı, **mālī içinde.**” (ME: 87.7) = Onu, **malının içinde** (malını kullanma hususunda) yetkili kıldı.

3.4. Kalıplaşmış Durum Eklerinden Sonra Kullanılması

İyelik ekleri genel olarak durum eklerinden önce gelir. Ancak durum ekleriyle kalıplaşmış birkaç örnekte III. tekil kişi iyelik ekinin durum eklerinden sonra geldiği görülür:

Bulunma durumu ekinden sonra:

“**Yarındaşı** *q*amuğ *ç*ı*q*tılar.” (KE: 34v.11) = **Ertesi gün** hepsi *ç*ı*q*tılar.

Araç-birliktelik durumu ekinden sonra:

“Kēçe anda *q*ondılar, **tanglası** tēprer boldılar.” (KE: 130v.5) = Gece orada konakladılar, **ertesi gün** hareket ettiler.

Eşitlik durumu ekinden sonra:

“**Bir ançası** îmân keltürdiler, **bir ançası** keltürmediler.” (KE: 35r.1) = **Bir kısmı** iman getirdi , **bir kısmı** getirmedi.

“**Barçası** za’ûif sökeller, ölmekke yakın bolmışlar, kâfırlar Óazābı Óuķūbatı sebebidin.” (NF: 98.6) = Kâfirlerin azabı, işkencesi yüzünden **hepsi** zayıf (ve) hastalar; ölecek (duruma) gelmişler.

“**Sultān Maĥmūd ħul-larından bir niĥesi** (9) kilip Hoca Ĥasan Meymendi-ge sordılar kim...” (GT: 217.8-9) = **Sultan Mahmut’un kölelerinden bir kısmı** gelip Hoca Hasan Meymendi’ye sordular ki...

Yer-yön durumu ekinden sonra:

“...**ilgerüsinde** on ming kürsü, her bir kürsüde on ming ferişte, öre turup Āyete’l-Kürsü (12) oķıyurlar.” (KE: 218v.11-12) = ...**ilerisinde** on bin taht, her bir tahtta on bin melek, ayakta durup Ayetü’l Kürsi okurlar.

“Kesrińing sarāyı (3) ileginde bir uluĥ taķ bar erdi. **Ol taķ asrasında** taht ħılıp ol taht üzesinde Kesri olturup érdi.” (NF: 82.2-3) = Kesri (Fars hükümdarı)’nin sarayının karşısında büyük bir daĥ vardı. Kesri, **o daĥın altında** taht yaptırmış, o tahtın üzerinde oturmuştu.

“Ol ħatıĥ yel, **taht asrasınĥa** kirip tahtnı havāĥa ħaldurur erdi.” (NF: 210.9) = O kuvvetli yel, **tahtın altına** girip tahtı havaya kaldırırdı.

3.5. İyelik Eki Yıĥılması

İyelik eki yıĥılması, birden fazla iyelik ekinin üst üste gelmesi olayıdır. Türkiye Türkçesinde de görülen III. tekil kişi iyelik ekinin yıĥılması olayı, aynı işlevi gören eklerden birinin iyelik fonksiyonunun zayıflaması ve âdeta eklendiĥi kelimeye mal olmasıyla ortaya çıkmıştır, diyebiliriz. İyelik eki yıĥılması, tespit ettiĥimiz örneklerde birisi, kimisi, bazısı kelimelerinde görölmektedir. Şimdi bu kelimelerin geçtiĥi örnek cümlelere bakalım:

“**Ö**Ulemalarda birisi aytur.” (KE: 49v.18) = **Alimlerden birisi** söyler.

“**Birisi** aydı: Bizge niçe baqar-sên?” (KE: 183r.21) = **Birisi** (şöyle) dedi: Bize niçin bakarsın?

“Özleringe kerek erken, cümle barını öngümüzde keltürdi. Biz munga **mālımızdın baÖzısını** bermekke mü (7) dariğ tutar-biz?” (NF: 254.6-7) = Kendilerine gerekmesine rağmen, bütün malını önümüze getirdi. Biz, **malımızın bir kısmını** buna vermekten mi kaçınacağız?

“Kağan kim Hābīl kanı yerke tegdi erse, **yerlarning baÖzısında** tapuzluq zāhir boldı.” (NF: 338.5) = Habil’in kanı yere değdiğinde, **yerlerin bazısında** çoraklık meydana geldi.

“Ol kim melik-ning hāqqı idi **baÖzısın** edā kıldı, qalğanı üçün bir niçe kün hābs-de oturdı.” (GT: 70.6) = Hükümdarın hakkı olanın **bir kısmını** ödedi, kalanı için bir süre hapiste kaldı.

3.6. Eksiz Kullanılışı +ø

Taradığımız metinlerde III. tekil kişi iyelik anlamı eksiz olarak da sağlanmaktadır.

3.6.1. Tespit ettiğimiz örneklerde çoğunlukla *kün* kelimesinde bu kullanılışa rastlanır:

“**Yek-şenbe kün** köklerni yaratdı, **du-şenbe kün** (3v.1) aynı ve künni ve yulduzlarnı yaratdı.” (KE: 3r.21-3v.1) = **Pazar günü** gökleri yarattı; **pazartesi günü** ayı, güneşi ve yıldızları yarattı.

“Mening ümmetlerimdin (12) altı türlüğ kişilerni, **kıyāmat kün** tamuğ içinde ol çukurğa salgaylar.” (KE: 41v.11-12) = Benim ümmetimden altı türlü kişiyi, **kıyamet günü** cehennem içinde o çukura atacaklar.

“**Kıyāmat kün** bolsa...” (NF: 146.10) = **Kıyamet günü** olsa...

“**Ramazān ayının yigirmiç kün** erdi kim emgeki çatıg boldı.” (NF: 154.4) = **Ramazan ayının yirminci gününde** hastalığı arttı.

“... tile-men (4) kim **kıyāmat kün** benim qanıma giriftār bolğay- (5)-sen; eger bu kulungni öltürmege tileseng, (6) şerŔ teŔvili bilen öltürgil kim **kıyāmat kün** (7) yazuqlı bolmağay-sen.” (GT: 68.3-7) = ... **Kıyamet günü** benim kanım yüzünden (beni öldürdüğün için) esir olmanı istemem; eğer bu kulunu öldürmek istiyorsan, şeriata uydurarak öldür ki **kıyamet günü** günahkâr olmayasın.

3.6.2. *Kün* kelimesi III. tekil kişi iyelik ekini alarak da kullanılmıştır:

“**Se-(2)-şenbe küni** cemŔŔ ālem halkın yaratdı ve kuş kırtlarını ve feriştelerni (3) yaratdı.” (KE: 3v.1-3) = **Salı günü** bütün dünya halkını, kuşları, kırtları ve melekleri yarattı.

Şu örnek cümledeki *kün* kelimesinde iyelik anlamı hem ekli hem eksiz olarak sağlanmıştı:

“**Muhārram ayının avval küni** erdi, **yekşenbe kün** kim dār-i fenādın dār-i beqāğa riĥlat kıldı.” (NF: 140.9) = Muharrem ayının ilk günü olan pazar gününde geçici dünyadan, ebedi dünyaya göç etti.”

3.6.3. *Kün* kelimesinin dışında tespit ettiğimiz bir örnekte III. tekil kişi iyelik anlamı eksiz olarak sağlanmıştı:

“**Bularning hıdmetkār** bar erdi.” (NF: 140.9) = **Bunların hizmetkârı** vardı.

4. I. çoğul Kişi İyelik Eki

+(I)mIz

I. çoğul kişi iyelik eki ünlü ile biten kelimelere +mIz, ünsüzle bitenlere +ImIz şeklinde gelir.

4.1. İsimlerde Kullanılışı

4.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

Ünlüyle bitenlerde:

“Bizing ma **atamız** bar, biz barıp sening sözüng tēgürelin.” (KE: 63r.13) = Bizim de **atamız** var, biz varıp senin sözünü iletelim.

“Yā ŐAlı! **Ārzumuz** sanga ingen çatığ boldı.” (NF: 153.1) = Ey Ali! Sana (olan) **arzumuz** çok arttı.

“**Anamız**, bizke bukün hēç neerse bērmedi.” (NF: 173.1) = **Anamız**, bugün bize hiçbir şey vermedi.

“Evvel-i řevvāl idi kim ay Őazız! / Hatm oldı **bu Gülistan-nāme-miz**.” (GT: 355.12) = Ey aziz! şevvalin ilk gününde / **Bu Gülistan kitabımız** sona erdi .

Ünsüzle bitenlerde:

“Kızlarıngda **bizning ĥađkıımız** yoğ, bizge nē kerekin bilür-sen.” (KE: 60v.10) = Kızlarında **bizim hakkımız** yok (kızlarını istemiyoruz), bize ne getiğini bilirsin.

“**Bir kız karındaşımız** bar.” (KE: 63r.6) = **Bir kız kardeşimiz** var.

“... **taŐamumuz** bizge vefā kılmaz.” (NF: 257.7) = ...**yiyeceğimiz** bize yetmez.

“Andın song **hatırımız** [310] (1) özidin ĥoř boldı.” (NF: 309.17-310.1) = Ondan sonra ondan **gönlümüz** hoşnut oldu.

“Bizing hem bolmasun antig **işimiz**.” (KHŞ: 1514) = Bizim **işimiz** de öyle olmasın.
 “**Bizim ahvâlimiz**, berk-i Őâlem tig körünür.” (GT: 106.12) = **Bizim hâlimiz**, dünyayı aydınlatan şimşek gibi görünür.

“**Sözümüz**, bu ikki beyt bilen hatm boldı.” (GT: 318.3) = Bu iki beyit ile **sözümüz** sona erdi.

4.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde

İsim (+) çokluk eki (+) I. çoğul kişi iyelik eki:

“**Bizning tengrilerimiz birle** bu işni kim kıldı?” (KE: 39v.16) = **Bizim tanrılarımıza** bu işi kim yaptı?

“**Ɔoylarımız** munda bolsa erdi, sizlerke (4) süt bergey erdim.” (NF: 22.3-4) = **Koyunlarımız** burada olsaydı, size süt verirdim.

“Yâ Resûlallâh! Munlar neçeme kâfir tururlar, velîkin cümlesi **yağ yawuğlarımız** tururlar. Munlarnı öltür- (3) - mek birle ne bolğay? ” (NF: 115.2) = Ey Allah’ın Resülü! Bunlar her ne kadar kâfir olsalar da hepsi **eş dostlarımızdır**. Bunları öldürmekle elimize ne geçecek?

“**Ɔaçan mun-tig sewinçlük tûni kilgey? / Kim ığlar közlerimiz** kayra külgey?” (KHŞ: 1505) = Bunun gibi sevinç gecesı ne zaman gelecek? / Ki **ağlayan gözlerimiz** nasıl gülecek?

“Hıre boldı **közlerimiz**.” (ME: 73.8) = **Gözlerimiz** bulanık oldu.

İsim (+) çokluk eki (+) I. çoğul kişi iyelik eki (+) durum eki:

“**Bizing bulunlarımız**-(6) -nı yandurup bersün.” (KE: 232v.5-6) = **Bizim esirlerimizi** geri versin.

“...tağı munlar burunđı tég **évlerimizde** (12) oltursalar...” (NF: 256.11-12) = ...ve bunlar önceden olduğu gibi yine **evlerimizde** otursalar....

“**Yoldaşlarımızdan** (10) **bir fakır** naŖra urdı.” (GT: 126.9-10) = **Arkadaşlarımızdan bir fakir** haykırdı.

4.1.3. Durum Eki Almış İsimlerde

4.1.3.1. İlgi Durumu Ekiyle

“...mening Tengrim ol turur atamız Ādemni uçmaĥ (5) içre nürdın taĥt üze ağdurup kök ferıştelerin **atamızning önginde** secde (6) kıldurdı...” (KE: 11r.5-6) = ...benim Tanrı'm o dur : atamız Adem'i cennetin içinde nurdan taht üzerine yükseltip gök meleklerine **atamızın önünde** secde ettirdi....

“Bu sarāy **bizing Tengrimizning** turur tēp Mūsĥni tilençi sağındılar.” (KE: 111r.2) = Bu saray **bizim Tanrımızındır** deyip Musa 'yı dilenci sandılar.

“Oğul kıızlarımız bizing köngüllerimiz mēveleri turur, **arķamızning kuvvatları** (11) turur.” (NF: 291.10-11) = Oğul ve kıızlarımız bizim gönüllerimizin meyveleridir, **sırtımızın kuvvetidir**.

4.1.3.2. Yükleme Durumu Ekiyle

“**Atamızı** men ķadđuluđ (11) kılıp érdim.” (KE: 105r.10-11) = **Atamızı** ben üzdüm.

“**Bizning uluğ** (17) **düşmenimizni** helāk kıldıng tédiler.” (KE: 133v.16-17) = **Bizim büyük düşmanımızı** yok ettin, dediler.

“Ne yamān iş kılduğ, (11) **ķarındaşımızni** belāğa kemiştük tağı **atamızı** tirigle öltürdük tēp yığladı.” (NF: 358.10-11) = Ne kötü iş yaptık, **kardeşimizi** belāya attık ve **atamızı** yaşarken öldürdük, diye ağladı.

4.1.3.3. Yönelme Durumu Ekiyle

“**Bizning pād-şāhımızğa** Tengri ölüm bərsün.” (KE: 87v.20) = Tanrı, **Bizim padişahımıza** ölüm versin.

“Sən yəti kün **bizing Tengrimizğa** tapunğıl, biz bir ay sening (17) Tengringa tapunalın...” (KE: 205r.16-17) = Sen yedi gün **bizim Tanrı’mıza** tap, biz bir ay senin Tanrı’na tapalım...

“Bizler, **öz nefsumüzke** žulm kıldıķ” (NF: 282.2) = Biz, **kendi nefsimize** zulmettik.

“Hārūt taķı Mārūt taķı (8) ékegününg köngülleri bu Zühreke meyl boldı taķı aydılar: Eger **bizim fermānımızğa** muṭıŔ bolsang, sening işingni (9) öz rāyınğça kılalıng.” (NF: 366.7-9) = Harut ile Marut’un her ikisinin de gönülleri bu Zühre’ye meyletti ve (şöyle) dediler: Eger **bizim isteğimize** boyun eğersen; işini (yapmamızı istediğın şeyi) senin fikrine göre yerine getirelim.

“**Cānımızğa** kaşđ itti.” (GT: 297.10) = **Canımıza** kast etti. (Bizi öldürmeye teşebbüs etti.)

4.1.3.4. Bulunma Durumu Ekiyle

“Bu tağdın bizge kızıl tülüg ingen (13) çıķarğıl, **bizing ilegimizde** botalasın, bizge süt bərsün, biz içeling.” (KE: 34v.13) = Bu dağdan bize kızıl tüylü (bir) dişi deve çıkar; **bizim karşımızda** yavrulasın; bize süt versin, biz içelim.

“**Bizing elimizde** kimərse Tersā bar mu?” (KE: 231r.17) = **Bizim ülkemizde** Hristiyan kimse var mı?

“Eger **yunmaķımızda** nuķsan bolsa, kerem ķılıng bizke aytu bering.” (NF: 171.16) = Eğer **abdestimizde** eksiklik olursa, kerem edip bize söyleyin.

“ÓAzāzil, (17) **bizim aramızda** uluğ ĥürmalıđ taķı Óizzetlig ferişte erdi.” (NF: 238.16-17) = İblis, **bizim aramızda** çok ĥürmetli ve izzetli (bir) melek idi.

“Ózleringe kerek erken, cümle barını **öngümüzde** keltürdi. Biz munga mālımızdın baÓzısını bermekke mü (7) dariğ tutar-biz?” (NF: 254.6-7) = Kendilerine gerekmesine rağmen, bütün malını **önümüze** getirdi. Biz, malımızın bir kısmını buna vermekten mi kaçınacağız?

“Kölge ķıldı bizge kök, **üzemizde** boldı bulıt.” (ME: 39.3) = Gök bize gölge etti, **üzerimizde** bulut oldu.

“**Tigremizde** ĥalāyık yatıp uyur atama aytım...” (GT: 105.10) = **Çevremizde** insanlar yatıp uyurken atama söyledim...

4.1.3.5. Ayrılma Durumu Ekiyle

“**Yaratķan İdimizdin** yarlığ keldi...” (KE: 211r.19) = **Yaratıcı Rabb’imizden** emir geldi...

“Bilmiş bolun, Muştafānı **bizing aramızdın** çıķarđu tēg tururlar.” (KE: 236r.16) = Bilmiş olun, Mustafa’yı **bizim aramızdan** çıkaracak gibiler.

“**Bizim kılıcımızdın** (76. 1) ķan tamar.” (NF: 75.17-76.1) = **Bizim kılıcımızdan** kan damlar.

“Ózleringe kerek erken, cümle barını öngümüzde keltürdi. Biz munga **mālımızdın baÓzısını** bermekke mü (7) dariğ tutar-biz?” (NF: 254.6-7) = Kendilerine gerekmesine rağmen, bütün malını önümüze getirdi. Biz, **malımızın bir kısmını** buna vermekten mi kaçınacağız?

“**Ķatımızdan** (9) safar itti.” (GT: 270.8-9) = **Yanımızdan** göç etti.

4.1.3.6. Eşitlik Durumu Ekiyle

I. çoğul kişi iyelik eki, eşitlik durumu ekiyle pek az kullanılmıştır. Taradığımız metinlerden iki örnek tespit edebildik:

“**ÓĀdatımızça** bitisün.” (NF: 46.3) = **Adetimize göre** yazsın.

“**Artımızça** halk küle.” (GT: 314.6) = **Ardımızdan** halk güler.

4.2. Zamirlerde Kullanılışı

Ekin zamirlerde kullanılışı isimlerle kullanılışı gibidir. Zamirlerden sonra yalın durumda ve durum eklerini alarak kullanılmıştır:

“**Biri birimizge** kavuşmağay-miz.” (KE: 129v.10) = **Birbirimize** kavuşmayacağız.

“Olarğa qayta bêrelin, yoğ erse **barçamız** helâk (6) bolur-miz tédiler.” (KE: 132r.5–6)
= Onlara geri verelim; yoksa **hepimiz** helâk oluruz, dediler.

“Biz **barımız**,Circisning Tengrisiğa imân keltürdük.” (KE: 162v.9) = Biz **hepimiz**,
Circis’nin Tanrı’sına iman ettik.

“Biz **ķamuğumuz**, anıng tufeyli turur-(2) -miz.” (KE: 183v.1-2) = Biz **hepimiz**, onun
sırtından geçiniriz.

“İllâ meger anınığ zararı **özümüzke** turur, önginge ermez...” (KE: 366.17) = Onun
zararı sadece **bizedir**, başkasına zarar vermez.

“**Ķayu birimiz** kim yalğançı bolğay tağı bätıl (7) bolğay Hağ teÓälâning laÓnatı angar
kelsün tağı helâk qılsun...” (NF: 144.6-7) = **Hangimiz** yalancıysa veya boş sözlüyse
yüce Allah’ın lâneti ona gelsin ve (onu) yok etsin...

“Yā Resūlallāh! **Cümlemüz** rāzîmiz.” (NF: 256.13) = Ey Allah’ın Resulü! **Hepimiz** razıyız.

4.3. İsim Tamlamalarında Kullanılması

I. çoğul kişi iyelik eki, ilgi durumu ekini almaksızın isim tamlamasında tamlayan göreviyle kullanılabilir:

“Bizni, **atalarımız dînindin** çıkarıp édin (14) dînge mü kiwürür-sen? İbrāhîm aydı: Atalarınız şamuğ bâtıl dîn üze érdiler; men, sizni (15) köni yolğa ündeyür-men.” (KE: 40r.13-15) = Bizni, **atalarımızın dininden** çıkarıp (bizim) başka dine mi girmemizi istiyorsun? İbrahim, atalarımızın hepsi batıl din üzerindeydiler; ben, sizi doğru yola davet ediyorum, dedi.

“Ey Sıddîk! **Suóâlimiz cevâbın** (10) aygıl.” (KE: 90r.9-10) = Ey Sıddık! **Sorumuzun cevabını** söyle.

4.4. Eksiz Kullanılışı +ø

4.4.1. Tespit ettiğimiz iki örnekte *cümle* kelimesindeki I. çoğul kişi iyelik anlamı eksiz olarak sağlanmıştı:

“... ey şahâbalar! Bu tüşümde hêç hilâf yok, taqı yalğan yok, tedi erse barça şahâbalar aydılar: (10) Ey Resūlnung halifası! Siz-mü yalğan sözlegeysiz? **Biz cümle** bu sözüngüzke inanduk, iÓtimâd kılduk” (NF: 103.9-10) = ... ey sahabeler! Bu düşümde hiç yanlışlık ve yalan yok, dediğinde bütün sahabeler: Ey Peygamber’in halifesi! Siz mi yalan söyleyeceksiniz? **Hepimiz** bu sözünüze inandık, güvendik, dediler.

“**Biz cümle**, üç kün boldı kim dünyâ taÓâmıdın tatmışımız yok.” (NF: 108.9) = Üç gün oldu ki **hiçbirimiz** dünya yiyeceğinden tatmadık.

4.4.2. *Cümle* kelimesi, I. çoğul kişi iyelik ekini alarak da kullanılmıştır:

“Yā Resūlallāh! **Cümlemüz** rāzîmiz.” (NF: 256.13) = Ey Allah’ın Resulü! **Hepimiz** razıyız.

4.4.3. Aşağıdaki örnek cümlede geçen *bizing ölgenler* kelime grubunda I. çoğul kişi iyelik anlamı eksiz olarak sağlanmıştır:

“**Bizing ölgenler**, uçmaħda turur; sizing ölgenler, tamuğda turur.” (KE: 224r.11) = **Bizim ölülerimiz**, cennettedir; sizin ölüleriniz, cehennemdedir.

5. II. çoğul Kişi İyelik Eki

+(I)ngIz

II. çoğul kişi iyelik eki ünlü ile biten kelimelere *+ngIz*, ünsüzle bitenlere ise *+IngIz* şeklinde gelir. II. çoğul kişi iyelik anlamının eksiz sağlandığı örnekler de vardır.

5.1. İsimlerde Kullanılışı

5.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

Ünlüyle bitenlerde:

“Sizdin (5) özge qarındaş, ini, **ağangız** bar mu?” (KE: 94r.5) = Sizden başka kardeş, küçük erkek kardeş, **ağabeyiniz** var mı?

“Cuhūdlar, ÓĀyişeni anamız érmez tēyürler; (15) biz aytur-miz, köni sözleyür-siz, **sizing anangız** érmez, biz müóminlerning anası turur.” (KE: 122r.14-15) = Yahudiler, Ayşe anamız değil derler; (15) biz, doğru söylersiniz, **sizin ananız** değil, biz Müslümanların anasıdır, deriz.

“**Bularda algunguz** niçe tağlarça (9) érse öz hazînemdin öteyin.” (KE: 233r.8-9) = **Bunlardan alacağımız** ne kadar çok, dağlar kadar da olsa kendi hazinemden ödeyeyim.

“Abū Cehl aydı: *Ö*Ömrüngüzni **atangız** *Ö*Abdu'l-Muttalib (5) dīni üze keçrüp āhir vaqıtta *q*ayıtur-mu-siz?” (NF: 6.4-5) = Ebu Cehil dedi: Ömrünüzü **atanız** Abdulmuttalip'in dini üzerine geçirip son vaktinizde mi cayarsınız?

“...taqı **öz törengiz** tutung.” (NF: 111.17) = ...ve **kendi törenizi** devam ettirin.

Ünsüzle bitenlerde:

“...melik ol tişilerni yıgdurdı, sordı kim Yūsuf birle **hālingiz** neteg erdi?” (KE: 90v.11) = ...hükümdar o kadınları toplayıp, Yusuf ile **münasebetiniz** nasıldı, diye sordu.

“Tanglası *q*urtqa kēldi, **küyvüngiz** nē kēltürdi, tēdi.” (KE: 144r.18) = Ertesi gün kocakarı geldi, **damadınız** ne getirdi, dedi.

“Bir zamandın song ew (3) eğisi keldi erse, cāriya aydı kim: **Qarındaşingiz Fath-i Muvaśsalı** keldi taqı mēndin kilid alıp sizing şanduknı açtı” (NF: 259.3) = Bir süre sonra ev sahibi geldiğinde cariye: **Kardeşiniz Fath-i Muvassali** (ilk dönem zahid ve sufilerinden biri) geldi ve benden kilit alıp sizin sandığınızı açtı, dedi.

“Haq (16) te $\hat{O}$ ālā hāzratında **sizing qurbunguz taqı yawuqluqunguz** bar turur.” (NF: 349.15-16) = Yüce Allah'ın yanında **sizin yakınlığınız ve dostluğunuz** vardır.

“**İwüngüz** qayda, ni illig bolursız?” (KHŞ: 955) = **Eviniz** nerede, (siz) nerelisiniz?

“Qonakmen tidi sizge niqe kün, / Qonaklardın **başingiz** aqrımasun.” (KHŞ: 1015) = Size birkaç gün konuğum, dedi. / Konuklardan **başınız** aqrımasın.

“**Sizing rāyingiz**, Tengri tileki içinde turur.” (GT: 83.5) = **Sizin görüşünüz**, Tanrı'nın isteğine göredir.

5.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde

İsim (+) çokluk eki (+) II. çoğul kişi iyelik eki:

“Evvelkı kün **yüzleringiz** sarğargay...” (KE: 35v.21) = İlk gün **yüzleriniz** sararacak...

“Sizlarning İslamlaringiz taqı imānlaringiz könglüngüzde ornap turur.” (NF: 76.7) = **Sizin Müslümanlığınız ve imanınız** gönlünüzde yer etmiştir (kuvvetlenmiştir).

“Sizler, **dinleringiz içinde** ingen şâbit-қadam turur-siz.” (NF: 80.11) = Siz, **dininiz hususunda** çok kararlısınız.

“Sözleringiz şavāb öze turur.” (GT: 91.13) = **Sözleriniz** doğruluk üzerinedir.

İsim (+) çokluk eki (+) II. çoğul kişi iyelik eki (+) durum eki:

“**Adaqlaringizni** keseyin.” (KE: 113r.11) = **Ayaklarınızı** keseyim.

“**Atalaringizning ÓAmālīka atlıg düşmenleri** bar.” (KE: 117v.1) = **Atalarınızın Amalika** (Hicaz’ın kuzey ve Filistin’in güneyinde İsrail oğulları ile aralarında devamlı düşmanlık olan eski bir Arap kavmi.) **adlı düşmanları** var.

“**Cüftleringizge** yağumang, oğlan uşak bolsa (7) kimige sığmağaylar.” (KE: 26r.6) = **Eşlerinize** yaklaşmayın, çoluk çocuk olursa kemiye sığmazlar.

“**Қақан** kim men êlgimni bu қadahdın çıkarsam, siz **êligleringizni** қatğay-siz, tedi.” (NF: 26.11) = Ben elimi bu kadehten çıkardıktan sonra, siz **ellerinizi** (bu kadehe) koyarsınız, dedi.

“Peyğambār Óas. šāhābalarқа aydı: Manga buyruқ andağ boldı kim **cümle қапуғларingizni** (2) baғlansangız taqı cümlengiz namazқа mescid қапуғıdın kirsengiz.” (NF: 92.1-2) = Peygamber as. sahabelere: **Bütün kapılarınızı** kapatmanız ve hepimizin namaza mescit kapısından girmesi, bana emredildi, dedi.

“**Mällaringizning yarısını** anlarğa işār (4) қılıp bêrdingiz...” (NF: 255.3-4) = **Mallarınızın yarısını** onlara bağış yapıp verdiniz...

5.1.3. Durum Eki Almış İsimlerde

II. çoğul kişi iyelik eki, diğer iyelik eklerinde olduğu gibi durum eklerinden önce kullanılır. Ekin durum ekleriyle kullanımına, diğer iyelik eklerinden daha az

rastlanır. İlgi durumu ekiyle kullanılışı birkaç örnekle sınırlıyken eşitlik durumu ekiyle kullanılışına örnek tespit edemedik.

5.1.3.1. İlgi Durumu Ekiyle

“...**Èkki hatunungızning** tağı **birini** anlarđa cüftlendürdüngiz.” (NF: 256.4) = ...**İki hatununuzun birini** de onalarla evlendirdiniz.

“Sewer mü (9) sizlerde biringiz, **đarındaşingızning etini** yemek ölügselik hâlında.” (NF: 384.9) = Sizden biriniz, **kardeşinizin cesedini** yemeyi sever mi?

5.1.3.2. Yükleme Durumu Ekiyle

“**Atangızni** tağı sizlerni ma mâl birle Óaziz đılayın.” (KE: 63r.7) = **Atanızı** da sizi de malla yücelteyim.

“Yana këlür bolsangız **ol đarındaşingızni** ala këling.” (KE: 94.17) = Tekrar gelerseniz **o kardeşinizi** (yanınıza) alıp gelin.

“Andın song Peyđambar Óas aydı: Ey Tersâlar! uş benim ehl-i beytim (6) bular tururlar; sizler tağı **ehl-i beytingizni** yığıng.” (NF: 144.5-6) = Ondan sonra Peygamber as., ey Hristiyanlar! Benim ehl-i beytim işte bunlardır; siz de **ehl-i beytinizi** toplayın, dedi.

“**Sizing yunmağingızni** men kördüm erse bildim kim (4) men hatâ đılır ermiş-men.” (NF: 172.3-4) = Ben, **sizin nasıl abdest aldığımızı** görünce hata ettiğimi anladım.

“**Ávāzingızni** Peyđambar āvāzıdın yüksek đılmang.” (NF: 371.12) = **Sesinizi** Peygamber’in sesinden yüksek tutmayın.

5.1.3.3. Yönelme Durumu Ekiyle

“**Sizing maşlahat körgeningizge** men (7) rāzī-men.” (KE: 187v.6-7) = **Sizin uygun gördüğünüze** ben razıyım.

“Ey uçmahlıqlar sizler **işingizge** bolung.” (KE: 202r.14) = Ey cennetlikler, siz **işinize** bakın.

“Hemişe **sizing** (2) **mubārek cemālingızka** baqıp turur-men.” (NF: 430.1-2) = Her zaman **sizin mübarek yüzünüzün güzelliğine** bakarım.

“Eger **mübārek hātır**-(5) **-ingızga** halk şuhbetinden melālet hāsıl bolsa...” (GT: 138.4-5) = Eğer halkın sohbetinden dolayı **mübarek gönlünüze** bıkkınlık gelirse...

5.1.3.4. Bulunma Durumu Ekiyle

“**İçingizde** ne barın Mevlî bilir.” (KE: 99v.14) = **İçinizde** ne olduğunu Allah bilir.

“Sizlarning İslāmlarınız taqı imānlarınız **könglüngüzde** ornap turur.” (NF: 76.7) = Sizin Müslümanlığınız ve imanınız **gönlünüzde** yer etmiştir (kuvvetlenmiştir).

“Hēç **arangızda** kimerse (3) bar-mu kim bu taşnı yangluz kötürse?” (NF: 150.2-3) = **Aranızda** bu taşı yalnız götürecek kimse var mı?

“**Arangızda** ÓAcem tilin bilir kişi bar mı?” (GT: 263.8) = **Aranızda** Acem dilini bilen kimse var mı?

5.1.3.5. Ayrılma Durumu Ekiyle

“Mening içimdeki ot, **sizing otunguzdın ısıgraq** turur.” (KE: 41r.16) = Benim içimdeki ateş, **sizin ateşinizden daha sıcaktır**.

“**Atangızdın** işitdingiz mü?” (KE: 200r.9) = **Atanızdan** duydunuz mu?

“Ey Şeyh! Bukündin song, siz ne işke fermānlasangız; **sizning sözüngüzdin** çıqmağaymen, (14) tēdi taqı mürīd boldı erse, Şeyh taqı qabūl kıldı.” (NF: 246.13-14) = Ey Şeyh! Bu günden sonra, siz ne yapmamı buyurursanız; **sizin sözünüzden** çıkmayacağım, deyip mürit olunca Şeyh de (onu) kabul etti.

“Ay yārānlar! Bu hâreket kim vaqıŕ boldı benim (3) ihtiyārım bilen degül idi. Kirek kim bu yazuqnı (4) yazmağay-lar dağı andan manga rāhāt tigdi; siz (5) dağı **Öz keremingizden** Őayb aytmayın maŐzūr tutqay-siz.” (GT: 134.2-5) = Ey dostlar! Meydana gelen bu hareket benim elimde değildi. Bu hatayı (günah olarak) yazmamaları gerekir. ve ondan (o hareketten) dolayı rahatladım; siz de **kendi lütfunuzdan** (lutfedip) ayıp saymayıp mazur göresiniz.

5.2. Zamirlerde Kullanılışı

Ekin zamirlerde kullanılışı isimlerle kullanılışı gibidir. Zamirlerden sonra yalın durumda ve durum eklerini alarak kullanılmıştır:

“Söwünç sizlerge! **Qamuğungız**, zindāndan qurtulur-siz.” (KE: 89v.14) = Müjde size! **Hepiniz**, zindandan kurtuluyorsunuz.

“**Qamuğingızni** men (20) Mevlī taŐālā rızāsı üçün āzād kıldım.” (KE: 109v.19-20) = Ben, **hepinizi** Yüce Allah’ın rızası için azat ettim.

“Muhammed yetimni terbiyet qılurğa, (17) **qaysingız** qabūl qılğay?” (KE: 185v.16-17) = Yetim Muhammed’i yetiştirmeyi, **hanginiz** kabul edecek(siniz)?

“Peyğambār Őas. šāhābalarqa aydı: Manga buyruq andağ boldı kim cümle qapuğlaringızni (2) bağlansangız taqı **cümlengiz** namazqa mescid qapuğıdın kirsengiz.” (NF: 92.1-2) = Peygamber as. sahabelere: Bütün kapılarınızı kapatmanız ve **hepinizin** namaza mescit kapısından girmesi, bana emredildi, dedi.

“Ey yārānlarım! Sizlarning dünyāvî neersengiz yoq, **barçangiz** dervişler turur-siz.”
(NF: 116.13) = Ey dostlarım! Sizin dünyevî bir şeyiniz yok, **hepiniz** devişlersiniz.

“**Sizlerde kayu biringiz** yaman iş körer bolsangiz, ol işni tağayyur qılsun elgi birle.”
(NF: 303.5) = **Sizin hanginiz** kötü (bir) iş yaparsa, o işi eliyle (bizzat kendisi) düzeltsin.

5.3. Nezaket İfadesi İçin Kullanılması

II. çoğul kişi iyelik eki, geldiği bazı örneklerde çokluk anlamıyla kullanılmaz. Bu kullanılıştaki nezaket ifadesi vardır.

Aşağıdaki örnekte Peygamber, amcasına saygı, nezaket ifadesi olarak II. tekil kişi iyelik eki yerine, II.çoğul kişi iyelik ekiyle hitap etmiştir:

“Kaçan kim Abū (2) Fālibning āhir vaqtı boldı erse, Peyğambār Őas bardı Őiyādatka ... Peyğambār Őas aydı: Ey Őammum! Manga **terbiyetingiz** ingen ũküş boldı; ėmdi tiler-men kim kelime-i şehādat aysangiz, bizke şefāŐat qılmaq revā bolsa...” (NF: 6.2-3) = Ebu Talip’in son vakti geldiğinde Peygamber as. ziyaret için geldi... Peygamber as. (şöyle) dedi: Ey amcam! Beni besleyip büyütmeniz yönünden bana çok **emeğiniz** geçti. Şimdi, (size, ahirette) şefaathçi olabilmem için şahadet kelimesini söylemenizi (Müslüman olmanızı) istiyorum...

Aşağıda sunacağımız örnek cümlede ise bir kişiye hitap edildiği için *kardeşin* denilmesi gerekirdi. Ancak nezaket ifadesi olarak cariye, efendisine *kardeşiniz* diye hitap etmiştir. Bu örnekte geçen *sizin* zamiri de aynı amaçla *senin* yerine kullanılmıştır:

“Bir zamandın song ėw (3) ėđisi keldi erse, cāriya aydı kim: **Qarındaşingiz Fath-i Muvaşsalı** keldi taqı mēndin kilđ alıp sizing şanduknı açtı” (NF: 259.3) = Bir süre sonra ev sahibi geldiğinde cariye: **Kardeşiniz Fath-i Muvassali** (ilk dönem zahid ve sufilerinden biri) geldi ve benden kilit alıp sizin sandığınızı açtı, dedi.

5.4. Eksiz Kullanılışı +ø

5.4.1. Tespit ettiğimiz bir örnekte *cümle* kelimesi, eksiz olarak II. çoğul kişi iyelik anlamını taşımaktadır:

“Ey za’ûifalar! **Cümle** keling, ilegimde olturung; tedi erse cümlesi Peygâmbâr Őas (9) ileginde olturdular.” (NF: 26.8-9) = Ey kadınlar! **Hepiniz** gelin, karşımda oturun; deyince hepsi Peygamber as.ın karşısında oturdular.

5.4.2. *Cümle* kelimesi II. çoğul kişi iyelik ekiyle de kullanılmıştır:

“Peygambâr Őas. šâhâbalarğa aydı: Manga buyruğ andağ boldı kim cümle kapuğlarınğıznı (2) bağlansangız tağı **cümlengiz** namazğa mescid kapuğdın kirsengiz.” (NF: 92.1-2) = Peygamber as. sahabilere: Bütün kapılarınızı kapatmanız ve **hepinizin** namaza mescit kapısından girmesi, bana emredildi, dedi.

5.4.3. Aşağıdaki örnek cümlelerde geçen *sizing ölgenler* ve *sizing sanduğnı* kelime gruplarında da II. çoğul kişi iyelik anlamı eksiz olarak sağlanmıştır:

“Bizing ölgenler, uçmağda turur; **sizing ölgenler**, tamuğda turur.” (KE: 224r.11) = Bizim ölülerimiz, cennettedir; **sizin ölüleriniz**, cehennemdedir.

“Bir zamandın song ew (3) eğisi keldi erse, cāriya aydı kim: Ķarındaşingız Fath-i Muvaşşalı keldi tağı mēndin kilid alıp **sizing sanduğnı** açtı” (NF: 259.3) = Bir süre sonra ev sahibi geldiğinde cariye: Kardeşiniz Fath-i Muvassali (ilk dönem zahid ve sufilerinden biri) geldi ve benden kilit alıp **sizin sandığınızı** açtı, dedi.

6. III. Çoğul Kişi İyelik Eki

+IArı(n)

III. çoğul kişi iyelik eki +IArı(n) şeklindedir. III. tekil kişi iyelik ekinde olduğu ekin sonundaki n bazen çekimli şekillerde görülür. (Konuyla ilgili açıklama için bk. III. tekil kişi iyelik eki, s. 48-50) III. çoğul kişi iyelik anlamının eksiz sağlandığı örnekler de vardır.

6.1. İsimlerde Kullanılışı

6.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

“**Yēti kat kök ferīşteleri** kamuğ ün qopardı-(19) -lar, aydılar: İlāhi! Bu kün yer yüzinde seni birlegen, barlağan yalguz İbrāhīm turur; (20) anı taqı mu otğa atar-sen? İdiyā! Dostların birle mu Őāmeleting mundağ mu turur? (21) Hītāb keldi: Ey ferīşteler! Siz nežžāre kılıp turun; bu işde mening sırrım bar, siz bilmes-siz.” (KE: 41v.18-21) = **Yedi kat gök meleklerinin** hepsi seslerini yükselterek (şöyle) dediler: Allah’ım! Bugün yeryüzünde seni birleyen, varlığına inanan sadece İbrahim’dir; onu da mı ateşe atarsın? Allah’ım! Dostlarına karşı davranışın böyle midir? Hitap geldi: Ey melekler! Siz, bakıp durun; bu işte benim bildiğim var, siz bilmezsiniz.

“**Tört butları** bar érđi.” (KE: 57r.4) = **Dört putları** vardı.

“Uşol kêçe Yūsuf tüş kördi (12) bir kimerse kökdin iner Mısır halkını **mālları birle** yığar, keltürüp Yūsug qoynığa soqar.” (KE: 89v.11-12) = İşte o gece Yusuf (şu) rüyayı gördü: Bir kişi gökten iner, Mısır halkını **mālları ile** toplar (ve) getirip Yusuf’un koynuna sokar.

“**Ey ew édileri!** Destūr bar-mu kim bu ewke kirsem?” (NF: 107.1) = **Ey ev sahipleri!** Bu eve girmeme izin var mı?

“**Hāsan, Hūseyinning qarınları** açtı taqı qatımda neerse yoq érđi. ” (NF: 172.11) = **Hasan** (ile) **Hüseyin’in karınları** açtı ve yanımda hiçbir şey yoktu.

“**Menim ummatınnıng Őamalları,** tegme bir haftada êkki qata manga Őarza kılınur.” (NF: 346.13) = **Benim ümmetimin amelleri,** her bir haftada iki kez bana arz olunur.

“**Adın yaranları** aw birle meşgul.” (KHŞ: 1284) = **Diğer dostları** avla meşgul (idi).

“**Ol velâyet-ning hâkîm-leri**, cem’ol bolup (5) ayttı-lar...” (GT: 65.4-5) = **O vilayetin hakimleri**, toplanıp dediler ...

“**İy māl ve ni’met iyeleri!**...” (GT: 162.5) = **Ey mal ve nimet sahipleri!**...

6.1.2. Durum Eki Almış İsimlerde

III. Çoğul kişi iyelik eki, diğer iyelik eklerinde olduğu gibi durum eklerinden önce gelir. Eşitlik durumu ekiyle kullanımına örnek tespit edemedik.

6.1.2.1. İlgi Durumu Ekiyle

“**Kaçan münâdî Yûsuf ataları**-(9) -ning atın aytu bërse, Mâlik Ze’örning közi yaş birle boldı.” (KE: 75v.8-9) = Tellâl, **Yusuf’un atalarının adını** söylediğinde, Malik Zer (Yusuf Peygamberi kuyudan çıkararak ve kardeşlerinden satın alan hükümdar)’in gözleri yaşla doldu.

“**Uluğlarının atı ÓĀķib** (4) erdi taķı **Óalımlarının atı** Usķuf erdi.” (NF: 143.3-4) = **Büyüklerinin adı** Akib idi, **alimlerinin adı** ise Uskuf idi.

“**Atalarının tevbesini** kabûl kılmış teg **oğlanlarının** (17) taķı **tevbesini** kabûl kılgay.” (NF: 276.16-17) = **Atalarının tövbesini** kabul ettiği gibi **oğullarının da tevbesini** kabul edecek.

“**Ķullarının köp türlü hatâsın** (7) körüp...” (GT: 5.6-7) = **Kullarının türlü türlü hatasını** görüp...

6.1.2.2. Yükleme Durumu Ekiyle

“Yana ferîşteler taķı Tangrı te’Óâlâdın **Peyğambar Óas**-(4) -nung kılmış **ķıldıaç želletlerini** yarlıķatu tileyürler.” (NF: 4.3-4) = Yine melekler de yüce Allah’tan **Peygamber as.ın yaptığı ve yapacağı yanılmalarını** baģıřlatmak isterler.

“ÖAfv itip **yazuqlarımı** yarlığa.” (GT: 356.6) = Affedip **günahlarımı** bağışla.

6.1.2.3. Yönelme Durumu Ekiyle

Ekin n’li geldiği örnekler:

“Olar, aşlar (5) boğuzlar kılıp **butlarınğa** keltürüp önginde qodar irdiler.” (KE: 39v.4-5) = Onlar, çeşitli yiyecekler hazırlayıp **putlarına** getirerek önlerine koyarlardı.

“Lüt, olarnı ewge kiwürdi; **kızlarınğa**, taÖām anuqlang, tedi.” (KE: 60r.21) = Lut, onları eve aldı; **kızlarına**, yemek hazırlayın, dedi.

“Bu daraht üzesinde mēveler bar, hēç **dünyā mēveleringe** (10) oşamaz.” (NF: 319.9-10) = Bu ağacın üzerinde meyveler var, **dünya meyvelerine** hiç benzemez.

“Kına yaktı **barmaqlarınğa**, boyadı barmaq ucı-nı.” (ME: 65.7) = **Parmaklarına** kına yaktı, parmak ucunu boyadı.

“İnanmaq idige, melek barınğa, / Rusül, enbiyā hem **kitāblarınğa...**” (MM: 14.1-2) = İnanmak; Allah’a, meleklerin varlığına, / Resul, enbiya ve **kitaplarına...**

“...ni qadar kim benim **Hâq (11) taÖālā-ning sālîh qul-larına** iqrārım ve irādetim bar; (12) munung ol qadar inkārı ve Öadāveti bar.” (GT: 143.10-12) = **Yüce Allah’ın salih kullarına**, benim ne kadar inancım ve sevgim varsa; bunun o kadar inkarı ve düşmanlığı var.

Ekin n’siz geldiği örnekler:

“Ol mıve eridi, **qamuğ tamurlarığa** yayıldı.” (KE: 87v.5) = O meyve eridi, **bütün damarlarına** yayıldı.

6.1.2.4. Bulunma Durumu Ekiyle

Ekin n’li geldiği örnekler:

“Ol zamān şeytān, bir çarı (9) kiři ūretingā bolup **aralarında** hāzır boldı.” (KE: 205v.8-9) = Őeytan, o zaman ihtiyar bir kiři kılığına girip **aralarında** bulundu.

“**Emüklerinde** süt yok.” (KE: 89r.21) = **Memelerinde** süt yok.

“...taçkı **kırığlarında** (8) ibriğlar bar altundın.” (NF: 62.7-8) = ... ve **kenarlarında** altundan ibrikler var.

“**ÓArab ellerinde**, anıng tēg ūahib-cemāl (8) yok ermiŝ.” (NF: 180.7-8) = **Arap illerinde**, onun kadar güzel (olan kimse) yokmuŝ.

“Depnüşmek bar **anlar aralarında**.” (ME: 123.3) = **Onların aralarında**, tepişme var.

6.1.2.5. Ayrılma Durumu Ekiyle

Ekin n’li geldiği örnekler:

“Bir ürüing kögerçkün, **ağızlarındın** çıkar.” (KE: 22r.21) = **Ağızlarından** beyaz bir güvercin çıkar.

“**Dost-larından birin** çatına kitürdü.” (GT: 204.9) = **Dostlarından birini** yanına getirdi.

“**Hādim-lerinden biri** (10) kilip ayttı.” (GT: 257.9-10) = **Hizmetçilerinden biri** gelip söyledi.

Ekin n’siz geldiği örnekler:

“**Atalarındın** yarlıkayu tilediler.” (KE: 106r.14) = **Atalarından** bağışlanma dilediler.

“**Atalarındın** sıltağ birle, ūahrāqa çıkıp oynagaııng Yūsufnung (10) köngli açılın, tēp alıp ūahrāqa çıktılar.” (NF: 112.9-10) = Sahraya çıkıp oynayalım Yusuf’un gönlü açılın, diye bir bahaneyle **atalarından** (Yusuf’u) alıp sahraya çıktılar.

6.2. Zamirlerde Kullanılışı

III. çoğul kişi iyelik eki, zamirlerde yalın durumda ve durum eklerini alarak kullanılmıştır:

“Bir (15) yıl hâcğa bir kâfile keldi, **barçaları** karı.” (KE: 216v.14-15) = Bir yıl hacca bir kabile geldi, **hepsi** yaşlı (idi).

“**Üküşleri** Musulmân boldılar.” (NF: 75.7) = **Çoğu** Müslüman oldular.

“...**tegmeleri önginde** birer etmek koydı.” (NF: 140.16) = ...**her birinin önüne** birer etmek koydu.

“Baķıp taze çiçek tig yüzleringe / yawunmazlar tiken hiç **özleringe**.” (KHŞ: 556) = Bakıp çiçek gibi yüzlerine / Yaklaşmaz diken hiç **kendilerine**.

“Andan songra **özleri** yirler.” (GT: 302.2) = Ondan sonra **kendileri** yerler.

“**Özlerini**, özgelerden (310.1) artuķ körerler.” (GT: 309.13-310.1) = **Kendilerini**, başkalarından büyük görürler.

6.3. İsim Tamlamalarında Kullanılması

III. çoğul kişi iyelik ekini almış isim, ilgi durumu ekini almaksızın isim tamlamasında tamlayan göreviyle kullanılabilir:

“**Karındaşları songıdın** yolğa kirdi.” (KE: 133r.4) = **Kardeşlerinin peşinden** yola koyuldu.

“**Kök kapuğları cümlesi** açıldı.” (NF: 316.7) = **Gök kapılarının hepsi** açıldı.

6.4. Eksiz Kullanılışı +ø

III. çoğul kişi iyelik anlamının, eksiz sağlandığı örnekler de vardır:

“Uzun künlerde, **temmüz aylarda** rûza tutar erdim.” (NF: 316.16) = Uzun günlerde, **temmuz aylarında** oruç tutardım.

“Kelip **yaz künler** ol kızlar, uş anda...” (KHŞ: 517) = **Yaz günleri** geldiğinde o kızlar, o anda...

İSİM DURUM EKLERİ

İsimlerin, cümlede birbirleriyle veya fiillerle ilişki kurmasını sağlayan ekler isim durum ekleri diyebiliriz. İsim durum ekleri çokluk ve iyelik eklerinden daha kapsamlıdır. Bu nedenle çokluk ve iyelik eklerinden sonra kullanılır. Soru eki ise, isim çekim ekleri içinde en kapsamlısı olduğundan bütün çekim eklerinden sonra gelir.

Taradığımız metinlerde isimleri şu dokuz durumda inceleyeceğiz:

1. Yalın Durum + $\emptyset$ (eksiz)
2. İlgilendirme Durumu +(n)İng, + $\emptyset$ (eksiz)
3. Yükleme Durumu +nI², +I², + $\emptyset$ (eksiz)
4. Yönelme Durumu +GA, +(y)A, + $\emptyset$ (eksiz)
5. Bulunma Durumu +DA, + $\emptyset$ (eksiz)
6. Ayrılma Durumu +DI²n, +DAn
7. Araç-Birliktelik Durumu +(I)n, +lA
8. Eşitlik Durumu +çA
9. Yer-Yön Durumu +GARİ, +Arİ, +rA, +rU

Ayrıca bazı örneklerde, isim durum ekleri birbirlerinin fonksiyonunda kullanılmıştır. Türk dilinde isim durum eklerinin birbirlerinin yerine kullanılışı yaygındır. Tarama Sözlüğü (VII Ekler)’nde de bu konuyla ilgili örnekler mevcuttur. Şimdi bu durum eklerini ve örneklerini inceleyeceğiz:

I. YALIN DURUM

İsim durum eklerinden herhangi birini almamış isimler yalın durumdadır.

Eski Türkçede: bodun “halk” (BKD: 16), köz (KTK: 10), balık “şehir” (İKPÖ: 1.3).

Karahanlı sahasında: ata (KB: 110), budun (KB: 194).

Yalın durumun kullanılış şekli, +ø (eksiz) olarak gösterilir. Yalın durumdaki isimler, kelime grupları ve cümlelerde çeşitli görevler üstlenirler. Tespit ettiğimiz örneklerde sıfat tamlaması, birleşik fiil yapısı; edat, ünlem ve unvan gruplarında kullanılmış; cümlede özne görevini veya ek fiil olarak yüklem görevini üstlenmiştir.

Şimdi yalın durumun taradığımız metinlerdeki kullanılış şekilleri ve fonksiyonlarını inceleyeceğiz:

A. Kullanılış Şekilleri

+ø (eksiz)

1. İsimlerde Kullanılışı

1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

Herhangi bir durum ekini almamış isim kök ve gövdeleri yalın durumdadır:

“**Bu munça māl**, benim öğretmekimdin hāşıl (20) boldı.” (KE: 233v.20) = **Bu kadar mal**, benim sayemde (ben, nasıl kazanılacağını öğrettiğim için) kazanıldı.

“**Peygāmbār** Óas., habar bērü yarlıqar...” (NF: 244.2) = **Peygamber** as., haber verip buyurur...

“Halāyık arasında **bu söz** fāş boldı.” (NF: 415.10) = **Bu söz**, halk arasında yayıldı.

“Bu cümle eren, hem **bu cümle tişi**...” (MM: 15.2) = Bütün bu erkekler, hem **bütün bu kadın**(lar)...

“Yemiş çıkardı **yığaç**, meyvelendi yığaç, meyvelig boldı yığaç.” (ME: 12.6) = **Ağaç** meyve verdi.

1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde

Durum ekini almayıp çokluk ekini alan isimler de yalın durumdadır:

“**Ey müöminler!** Kimersenin mênim üze, hiç daŖvîsi ve huşümeti bar mu?” (KE: 235v.13) = **Ey inananlar!** kimsenin benim üzerimde herhangi bir hakkı veya (bana) düşmanlığı var mı?

“Andın song, **śahābalar** aydılar...” (NF: 119.12) = Ondan sonra, **sahabeler** dediler ...

“Hêç **kişiler birle** sözleşmez.” (NF: 400.6) = **Kişiler ile** (kimseyle) hiç konuşmaz.

1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde

Durum ekini almayıp iyelik eklerini alan isimler de yalın durumdadır:

“**Tört butları** bar êrdi.” (KE: 57r.4) = **Dört putları** vardı.

“Sen, **menim cüftüm** bolğaysen.(NF: 165.7) = Sen, **benim eşim** olacaksın.

“**Anamız**, bizke bukün hêç neerse bêrmedi.” (NF: 173.1) = **Anamız**, bugün bize hiçbir şey vermedi.

“Ayıt lā ilahe, arınsun **tiling.**” (MM: 16.3) = La ilahe söyle, **dilin** (kötülükten) temizlensin.

“**Sizing rāyngız**, Tengri tileki içinde turur.” (GT: 83.5) = **Sizin görüşünüz**, Tanrı'nın isteğine göredir.

2. Zamirlerde Kullanılışı

İsimlerde olduğu gibi herhangi bir durum ekini almamış zamirler de yalın durumdadır:

“Bu yêtti aruķ sığır, ol (2) yêtti sêmiz sığırğa hāmle kılurlar; **olar** kaçır, aruķ sığırklar yeter.” (KE: 89v.1-2) = Bu yedi cılız sığır, o yedi semiz sığıra saldırır; **onlar** kaçır, cılız sığırklar yakalar.

“**Özgeler** aydılar: Bu nê söz bolur?” (KE: 94r.20) = **Diğerleri**, bu ne sözdür, dediler.

“Men nerse kördüm, **adınlar** körmedi.” (KE: 126v.20) = Benim gördüğüm şeyi, **başkaları** görmedi.

“Bular, **öz özlerine** (5) kıldılar; tēp yandı.” (KE: 178v.4-5) = Bunlar, **kendi kendilerine** yaptı; deyip döndü.

“**Ol** aydı kim...” (NF: 326.12) = **O** dedi ki...

“**Siz**, (7) Yūsuf Peygāambar mu turur-siz?” (NF: 352.7) = **Siz**, Yusuf Peygamber misiniz?

“Eger bir iş tüşüp **men** kalmasam kiç...” (KHŞ: 741) = Eğer bir iş çıkıp (da) **ben** geç kalmasam...

“**ŞiÖrni sen** rivāyet kılğıl, tēdim.” (ME: 107.6) = Şiiri **sen** açıkla, dedim.

“Teveçi-ge **men** aytım.” (GT: 111.8) = Deveciye **ben** söyledim.

B. Fonksiyonları

Yalın durumdaki isimlerin taradığımız metinlerden tespit ettiğimiz fonksiyonlarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Sıfat Tamlamasında Kullanılması

Yalın durumdaki isimler, tamlayan ve tamlanan olarak sıfat tamlamalarında kullanılabilir:

“Bu yētti aruķ sığır, ol (2) yētti sēميز sığırğa ħamle kılurlar; olar kaçar, **aruķ sığırlar** yeter.” (KE: 89v.1-2) = Bu yedi cılız sığır, o yedi semiz sığıra saldırır; onlar kaçar, **cılız sığırlar** yakalar.

“**Cümle saĥâbalar** sewündiler.” (NF: 23.17) = **Bütün saĥabeler** sevindi.

“Ĥalâyîĥ arasında **bu söz** fâş boldı.” (NF: 415.10) = **Bu söz**, halk arasında yayıldı.

2. Edat Grubunda Kullanılması

Yalın durumdaki isimler, bir edatın önüne gelerek edat grubunda kullanılabilir:

“Ey Mûşî! Yangıl, éwinge bargıl; **ĥoldaşlarım birle** kêngeşeyin.” (KE: 111v.13) = Ey Musa! Dönüp evine git; **dostlarım ile** istişare edeyim.

“Ĥêĥ **ĥişiler birle** sözleşmez.” (NF: 400.6) = **Ĥişiler ile** (kimseyle) ĥiĥ konuşmaz.

“Niĥe **arşlan mengiz** kükrese ol ĥür...” (KHŞ: 1653) = Ne kadar **arşlan gibi** kükrese de o güzel...

“Ĥılıp **ol ĥeşme tig** iki közini / Közi ĥanı birle yudı yüzini.” (KHŞ: 2456) = İki gözünü **o ĥeşme gibi** edip / Gözünün kanı ile yüzünü yıkadı.

3. Ünlem Grubunda Kullanılması

Yalın durumdaki isimler, bir ünlemden sonra gelerek ünlem grubunda kullanılabilir:

“**Ey yigit!** Her künde manga kélĥil mundaĥuĥ (16) bëreyin.” (KE: 144r.15-16) = **Ey yiĥit!** Her gün bana gel, bu şekilde vereyim.

“**Ey müöminler!** Kimërsenin mënim üze, ĥiĥ daŐvîsi ve ĥuşümeti bar mu?” (KE: 235v.13) = **Ey inananlar!** kimsenin benim üzerimde herhangi bir ĥakkı veya (bana) dūşmanlıĥı var mı?

“**Yâ Yûsuf!** Men, seni öz malım bërip satĥın aldım.” (NF: 361.7) = **Ey Yusuf!** Ben, seni kendi malımı vererek satın aldım.

“**Ey yārānlarım!** Zīnhār biri biringizke ḥased ılışmangız.” (NF: 412.6) = **Ey dostlarım!** Sakın birbirinize haset etmeyin.

4. Unvan Grubunda Kullanılması

Yalın durumdaki isimler unvan gruplarında, isim veya unvan unsurlarını oluşturabilir:

“**Nūḥ Peygāmbēr**, kimisine tahtası birle safını rtti.” (KE: 52v.9) = **Nuh Peygamber**, gemisinin tahtası ile atısını kapadı.

“Andın song **Ādam Peygāmbār** as. yüz yıla tegi külmedi.” (NF: 338.11) = Ondan sonra **Adem Peygamber** as. yüz yıla kadar gülmedi.

“Siz, (7) **Yūsuf Peygāmbār** mu turur-siz?” (NF: 352.7) = Siz, **Yusuf Peygamber** misiniz?

5. Birleşik Fiil Yapısını Oluşturması

5.1. Yalın durumdaki bir isim, bir fiilden önce gelerek anlamca kaynaşmış birleşik fiil yapısını oluşturabilir:

“Telim **řukrāneler birdi** uşol dem.” (KHş: 1234) = İşte o zaman, ok **şükretti**.

“**Oru aturdı** oru tutan-a.” (ME: 75.4) = Oru tutana **oru atırdı**.

5.2. Yalın durumdaki isim yardımcı fiilden önce gelerek ad (+) yardımcı fiil kuruluşunda birleşik fiil yapısını oluşturabilir:

“**şirni** sen **rivāyet ılıl**, tēdim.” (ME: 107.6) = şiiri sen **aıkla**, dedim.

6. Yükleme Görevini Üstlenmesi

Yalın durumdaki isimler, ek fiil olarak cümlede yüklem görevini üstlenebilir:

“...üç yüzi **sawçı êrdiler.**” (KE: 158.1) = ...üç yüzü **haberci idiler.**

“ÓAlılı ÓAyışeli ara Óadāvet bolmaķınga sebep **bu söz erdi.**” (KE: 234v.16) = Ali ve Ayşe arasındaki düşmanlığın nedeni **bu sözdü.**

7. Özne Görevini Üstlenmesi

Cümlede tek başına veya kelime grubu şeklinde özne görevinde kullanılabilir:

7.1. Tek kelime hâlinde özne görevinde kullanılır:

“Andın song **şahābalar** aydılar...” (NF: 119.12) = Ondan sonra **sahabeler** dediler ...

“Eger bir iş tüşüp **men** kalmasam kiç...” (KHS: 741) = Eğer bir iş çıkıp (da) **ben** geç kalmasam...

“Yemiş çıkardı **yıgaç**, meyvelendi yıgaç, meyvelig boldı yıgaç.” (ME: 12.6) = **Ağaç** meyve verdi.

“Teveçi-ge **men** aytım.” (GT: 111.8) = Deveciye **ben** söyledim.

7.2. Kelime grubu şeklinde özne görevinde kullanılır:

Sıfat tamlaması şeklinde:

“**Bu munça māl**, benim öğretmekimdin hāsıl (20) boldı.” (KE: 233v.20) = **Bu kadar mal**, benim sayemde (ben, nasıl kazanılacağını öğrettiğim için) kazanıldı.

“Halāyık arasında **bu söz** fāş boldı.” (NF: 415.10) = **Bu söz**, halk arasında yayıldı.

II. İLĞİ DURUMU

Diğer durum ekleri ismi fiile bağlarken ilgi durumu eki, isimle isim veya zamirle edat arasında ilgi kurarak onları birbirine bağlayan isim durum ekidir.

Eski Türkçede ilgi durumu eki, +(n)Ing şeklindedir. Bunun yanında eksiz kullanılışları da vardır.

Ekli kullanılışı: İsimlerde: Bayırkunin ak adgırı “Bayırkuların ak aygırı” (KTD: 36). *Zamirlerde:* mening (BKD: 29), bizing (KTD: 39).

Eksiz kullanılışı: İsimlerde: tengri töpüsi “gögün tepesi” (BKD: 10), Ötüken Yış “Ötüken Dağları” (KTG: 3), Tabgaç kıagan çıkkanı “Çin imparatorunun yeğeni” (KTK: 13)

Karahanlı sahasında ekin kullanılışı aynıdır. Hacıeminoğlu, ekle ilgili şu açıklamayı yapar: “İsmin ne ile ilgili olduğunu ifade eden ve aşağıdaki ekleri üzerine almış bir şekildir. Genellikle belirtili isim tamlaması kurulur: ataning ananing ölümi tüükel (KB: 5168)... kamugnung firaki yakın ya yırak (KB: 6206)...” (1996: 29)

İsimlerde: erning (DLT-I: 164.5), eliging (DLT-II: 44.2).

Zamirlerde: bizning (DLT-I: 46.4), bizing (DLT-I: 341.22),

İlgi durumu eki, taradığımız metinlerde de yukarıda örneklerini verdiğimiz +(n)Ing şekliyle kullanılmış ve isimler arasında ilgi kurarak onları birbirine bağlamıştır. İsimler, eksiz olarak da ilgi durumunda bulunabilir. İlgi durumunda bulunan isim, ekli veya eksiz olarak bağlandığı ikinci isim unsuruyla birlikte isim tamlaması oluşturur.

Zamirler, ekli veya eksiz olarak ilgi ilişkisiyle edatlara bağlanırlar. İlgi durumu, bu kullanılışıyla edat grubu oluşturur. III. çoğul kişi zamirinin ilgi durumu ekiyle edatlara bağlandığı örneklere de rastlanır. Sen, an ve mun zamirlerinin eksiz olarak tig edatına bağlandığı örnekler de dikkat çekicidir. İlgi durumundaki isimler, kelime grubu şeklinde cümlede çeşitli görevler üstlenir.

Ek, ilgi kurduğu ikinci isim unsurunun cümlede kullanılmaması sonucu, ismi ek fiile bağlar gibi görünür. Ancak, bu örneklerde de anlamsal olarak ekin, iki isim arasında ilgi kurma fonksiyonu değişmemektedir.

Bazı örneklerde ilgi durumu diğer durum ekleri, diğer durum ekleri de ilgi durumu yerine kullanılmıştır. İlgi durumu ekini durum ekleri arasına almayan araştırmacılar da vardır. Tespit ettiğimiz bu örnekler, bu ekin de bir isim durum eki olduğunu kanıtlamaktadır.

Şimdi ekin, taradığımız metinlerdeki kullanılış şekilleri ve fonksiyonlarını inceleyeceğiz:

A. Kullanılış Şekilleri

1. Asıl İlgi Durumu Şekilleri

+(n)Ing

Hem ünlü hem ünsüzlerden sonra çoğunlukla baştaki *n* korunmaktadır. Bazı zamirlerde ve çok nadir olarak çokluk eki almış isimlerde *+Ing* şekli görülür.

1.1. İsimlerde Kullanılışı

1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

İsim kök ve gövdelerine hem ünlü hem ünsüzlerden sonra *+nIng* şeklinde gelerek onları başka bir isme bağlar:

“**Nūhning** ewlügi kâfir erdi.” (KE: 23v.7) = **Nuh’un eşi** kâfirdi.

“**Qarganing** uzun saqınçı bar.” (KE: 55v.8) = **Karganın uzun düşüncesi** var.

“Dost, **dostning** cānnı alur mu bolur?” (KE: 56r.18) = Dost, **dostun canını** hiç alır mı?

“**Bu işning** songı ne bolur?” (KE: 61r.2) = **Bu işin sonu** ne olacak?

“**Qoyçınıng** bir iti bar erdi.” (KE: 178r.16) = **Çobanın bir köpeği** vardı.

“Qaçan kim Sa’îd ibnü Cebir **halifaning** önginde turdı erse Haccac aydı: Atıng ne turur?” (NF: 344.14) = Said ibnü Cebir **halifenin önünde** durduğunda, Haccac, adın nedir, dedi...

“Bu rûza, **ademining** şehvetini qat’ qılır.” (NF: 350.11) = Bu oruç, **insanın şehvetini** keser.

“Ey Bār Hudāyā! Sanga sığınur- men, **tekebbürnüng** şışmekidin tēp, aytur erdi.” (NF: 373.5) = Ey Allah’ım! **Kibrin büyüklük taslayıcılığından** sana sığmırım, diye söylerdi.

“**Biliglining ili** çewrür anı bil, / Ten içre bolmasa cān, sözlemez til.” (KHŞ: 70) = Bil ki **bilgilinin eli** onu çevirir, / Tenin içinde can olmasa, dil söylemez.

“Küdezmek tileseng **yunuġnung hâġķı...**” (MM: 83.4) = **Abdestin hakkını** gözetmek istersen (Hakkıyla abdest almak istersen) ...

“Ribā loġması bil **tonguznung eti.**” (MM: 248.1) = Faizle alınan yiyecek, bil ki **domuzun eti** (gibidir).

“**Süngük-nüġ yumşaqın** yedi, kemürdi süngükni.” (ME: 183.2) = **Kemiġin yumuşaġını** yedi, kemiġi kemirdi.

1.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde

Çokluk eki almış isimlere gelerek onları başka bir isme bağlar. Ek, çokluk eki almış isimlerde çok az örnek dışında *+nIng* şeklinde kullanılır:

“Ol, ġavmi-ning uluġı turur, kim erse unamadın; ol **ķiři-ler-ning uluġı** turur, inkārsız.” (NF: 115.1) = O, kavminin büyüğüdür şüphesiz; o, **insanların büyüğüdür** şüphesiz.

“**Cümle (6) vesveselerning başi** dünyā maġabbatı turur.” (NF: 245.5-6) = **Bütün vesveselerin başi** dünya sevgisidir.

“**Mütekebbirlerning ornı** tamuġ turur.” (NF: 377.9) = **Kibirlilerin yeri** cehennemdir.

“**Yalġanlarning uluġraķı** üç turur.” (NF: 381.3) = **Yalanların büyüğü** üçtür.

“Otsuz suw-suz boldı, **ķiři-lerning yöresi.**” (ME: 3.5) = **İnsanların yeri** otsuz, susuz oldu.

Ekin başındaki *n*'nin kullanılmadığı şu örnek istisnadır:

“**Butlarning başın**, ġolların ķesip pāre pāre ġıldı uşatdı.” (KE: 39v.11) = **Putların başını**, kollarını kesip paramparça etti.

1.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde

Ek, iyelik eki almış isimlere *+ning* şeklinde gelir:

“İbrāhīm, **mening Tengrimning tamuğı** bar; ot (14) qaynatur, tēr. ” (KE: 40v.13-14)
= İbrahim, **benim Tanrım’ın cehennemi** var, ateş kaynatır, der.

“İbrāhīm kögsinde **İdi muħabbetining otı** bar érđi.(KE: 42r.12) = İbrahim’in kalbinde **Allah aşkının ateşi** vardı.

“**Atalarınızning ÓAmālıķa atlığ düşmenleri** bar.” (KE: 117v.1) = **Atalarınızın Amalika** (Hicaz’ın kuzey ve Filistin’in güneyinde İsrail oğulları ile aralarında devamlı düşmanlık olan eski bir Arap kavmi.) **adlı düşmanları** var.

“Bu kün **eringning Óidi** turur.” (KE: 143r.2) = Bu gün **eşinin bayramıdır**.

“**Mállarınızning yarusını** anlarğa işār (4) qılup bérđingiz.” (NF: 255.3-4) = **Mallarınızın yarısını** onlara bağış yapıp verdiniz.

“**Menim ummatımning Óamalları**, tegme bir haftada êkki qata manga Óarza qılınur.” (NF: 346.13) = **Benim ümmetimin amelleri**, her bir haftada iki kez bana arz olunur.

“Bağışla **bu qılungnung yazuqımı**.” (KHŞ: 1971) = **Bu kulunun günahını** bağışla.

“**Körüp dergahıning tozın** yıraqdın, / Qılıp sürme töker qan yaş qaraqdın.” (KHŞ: 2443) = **Dergahının tozunu** uzaktan görüp / (Onu, gözüne) sürme ederek, göz bebeğinden kan yaş döker.

“Şiddete düşse özüng, zihār Óāciz bolmayın. / Soy tutup düşmen teri-sin, **dostungning cübbesin...**” (GT: 113.8-9) = Sıkıntıya düşersen, sakın pes etme. / Düşmanın derisini tutup soy, **dostunun (ise) cübbesini...**

1.2. Zamirlerde Kullanılışı

Zamirlere gelerek onları bir isme veya edata bağlar:

1.2.1. Ünlüyle biten zamirlerden sonra ek sürekli *+nIng* şeklinde gelir.

“**Aning yārānları** bar, qabılası bar.” (NF: 19.10) = **Onun dostları** var, kabilesi var.

“Muḥammedning rūḥı **aning taşarrufında** turur.” (NF: 77.8) = Muhammed’in ruhu **onun tasarrufundadır**.

“Qarıldı könglinge **aning sewüglüki**.” (ME: 4.5) = **Onun sevgisi** kalbine girdi.

“Men, **munung hilāfın** saqınur (8) idim.” (GT: 114.7-8) = Ben, **bunun tersini** düşünürdüm.

1.2.2. Çokluk eki almış zamirlerden sonra *+nIng* şeklinde gelir.

“**Oların** (12) **qatında**, bir ot quruğ tağ bar êrdi.” (KE: 34v.11-12) = **Oların yanında**, bir çorak dağ vardı.

“**Bularnı**ng ataları Şemūd, bir kün (15) ol qolda bir taşdın ün işitdi.” (KE: 34v.14-15) = **Bunların ataları** Semud, bir gün o tarafta, bir taştan ses işitti.

“Caŕfer-i (8) Fayyār, **olarnı**ng birle münāžara qılurda...” (KE: 233v.7-8) = Cafer-i Tayyar, **onlarla** münazara ettiğinde...

“**Anların**g Őālimi aydı...” (NF: 144.7) = **Oların alimi** dedi...

“Cihan, toldı **anların**g yūzidin nūr.” (KHŞ: 1360) = Dünya, **onların yüzündeki** nurla doldu.

“Ol qadar **bular-nı**ng vaşfın mubālağa qıldung...” (GT: 309) = **Bunların vasfını** o kadar abarttı...

1.2.3. Ek, *sen* zamirine *+ing* şeklinde gelir:

“Fir^Öavn M^Üşidin qorqımuş erdi, aydı: (3) bilmez-men seni. M^Üşî aydı: Munça yıl **sening birle** erdim, neteg bilmez-sen?” (KE: 111v.2-3) = Firavun Musa’dan korkmuştu, seni tanımıyorum, dedi. Musa (şöyle) dedi: Bunca yıl **senin** ileydim, nasıl tanımazsın?

“Tileseng seni, **sening bégleringe** béreyin.” (KE: 150r.21) = İstiyorsan seni, **senin beylerine** vereyim.

“**Sening cezāng** ne turur?” (NF: 147.11) = **Senin cezan** nedir?

1.2.4. Men zamirinde, ilgi durumu eki *+im*, *+ing* şekillerinde görülür:

+im

“Bu, **menim şandūqumda** erdi.” (KE: 233v.21) = Bu, **benim sandığımda** idi.

“**Menim cezām** (12) tamuğ otı turur.” (NF: 147.11-12) = **Benim cezam** cehennem ateşidir.

“Ajunda itning ornı bar, **minim** yok. / Ni ādem oğlu men, itçe sanım yok.” (KHŞ: 2639) = Dünyada köpeğin yeri var, **benim** yok. / Ne biçim insanım ki it kadar değerim yok.

“Bu, **menim ardım arqam**; ol **menim tayancım**.” (ME: 130.4) = Bu, **benim ardım arkam**; bu **benim dayanağım**.

“**Menim hıdmatım** köp artuqtur.” (GT: 154.2) = **Benim hizmetim** çok fazladır.

+ing

“**Mening qulum**, köni sözledi.” (KE: 20v.18) = **Benim kulum**, doğru söyledi.

“**Mening ümmetimğa** ne buyurur-sên?” (KE: 126v.3) = **Benim ümmetim** için ne buyurursun?

1.2.5. Biz zamirinde, ilgi durumu eki *+im*, *+ing* *+ning* şekillerinde görülür:

+im

“**ÓAzāzil**, (17) **bizim aramızda** uluğ ħürmalıg taķı **Óizzetlig** ferişte erdi.” (NF: 238.16-17) = İblis, **bizim aramızda** çok hürmetli ve izzetli (bir) melek idi.

“**Hārūt** taķı **Mārūt** taķı (8) ekegününg köngülleri bu Zühreke meyl boldı taķı aydılar: Eger **bizim fermānımızka** mutıÓ bolsang, sening işingni (9) öz rāyınçça kılalıng.” (NF: 366.7-9) = Harut ile Marut’un her ikisinin de gönülleri bu Zühre’ye meyletti ve (şöyle) dediler: Eđer **bizim isteğimize** boyun eğersen; işini (yapmamızı istediğın şeyi) senin fikrine göre yerine getirelim.

“**Bizim ahvālimiz**, berk-i Óālem tig körünür.” (GT: 106.12) = **Bizim hālimiz**, dünyayı aydınlatan şimşek gibi görünür.

+ing

“Yerini yurtını kıoyup **bizing** (3) **soĥbatımızda** bolmaķ için ġariĥluķnı ihtiyār kıılıp keldiler.” (NF: 27.2-3) = **Bizim sohbetimizde** bulunmak için yerini yurdunu terk edip gurbeti seçerek geldiler.

“**Bizing** hem bolmasun antiğ **işimiz**.” (KHS: 1514) = **Bizim işimiz** de öyle olmasın.

+ning

“**Bizing pād-şāhımızga** Tengri, ölüm bērsün.” (KE: 87v.20) = Tanrı, **bizim padişahımıza** ölüm versin.

“**Bizing uluğ** (17) **düşmenimizni** helāk kııldıng, tēdiler.” (KE: 133v.16-17) = **Bizim büyük düşmanımızı** yok ettin, dediler.

1.2.6. Kim zamirinden sonra ek *+Ing*, *+nIng* şekillerinde görülür.

+Ing

“Bu kıamış, **kiming boyığa** teng kelse ol kimerse sizge melik bolsun.” (KE: 132r.14) =

Bu kıamış, **kimin boyuna** denk gelirse o kimse size hükümdar olsun.

“**Kimüng könglinde** bar irse mahabbet...” (KHŞ: 565) = **Kimin gönlünde** muhabbet varsa...

+nIng

“Bu oğlan **kimning** turur kim könglüm mumı söwdi?” (KE: 106v.4) = Bu çocuk

kimindir ki gönlüm bunu sevdi?

1.2.7. İyelikli zamirlerde kullanılışına şu örneği tespit ettik:

“Bir kimerse, **özining kaçısımı** yerdin (14) köterdi taķı özinge sundı.” (NF: 199.13-14) = Birisi, **onun kaçısımı** yerden kaldırdı ve ona sundu.

2. Eksiz Kullanılışı +∅

Taradığımız metinlerde ilgi durumunun eksiz kullanılışı çok yaygındır. İsim kök ve gövdelerinde, iyelik ve çokluk eki almış isimlerde, zamirlerde eksiz kullanılış şekline birçok örnek vardır:

2.1. İsimlerde Kullanılışı

2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

İsim kök ve gövdeleri, başka bir isme eksiz olarak ilgi ilişkisiyle bağlanabilir:

“**Tewe tanuķluğu**, Mevlî kudreti birle bolur.” (KE: 58v.10) = **Devenin tanıklığı**, Allah’ın kudretiyle olur.

“**Kün yarluķı teg** kıomyur êrdiler.” (KE: 124v. 4) = **Güneşin parlaklığı gibi** parlıyorlardı.

“**Bu sanduğ kilidi** sende mü turur?” (NF: 258.17) = **Bu sandığın kilidi** sende midir?

“**Dünyâ mahabbatı** könglinde yok erdi.” (NF: 420.10) = Kalbinde **dünya sevgisi** yoktu.

“**Bu tağ bağrında** bir hoş menzili bar, / Toluğ çimgen yana türlüğ çiçekler.” (KHŞ: 545) = **Bu dağın üstünde** güzel bir yeri var, / (O) çimen ve türlü çiçeklerle dolu (dur).

“Köngül, **maÖrifet nürü** birle tolup...” (MM: 2.4) = Gönül, **marifet nuru** ile dolup...

“Ol, yahşı bilür **ÖArab tilini.**” (ME: 33.6) = O, **Arap dilini** iyi bilir.

2.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde

Çokluk eki almış isimler, başka bir isme ilgi durumu ekini almaksızın ilgi ilişkisiyle bağlanabilir:

“**Namāzlar kazā-(17)-sın** ümmetingğa meşrūÖ kıldı.” (KE: 194v.16-17) = Ümmetine, **namazların kazasını** meşru kıldı.

“Nêceke tēgi **bu kâfirler zahmatını, meşakhatlarını** körer biz?” (NF: 11.5) = **Bu kâfirlerin** (bize çektirdikleri) **eziyetlere, sıkıntılara** ne zamana kadar maruz kalacağız?

“**Dervişler şafınğa** kirip olturgay erding.” (NF: 377.16) = **Dervişlerin safına** girip oturacaktın.

“**Kâfirler başını** kisip taşığan...” (KHŞ: 154) = **Kâfirlerin başını** kesip taşıyan...

“**Nedimler közleringe** uyku toldı.” (KHŞ: 1623) = **Nedimlerin gözlerine** uyku doldu.

“**Çumanı oğlanlar anası** kıldı.” (ME: 95.2) = Kumayı **çocukların anası** yaptı.

“Men, **uluğlar niÖmeti** bilen beslenip turur-men.” (GT: 301.6) = Ben, **büyüklerin nimeti** ile beslendim.

2.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde

Bazı örneklerde I ve III. kişi iyelik ekleri ilgi durumu ekini almadan, ilgi ilişkisiyle bir isme bağlanmışlardır:

I. tekil kişi iyelik eki:

“Hārūn, Mūsīğa (17) qarındaşım tēmedi; **anam oğlı**, tēdi.” (KE: 126v.16-17) = Harun, Musa’ya kardeşim demedi; **anamın oğlu**, dedi.

“Men öler bolsam, **mālım cümlesi** zāyiÖ bolğay.” (NF: 233.8) = Ben ölürsem, **malımın hepsi** zayi olacak.

“Bir kiçe **atam hıdmatında** tang atkınça (9) közüm yummayın Kelāmu’llāh ileyim-de koyup (10) oğur idim...” (GT: 105.8-10) = Bir gece **atamın hizmetinde** iken tan atıncaya dek uyumayıp Allah’ın kelāmını önüme koyup okuyordum...

III. tekil kişi iyelik eki:

“Resūlning anası Eymene binti Veheb ērdi, **atası qarındaşları** ÖAbdu’llāhdın başqa (12) toğuz ērdiler.” (KE: 198r.11) = Peygamber’in anası, Veheb kızı Amine idi; **babasının kardeşleri**, Abdullah’tan başka dokuz kişiydiler.

“Erklig kıldı anı, **mālī içinde.**” (ME: 87.7) = Onu, **malımın içinde** (malını kullanma hususunda) yetkili kıldı.

I. çoğul kişi iyelik eki:

“Ey Sıddıq! **Suóālimiz cevābın** (10) ayğıl.” (KE: 90r.9-10) = Ey Sıddık! **Sorumuzun cevabını** söyle.

“Bizni, **atalarımız dīnindin** çıkarıp ēdin (14) dīnge mü kiwürür-sen? İbrāhīm aydı: Atalarınız qamuğ bātıl dīn üze ērdiler; men, sizni (15) köni yolğa ündeyür-men.” (KE: 40r.13-15) = Bizi, **atalarımızın dininden** çıkarıp (bizim) başka dine mi

girmemizi istiyorsun? İbrahim, atalarınızın hepsi batıl din üzerindydiler; ben, sizi doğru yola davet ediyorum, dedi.

III. çoğul kişi iyelik eki:

“**Karındaşları songıdın** yolğa kirdi.” (KE: 133r.4) = **Kardeşlerinin peşinden** yola koyuldu.

“**Kök kapuğları cümlesi** açıldı.” (NF: 316.7) = **Gök kapılarının hepsi** açıldı.

2.2. Zamirlerde Kullanılışı

Tespit ettiğimiz bazı örneklerde *olar* ve *anlar* zamirleri, ilgi durumu ekini almadan bir isme; *an*, *sen* ve *mun* zamirleri ise eksiz olarak *tig* edatına bağlanmışlardır:

“**Olar barçası**, ÓAbdu’İllâh bin ÓAbd-i Menâfning kızlarığa (20) mengzeyürler.” (KE: 183r.19-20) = **Onların hepsi**, Abdullah bin Abdimenaf’ın kızlarına benzerler.

“**Anlar vaşfın** aymağğa bu til lâl.” (KHŞ: 1522) = **Onların sıfatlarını** söylemeye bu dil yetmez.

“...**sen tig** tiler kim zevk kılsam.” (KHŞ: 1673) = ...**senin gibi** zevk almayı diler.

“İdi hükmindin iner, **mun tig** ahval.” (KHŞ: 4417) = **Bunun gibi** hâller, Allah takdir ettiği için meydana gelir.

“Kim **an tig** çıktı Ħusrav bağırdın ған, / Niteg kim yıldırım sıçrar bulutdan.” (KHŞ: 4481) = Nasıl ki buluttan yıldırım çıkar, / Ki **onun gibi** Husrev’in göğsünden kan çıktı.

“Depnüsmek bar **anlar aralarında**.” (ME: 123.3) = **Onların aralarında**, tepişme var.

3. İlgi Durumu Fonksiyonunda Kullanılan Diğer İsim Durum Ekleri

Taradığımız metinlerde bazı durum eklerinin ilgi durumu fonksiyonunda kullanıldığı tespit edilmiştir. Diğer durum eklerinde de görülen bu özelliği bu durum eki için ayrıca vurgulamak gerekir. Çünkü ilgi durumu ekini durum ekleri arasına

almayan araştırmacılar da vardır. Gülsevin, isim hâl eklerinin hepsinin temel görev olarak isimle fiil arasında ilgi kurduğunu, fonksiyondaki bu temel farklılığın tamlama hâlinin aslında bir isim hâl eki olmamasından kaynaklandığını belirtir. (1997: 29) Başdaş, bir makalesinde bu konuyla ilgili şu açıklamaı yapar: “İlgi hâli, fonksiyon olarak diğer hâl eklerinden farklıdır. Diğer hâl ekleri, genel olarak, üzerine geldikleri isim ile daha sonra gelen fiil arasında ilgi kurarken, ilgi hâli, daha çok üzerine geldiği isimle birlikte sonraki ismin anlamını tamamlar. Bu bakımdan ilgi hâli, hâl eki değil tamlayan eki olarak değerlendirilmelidir. (Bu cümleden sonra verilen dipnotta Gürer Gülsevin’in bu ekin gramerlerimizdeki yerinin tekrar gözden geçirilmesini önerdiği belirtilmektedir.) Ancak burada umumi geleneğe bağlı kalınarak ilgi hâli, hâl ekleri arasında verildi.” İsimleri yalın durum, +i, +e, +de, +den olmak üzere beş durumda inceleyen Gencan bu eki, “Ad Tümlemesi” başlığı altında birinci türlü ad takımı maddesinde tümleyici / tümleyen takısı olarak adlandırmıştır. (1979: 155; 158,159) Ediskun da isim durum eklerini Gencan’la aynı şekilde, beş durumda incelemiş, ilgi durumu ekine durum ekleri arasında yer vermemiştir. Araştırmacı, “İsim Takımları” başlığı altında “Belirtili İsim Takımı” maddesinde bu eke şöyle değinir: “Bu takımda belirtenin eki -in; belirtilenin eki ise -i’dir.” (1999: 110, 114) Korkmaz, ilgi durumunu da isim durum ekleri içinde inceler ve bu eki durum eki olarak kabul etmeyen araştırmacılarla değinerek konuyla ilgili şu açıklamaı yapar: “İlgi durumu eklendiği ad ile başka bir ad arasında sahiplik, ilgi bağı kurma durumudur. İlgi durumunun öteki ad çekimi eklerinden ayrılan tarafı, adı fiile bağlayan bir ek olmamasıdır. Bu ek ilişki kurduğu adla yalın durumda bir kavramı karşılamaktadır. Bu yüzden de onu durum eki olarak kabul etmeyen görüşler vardır. Ancak, şunu da belirtmek gerekir ki, çekim ekleri nitelik ve işlev bakımından birbirlerinden farklıdır. İlgi durumu eki, adlar arasında ilişki kuran bir ek olduğu için onu ad çekimi eki saymamak doğru değildir. Bizce bu ilişkiyi de çekim basamaklarından biri olarak kabul etmek gerekir. Başka bir çekim eki olarak fiille de ilişki kurabilmektedir.” (2003: 268-269) Ayrıca, Toparlı (1985: 30; 1988: XXXX; 1986: 48), Karamanlıoğlu (1989: LVI; 1994: 64), Zülfikar (1991: 41), Ergin (1992: 229), Hengirmen (1998: 277), Hacıeminoğlu (2000: 51), Banguoğlu (2004: 328) ve Özçelik-Erten (2005: 103) de ilgi durumu ekini isim durum ekleri arasında incelemişlerdir. Her ne kadar ilgi durumu eki diğer durum eklerinden farklı olarak ismi isme bağlasa da incelediğimiz metinlerde, diğer isim

durum eklerinde olduğu gibi ilgi durumunda da isim durum eklerinin birbirinin yerine kullanılış örnekleri tespit edilmiştir. Yükleme durumu 2, bulunma durumu 10, ayrılma durumu ise tespit ettiğimiz 5 örnekte ilgi durumu fonksiyonunda kullanılmıştır. İlgi durumu ise tespit ettiğimiz 2 örnekte yönelme durumu fonksiyonunu taşımaktadır. Bu kullanılışlar ilgi durumu ekini durum ekleri arasında inceleyen araştırmacıları haklı çıkaracak niteliktedir.

Şimdi taradığımız metinlerde ilgi durumu fonksiyonunda kullanılan diğer isim durum eklerinden tespit ettiğimiz örnekleri sunacağız:

3.1. Yükleme Durumu

İyelik eki almış isimlerde:

“**Қавmungı cümlesini**, bir yerke yığgıl.” (NF: 76.2) = **Kavminin hepsini**, bir yere topla.

“**Bu anamnı hâqqını** ötemiş bolğay-mu-men?” (NF: 287.5) = **Bu anamın hakkını** ödemiş olacak mıyım?

3.2. Bulunma Durumu

Çokluk eki almış isimlerde:

“**Bu işlerde birin** kılsangız bizge Óazáb kélgey.” (KE: 35r.7) = **Bu işlerin birini** yaparsanız bize azap gelecek.

“**Bu munça (6) cādūlarda yetmişni** ozdurmış érdiler.” (KE: 112r.5-6) = **Bütün bu cadıların yetmişini** göndermişlerdi.

“Müsülmanlar, **kâfirlerde üküşin** öldürdiler.” (KE: 222r.5) = Müslümanlar, **kâfirlerin çoğunu** öldürdüler.

“**ÓAzız-(9)-lerde biri** hâlifa қапуғыға bardı.” (NF: 302.8-9)= **Azizlerin biri** halifenin kapısına vardı.

“**ÖAzizlarda biri** (436.1) anı tüşinde körüp andın suóâl kıldı.” (NF: 435.17-436.1) = **Azizlerin biri** onu düşünde görüp ondan sordu.

“Niteg kim il bu işdin boldı āgāh / **Inağlarda biri** aydı kim iy şāh!...” (KHŞ: 2474) = Nitekim halk bu işin farkına varınca / **Yakınlarından biri** dedi ki ey şah!...

İyelik eki almış isimlerde:

“Men **bu kızlarımda birin** sanga bergey-men, tedi.” (KE: 35v.11) = Ben **bu kızlarımmın birini** sana vereceğim, dedi.

Zamirlerde:

“Anıg üçün kim **bularda birini** taóyın kılmadım.” (NF: 121.11) = Onun için ki **bunların birini** tayin etmedim.

“Yā Resūlallāhi! Menim on oğlum kızım bar, **munlarda biringe** takı öpmişim yoķ, tedi erse...” (NF: 292.2) = Ey Allah’ın Resulü! Benim on oğlum, kızım var; **bunların birini** dahi öpmedim, dediğinde...

“**Sizlerde kayu biringiz** yaman iş körer bolsangız, ol işni tağayyur kılsun elgi birle.” (NF: 303.5) = **Sizin hanginiz** kötü (bir) iş yaparsa, o işi eliyle (bizzat kendisi) düzeltsin.

3.3. Ayrılma Durumu

İsim kök ve gövdelerinde:

“**Uçtmahdın bir kaççı yolu** yaħşıraķ turur, bu dünyanıg cümle mülkidin, cümle malı tawarıdın.” (NF: 64.2) = **Cennetin bir kaççılık yolu**, bu dünyanın bütün malından mülkünden daha iyidir.

“**Tewelerindin zekātını** bėrmemiř...” (NF: 250.14) = **Develerinin zekātını** vermemiş...

Çokluk eki almış isimlerde:

“Cümle uluğ yazuqlardın uluğraqı hamr içmek turur.” (NF: 363.6) = **Bütün büyük günahların en büyüğü** içki içmektir.

İyelik eki almış isimlerde:

“Özleringe kerek erken, cümle barını öngümüzde keltürdi. Biz munga **mälümüzün baÖzısını** bermekke mü (7) dariğ tutar-biz?” (NF: 254.6-7) = Kendilerine gerekmesine rağmen, bütün malını önümüze getirdi. Biz, **malımızın bir kısmını** buna vermekten mi kaçınacağız?

Zamirlerde:

“**Bulardın edizliki**, yègirmi dört arşun kaçan tamām boldı erse...” (KE: 62v.14) = **Bunların yüksekliği**, yirmi dört arşın olduğunda...

B. Fonksiyonları

İlgi durumu ekinin incelediğimiz metinlerden tespit ettiğimiz fonksiyonlarını şöyle sıralayabiliriz:

1. İsimler Arasında İlgi Kurması

İlgi durumu eki, isimler arasında ilgi kurarak onları birbirine bağlar. İsimler, eksiz olarak da ilgi durumunda bulunabilir.

1.1. İlgi durumunda bulunan isim, ekli veya eksiz olarak bağlandığı ikinci isim unsuruyla birlikte isim tamlaması oluşturur:

“Nūhning ewlügi kâfir êrdi.” (KE: 23v.7) = **Nuh’un eşi** kâfirdi.

“**Kimnüng içinde** Ĥağ otı bolsa, halk otındın neteg (14) qorqar.” (KE: 41r.13-14) = **Kimin içinde** Hak ateşi varsa, halkın ateşinden korkmaz.

“**Ol taÖamnung cümle-(8)-sini** ol konuğ tenavul kıldı.” (NF: 257.7-8) = **O yiyeceğın hepsini** o misafir yedi.

“**Ƙanı ƙarındaşımning** (17) **şandūƙı?**” (NF: 258.16-17) = **Kardeşimin sandığı** nerede?

“Bu rūza, **ādemīning şehvetini** ƙatŌ ƙılır.” (NF: 350.11) = Bu oruç, **insanın şehvetini** keser.

“**Dünyā mahabbatı** könglinde yoƙ erdi.” (NF: 420.10) = Kalbinde **dünya sevgisi** yoktu.

“**Anung naŌleyni** boldı Ōarş öze tāc.” (KHŞ: 136) = **Onun ayakkabıları** arşın üzerine taç oldu.

“Köngül, **maŌrifet nūrı** birle tolup...” (MM: 2.4) = Gönül, **marifet nuru** ile dolup...
“Ol, yaƙşı bilür **ŌArab tīlini.**” (ME: 33.6) = O, **Arap dilini** iyi bilir.

1.2. İsim tamlamasında tamlayanla tamlanan yer değiştirebilir:

“**Murādı olarning** ne ērdi?” (KE: 90v.4) = **Onların muradı** neydi?

“**Biçesü vaƙtı** boldı ekin-ning.” (ME: 8.8) = **Ekinin biçilecek vakti** oldu.

1.3. İlgili kurduğu iki isim arasına başka kelimeler girebilir:

“**Ƙaręanın uzun saƙınçı** bar.” (KE: 55v.8) = **Karganın uzun düşüncesi** var.

“**Mescidning sağ yan müngüşinde** baƙıng tedi.” (NF: 153.15) = **Mescidin sağ yan köşesine** bakın, dedi.

“**Bir faƙıh irning ingen körksüz** (10) **ƙızı** bar idi.” (GT: 157.9-10) = **Bir fakih kişinin çok çirkin bir kızı** vardı.

1.4. İlgi durumu ekinin ek fiille kullanılmasına daha önce zikredilmiş olan ismin, ikinci kez söylenmemesi durumunda rastlanır. Bu durumda ilgi durumu ekini alan isim, başka bir isimle ilgi kurmadan ek fiile bağlanmış gibi görünür. Ancak aşağıda sunacağımız örneklerde görüleceği gibi; ilgi durumu eki, geldiği ismi ek fiile değil parantez içinde yazdığımız isme bağlamaktadır:

“Bu oğlan **kimning** turur kim könglüm munı söwdi?” (KE: 106v.4) = Bu çocuk **kimin** (çocuğu) **dir** ki gönüm bunu sevdi?

“İmdi bilgil kim ol kimi, **on qarındaşning** érdi.” (KE: 130v.11) = Şimdi bil ki o gemi, **on kardeşin** (gemisi) idi

“Ey İdris! Ol büstân (215.1) = **Muhammed ümmetining** turur.” (KE: 214v.21-215r.1) = Ey İdris! O bostan **Muhammed ümmetinin** (bostanı) dir.

2. Zamirle Edat Arasında İlgi Kurarak Edat Grubu Oluşturması

Zamirle edat arasındaki ilgi ilişkisi, ekli ve eksiz olarak sağlanabilir.

2.1. Zamirler, ilgi durumu ekini alarak edatlara bağlanır:

“Mevlî taŖālā, yarlıķı birle seni kâfirdin (19) **mening üçün** saķlatdı.” (KE: 110r.18-19) = Yüce Allah, buyruğu ile seni kâfirden **benim için** korudu.

“FirŖavn Mûşidin ķorkmuş érdi, aydı: (3) bilmez-men seni. Mûşî aydı: Munça yıl **sening birle** érdim, neteg bilmez-sên?” (KE: 111v.2-3) = Firavun Musa’dan korkmuştu, seni tanımıyorum, dedi. Musa (şöyle) dedi: Bunca yıl **senin ileydim**, nasıl tanımazsın?

“İştıyaķım, **sening tapa** uzadı. (NF: 102.9) = Özlemim, **sana doğru** yöneldi. (Seni göreceğim geldi.)

“**Menim üçün** yalğan sözlemekni ķođıl.” (NF: 381.12) = **Benim için** yalan söylemeyi terk et.

“Diriğ, **anınğ üçün** kim öldi bardı...” (KHŞ: 2859) = Canlı, **onun için** ki ölüp gitti...

“**Munung birle** müómin bolur, bu kişi.” (MM: 15.1) = Bu kişi, **bunun ile** mümin olur.

“İmledi **anınğ tapa.**” (ME: 40.4) = **Ona doğru** işaret etti.

“**Anınğ kibi** kılmadung kim işke yarağay.” (GT: 105.1) = **Onun gibi** yapmadın ki işe yarasın.

2.2. III. çoğul kişi zamirinin edatla kullanılışında zamire ilgi durumu ekinin getirildiği örneklere rastlanır:

“CaÓfer-i (8) Fayyār, **olarning birle** münāžara kılurda...” (KE: 233v.7-8) = Cafer-i Tayyar, **onlarla** münazara ettiğinde...

2.3. Zamirle edat arasında ilgi ilişkisinin eksiz sağlandığı örnekler vardır:

“...**sen tig** tiler kim zevk kılsam.” (KHŞ: 1673) = ...**senin gibi** zevk almayı diler.

“İdi hūkmindin iner, **mun tig** ahval.” (KHŞ: 4417) = **Bunun gibi** hāller, Allah takdir ettiği için meydana gelir.

“Kim **an tig** çıktı Husrav bağrıdn kıan, / Niteg kim yıldırım sıçrar bulutdan.” (KHŞ: 4481) = Nasıl ki buluttan yıldırım çıkar, / Ki **onun gibi** Husrev’in göğsünden kan çıktı.

3. İlgi Durumu Grubu Oluşturması

Eklendiği ismi yalın durumdaki bir isme bağlayarak ilgi durumu grubu oluşturur. “*Buna belirtili isim tamlamasının iyeliği düşmüş şeklidir de diyebiliriz.*” (Özçelik-Erten 2005: 201) Münir Erten: “*Bugün iyelik ekleri, ilgi durumu grubunda*

eksiz olarak yer alır. Bu yüzden ilgi durumu grubu kısaltma grupları içinde yer alır: benim kız, senin ev, onun defter...”¹¹

“**Bizing ölgenler**, uçmağda turur; **sizing ölgenler**, tamuğda turur.” (KE: 224r.11) = **Bizim ölülerimiz**, cennettedir; **sizin ölülerimiz**, cehennemdedir.

“**Bularning hidmetkâr** bar erdi.” (NF: 140.9) = **Bunların hizmetkârı** vardı.

4. Geldiği Kelimenin Cümlede Üstlendiği Görevler

Taradığımız metinlerde ilgi durumu ekini alan isimler kelime grubu şeklinde cümlede yüklem, özne, nesne, tümleç görevlerini üstlenmişlerdir:

4.1. Yüklem Görevini Üstlenmesi

4.1.1. İlgi durumu ekini alan isimler, isim tamlaması şeklinde veya ilgi kurduğu ikinci ismin düşmesi sonucu ek fiil olarak cümlede yüklem görevini üstlenebilir:

“İmdi bilgil kim ol kimi **on qarındaşning érdi.**” (KE: 130v.11) = Şimdi bil ki o gemi **on kardeşin idi.**

“Bu kün **eringning Ójdi turur.**” (KE: 143r.2) = Bu gün **eşinin bayramıdır.**

“Ey İdris! Ol bústân (215.1) **Muhammed ümmetining turur.**” (KE: 214v.21-215r.1) = Ey İdris! O bostan **Muhammed ümmetinindir.**

4.1.2. Yüklem görevini üstlenirken ek fiil düşebilir:

“Ribā loğması bil **tonguznung eti.**” (MM: 248.1) = Faizle alınan yiyecek, bil ki **domuzun eti** (gibidir).

4.2. Özne Görevini Üstlenmesi

İsim tamlaması şeklinde cümlede özne görevini üstlenebilir:

¹¹ Yard. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

“İbrāhīm köğsinde **İdi muḥabbetining otı** bar érdi.(KE: 42r.12) = İbrahim’in kalbinde **Allah aşkının ateşi** vardı.

“**Ƙarganing uzun saƘınçı** bar.” (KE: 55v.8) = **Karganın uzun düşüncesi** var.

4.3. Nesne Görevini Üstlenmesi

İsim tamlaması şeklinde cümlede nesne görevini üstlenebilir:

“Bu rûza, **âdemning şehvetini** ƘatŎ Ƙılır.” (NF: 350.11) = Bu oruç, **insanın şehvetini** keser.

“Bağışla **bu Ƙulungnung yazuƘını**.” (KHŞ: 1971) = **Bu kulunun günahını** bağışla.

4.4. Yer-Yön Tümleci Görevini Üstlenmesi

İsim tamlaması şeklinde cümlede yer-yön tümleci görevini üstlenebilir:

“**Bizning pād-şahımızga** Tengri ölüm bėrsün.” (KE: 87v.20) = Tanrı, **bizim padişahımıza** ölüm versin.

“Tileseng, sėni **sening bėgleringe** bėreyin.” (KE: 150r.21) = İstiyorsan, seni **senin beylerine** vereyim.

“ŐAzāzil, (17) **bizim aramızda** uluğ ĥormalıƘ taƘı Őizzetlig ferişte erdi.” (NF: 238.16-17) = İblis, **bizim aramızda** çok hürmetli ve izzetli (bir) melek idi.

4.5. Zarf Tümleci Görevini Üstlenmesi

İlgi durumundaki isimler, cümlede edat grubu şeklinde zarf tümleci görevini üstlenebilir:

“Mevlĭ taŐālā, yarlıƘı birle sėni **kāfirdin** (19) **mening üçün** saƘlatdı.” (KE: 110r.18-19) = Yüce Allah, buyruğu ile seni **kāfirden benim için** korudu.

“**Menim için** yalğan sözlemekni qoğııl.” (NF: 381.12) = **Benim için** yalan söylemeyi terk et.

“**Munung birle** müómin bolur, bu kişi.” (MM: 15.1) = Bu kişi, **bunun ile** mümin olur.

5. Diğer İsim Durum Ekleri Fonksiyonunda Kullanılması

5.1. Yönelme Durumu Fonksiyonunda

Sening ve *aning* zamirlerinin *tapa* edatıyla kullanılışında ilgi durumu ekinin yönelme durumu fonksiyonunu üstlendiği söylenebilir:

“İştiyakım, **sening tapa** uzadı. (NF: 102.9) = Özlemim, **sana doğru** yöneldi. (Seni göreçeğim geldi.)

“İmledi **aning tapa**.” (ME: 40.4) = **Ona doğru** işaret etti.

III. YÜKLEME DURUMU

Yükleme durumu, yüklemi geçişli fiil olan cümlelerde, fiilin belirttiği işten etkilenen isimlerin içinde bulunduğu durumdur. Yükleme durumu eki, geldiği ismi bu geçişli fiillere bağlar.

Eski Türkçede yükleme durumu eki, isimlerde $+(I)g$, zamirlerde $+(n)I^2$ şeklindedir.

İsimlerde: bedizig “süsü” (BKG-B), atıg “atı” (KTD: 33), adgırıg “aygırı” (KTD: 36), yerig (İKPÖ: 1.4).

Zamirlerde: bunı (BKK: 15), anı (KTG-B), munı (İKPÖ: 60.6).

Karahanlı sahasında, isimlerde $+(I)g$ ve $+(n)I^2$ şekilleri, zamirlerde, $+(n)I^2$ şekli kullanılmıştır. Başdaş, $+I^2$ şeklinin Divanü Lügati’t-Türk’te sadece zamirler ve iyelik ekleri üzerine geldiğini belirterek zamirler üzerinde kullanılışına meni / mini, seni... iyelik ekleri üzerinde kullanılışına kayım+ı “boyundan olan kölemi”, koyum+ı “koyunlarımı”, kordayım+ı “kuzularımı”, tayım+ı “taylarımı”... kelimelerinin geçtiği cümleleri örnek olarak alır. (2001: 33-34) Karahanlı sahasından bizim tespit ettiğimiz örnekler ise şunlardır:

İsimlerde: $+(I)g$: erig (KB: 1613), ajunug “dünyayı” (DLT-III: 52.16), adhakıg “ayağı” (DLT-III: 97.5, 430.13).

$+(n)I^2$: arıghknı (KB: 2856), botunı “deve yavrusunu” (DLT-II: 341.4), alımnı “alacağımı” (DLT-III: 184.17), tününgni (AH: 15), ölüglerni (AH: 20), Óumürni (AH: 472).

Zamirlerde: bizni (KB: 5340; DLT-II: 274.26).

Taradığımız metinlerde $+(I)g$ şekline örnek tespit edemedik. Hem isimlerde hem zamirlerde çoğunlukla $+nI^2$ şekli görülür. $+nI$ Türkiye Türkçesinde de zamirler ve iyelikli isimler üzerine getirilerek kullanılır: Bunu alacağım; şunu bilmelisin; onu göreceğiz... (Özçelik-Erten 2005: 103) Bazı örneklerde isim kök ve gövdeleriyle zamirler $+I^2$ şeklini de alır. İsimlerin eksiz olarak yükleme durumunda bulunduğu örnekler de vardır.

Konuyla ilgili çalışmalarda genel olarak III. kişi iyelik ekinden sonra görülen $+n$, yükleme durumu eki olarak verilmektedir. Biz bu $+n$ 'yi iyelik ekine dahil edip bu kullanılışları $+ø$ yükleme durumu olarak kabul ettik. (Bu konudaki açıklama için bk. III. tekil kişi iyelik eki, s. 48-50)

Yükleme durumu ekinin diğer durum ekleri yerine; diğer durum eklerinin de yükleme durumu yerine kullanıldığı örnekler de vardır.

Yükleme durumundaki isim, cümlede ekli ve eksiz olarak nesne görevini üstlenir.

A. Kullanılış Şekilleri

1. Asıl Yükleme Durumu Şekilleri

1.1. $+nI^2$

1.1.1. İsimlerde Kullanılışı

1.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

İsim kök ve gövdelerine gelerek onları fiile bağlar:

“Mevlî Óazze ve celle, **İdrisni** tirgizdi.” (KE: 20v.3) = Aziz ve celil olan Allah, **İdris'i** canlandırdı.

“**Şalîhni** unamas boldılar.” (KE: 34v.2) = **Salih'i** onaylamaz oldular.

“Biz, **bu teweni** öltürmeginçe mundın urtulmas-biz.” (KE: 35r.13) = Biz, **bu deveyi** öldürmedikçe bundan kurtulmayız.

“**Bu yolnu** oydung erse, ayu yol birle yörür-sen?” (KE: 88v.5) = **Bu yolu** terk ettinse, hangi yoldan gidersin?

“**Bu tengizni** tofra birle tıng, anın için kim bir kün kimerse (8) ar ılmış rdi.” (KE: 151r.7-8) = Bir gün birini boduu için **bu denizi** toprakla tın.

“Cādular aydı: Ey melik! **Bu aunu** amlıqlara (8) brseng, biri tirig almaay rdi.” (KE: 162v.7-8) = Cadılar (öyle) dedi: Ey hükümdar! **Bu zehiri** amlılara verseydin, biri canlı kalmayacaktı.

“**Bu inekni** manga aytarıl.” (NF: 342.1) = **Bu inei** bana geri ver.

“...**bu hamrnu** manga kim hsıl ılay.” (NF: 370.4) = ...**bu arabı** kim bana bulacak?
“Hıatta yalan sözlemek, **ademini** yawuz ike tegürür.” (NF: 381.2) = Dorusu yalan söylemek, **insanı** kötü eyler yapmaya sevk eder.

“Suālım sanga ol turur kim **Uveys-i aranini** bilür-mü-sen? (NF: 400.3) = Sana soracaım ey udur: **Veysel Karani’yi** tanır mısın?

“Kııge bolmaz, ubu sözni ayma; / Sewer Husrav **perini**, tiyü yayma.” (KH: 937)
= Kııye yakımaz, bu sözü söylemek; / Hüsrev **periyi** sever, diye yaymak.

“Yaratan **yirni, kökni, ay ve künni**; / Yarutan udreti birle **ajunni**.” (KH: 2840) = **Yeri, göü, ay ve günei** yaratan; / Gücüyle **dünyayı** aydınlatan.

“**Bu yonu** ılıp bar **amu barnı** yo...” (MM: 3.3) = **Bu yokluu** var edip **bütün varlıı** (yine) yok (edip)...

“Cüft-lendürdi anga **tişi-ni**, niqâh kıldı **tişi-ni** anga.” (ME: 8.4) = **Kadını** Onunla evlendirdi, **kadını** ona nikahladı.

“Qarangu kıldı Tangrı, **tün-ni**.” (ME: 17.5) = Tanrı, **geceyi** karanlık kıldı.

1.1.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde

Çokluk eki almış isimlere gelerek onları fiile bağlar:

“Yūsuf, **ol mällarnı** qarındaşlarığa bërdi.” (KE: 107v.8) = Yusuf, **o malları** kardeşlerine verdi.

“Melik, **Öälimlerni** yıgıdı. (KE: 179r.3) = Hükümdar, **alimleri** topladı.

“**Qonuqlarnı** ağırlar-(12)-sen.” (NF: 8.11-12) = **Konukları** ağırlarsın.

“Biri biri songınça ıydı, basaladu **bitig-lerni**.” (ME: 121.6) = **Mektupları** birbiri ardınca, peş peşe gönderdi.

1.1.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde

Yükleme durumu eki, III. tekil ve çoğul kişi iyelik eklerinden sonra çoğunlukla eksiz olarak görülmektedir. Ancak $+nI^2$ şeklinde eklendiği örnek sayısı da az değildir. Diğer iyelik eklerinden sonra ise birkaç eksiz kullanılmış örneği dışında bu şekildedir:

“Sen, **mening sözümnı** işitgil; men, seni köni (14) yolğa yolçılayın, tedi.” (KE: 39r.13-14) = Sen, **benim sözümü** dinle; ben, seni doğru yola iletayım, dedi.

“**Bu eki kızlarımını** cüftlük bèreyin, tedi.” (KE: 60v.8) = **Bu iki kızımı** (size) eş olarak vereyim, dedi.

“Mevlî taÖälâ, **ol tüşümni** könige çıkardı.” (KE: 107r.18) = Yüce Allah, **o düşümü** doğru çıkardı.

“Fālūt, Dāvūdğa hâsed kıldı; **ķabŭl kılgan mālını** bërmedi.” (KE: 133v.17) = Talut, Davut’a haset etti; (vermeyi) **kabul ettiđi malını** vermedi.

“Ķamuđ peygamberler, **tilekini** dünyāda tilediler; men, dünyāda tilemedim, āhiretde mening ŐefaŐātım ũçŭn (4) kıoydum.” (KE: 211r.3-4) = Bŭtŭn peygamberler, **isteklerini** dünya için dilediler; ben, dünya için dilemedim; Őefaat etmek için (dileğimi) ahirete bıraktım.

“**Men bildŭgŭmni** siz bilse (16) erdingiz, sewŭnmegey ěrdingiz.” (KE: 236r.15-16) = **Benim bildiđimi** siz bilseydiniz, sevinmezsiniz.

“Ķayu kimerse men (8) aymamıŐ hādıŐni, **menim aymağanımnı** bilip...” (NF: 2.7-8) = Kim benim sŭylemediđim hadisi, **benim sŭylemediđimi** bildiği hâlde...

“Ne miđdār kim (2) mālı bar erdi, ěkki ũlŭŐ kıldı: **Bir ũlŭŐini**, ehlinge tağı oğlalarına kıodtı...” (NF: 95.2) = Bŭtŭn malını iki hisseye bŭldŭ: **Bir hissesini**, ailesine ve oğullarına bıraktı...

“**Anıng cevābını** āmāda kıılmağ gerek.” (NF: 146.11) = **Onun cevabını** hazırlamak gerekir.

“Ķaçaŭ kim **muŐazzin ezānını** eŐitŭr bolsa erdi, yŭzi mŭteđayyir (2) bolur erdi.” (NF: 243.1-2) = **Mŭezzinin ezanını** her iŐittiđinde yŭzŭ deđiŐirdi.

“Sen tağı men, **ağzımıznı** taŐām yemiŐ těg tepreteling.” (NF: 257.5) = Sen ve ben, **ağzımızı** yemek yemiŐ gibi tepretelim.

“**Ol tenlerini**, ol kızımıŐ taŐlar kŭydŭrŭr.” (NF: 315.17) = **O tenlerini**, o kızımıŐ taŐlar yandırır.

“...tŭn buçukında kıopup **namāz kıılmağını** farıza kılgay erdim tědi.” (NF: 321.8) = ...gece yarısında kalkıp **namaz kıılınmasını** farz ederdim, dedi.

“**Bu Óammumni** öltürsem taqı munung mālını alsam, hem taqı kızını alsam (11) tēp qaşđ kıldı.” (NF: 339.10-11) = **Bu amcamı** öldürsem, hem bunun malını alsam hem de kızını alsam, diye niyetlendi.

“Men, melekü’l-mevt turur-men; **sening cāningni** qabz qılmaq üçün keldim.” (NF: 441.6) = Ben, ölüm meleğiyim; **senin canımı** almak için geldim.

“Qılıp ol çeşme tig **iki közini** / Közi qanı birle yudı *yüzini*.” (KHŞ: 2456) = **İki gözünü** o çeşme gibi edip / Gözünün kanı ile *yüzünü* yıkadı.

“Mini bu kağgudın āzād qılğıl, / Āhır **könglümni** bir kez şād qılğıl.” (KHŞ: 2605) = Beni bu kayğıdan kurtar, / Artık **gönlümü** bir kez neşelendir.

“Uzun kıldı Tangrı, **anınq barlıqı-nı, yaşı-nı.**” (ME: 50.6) = Tanrı, **onun varlığını, yaşını** uzattı.

“**Qavmı-nı** ingen (2) fehmsiz, ölü köngül-li tayıfe kördüm.” (GT: 109.1) = **Kavmini** çok anlayışsız, ölü gönüllü bir taife (olarak) gördüm.

1.1.2. Zamirlerde Kullanılışı

Zamirlere gelerek onları fiile bağlar.

1.1.2.1. Yükleme durumu eki, I ve II. tekil kişi dışındaki zamirlere $+nI^2$ şeklinde gelir:

“Bolğay kim **sizni** qutqarğay.” (KE: 57r.13-14) = Ola ki **sizi** kurtara.

“Ol cādūlar, **anı** körüp küldiler.” (KE: 162v.4) = O cadılar, **onu** görünce güldüler.

“**Olarını** körüp eki yarım yılda yana (7) Bağdādğa keldiler.” (KE: 176r.6-7) = **Onları** görüp iki yarım yılda yine Bağdat’a geldiler.

“Sizge üç iş bar, qayusin tileyür-siz; sizdin kèçüreling mü ya **sizni** öltüreling mü ya İslâm (11) mu keltürür-siz?” (KE: 232r.10-11) = Size (tercih edebileceğiniz) üç iş (seçenek) var, hangisini (seçmek) istersiniz; sizi bağışlayalım mı, **sizi** öldürelim mi, yoksa İslâm dinini mi seçersiniz?

“Ĥağ TeŖālā, **ol kimersen** Ŗalimler (7) zümresinde bitigey.” (NF: 2.6-7) = Yüce Allah, **o kimseyi** alimler zümresinden yazacak.

“Sen, **munlarnı** köndürgil tēp duŖā kıılır erdi.” (NF: 13.3-4) = Sen, **bunları** doğru yola ilet; diye dua ederdi.

“Ĥağ TeŖālā, **sizlerni** ol ot birle Ŗāzāb u Ŗuqūbat kıılğay.” (NF: 17.3) = Yüce Allah, **sizi** o ateş ile cezalandıracak.

“**Kimni** ihtiyār kıılsalar, men tağı rāzı bolur-men.” (NF: 145.7) = **Kimi** seçseler, ben de razı olurum.

“Keremlerning kıılır **bizlerni** güstāh.” (KHŞ: 87) = Keremlerin **bizi** şımartır.

“İştakil **anı** kim haber Ĥağ birür.” (MM: 32.4) = **Onu** işit ki doğru haber verir.

“Kıısarladı **anı** ol nēme tapa.” (ME: 7.1) = **Onu**, o şeye doğru sıkıştırdı.

“Men, özümnden ulu, himmetli ir **anı** kördüm.” (GT: 175.11) = Ben, **onu** kendimden büyük, gayretli kişi (olarak) gördüm.

“**Anlarnı** daŖvet kııldı.” (GT: 174.6) = **Onları** davet etti.

“**Neni** könglüng tilese, bar anı kııl.” (GT: 234.11) = Canın **neyi** istiyorsa; git, onu yap.

1.1.2.2. Eşitlik ekiyle kalıplaşmış olan belirsizlik zamirlerine gelir:

“Kâfirlarğa (15) tepündiler; **bir niçeni** öltürdiler, **bir niçeni** esir kıldılar.” (KE: 133v.14-15) = Kâfirlere saldırdılar; **bir nicesini**, öldürdüler, **bir nicesini** esir aldılar.

“**Barçanı** sening (21) üçün kutqargay êrdim.” (KE: 215v.20-21) = **Hepsini** senin için kurtaracak idim.

1.1.2.3. İyelikli zamirlerde kullanılışına tespit ettiğimiz örnekler ise şunlardır:

“İbrâhîm, **ķamuğımı** kördi.” (KE: 60r.16) = İbrahim, **hepsini** gördü.

“**Ėkisini** şadaķa kılıp Ėkisige aş alıp anasıge barur êrdi.” (KE: 128r.19) = **İkisini** sadaka verip ikisine yiyecek alarak anasının yanına giderdi.

“Têgme bir oķ kelmişinçe **özini** Resûlķa ķalkān kılıur êrdi.” (KE: 223v.21) = Gelen her oka karşı **kendini** Peygamber’e siper ederdi.

1.2. +I²

+I² şekli, men ve sen zamirleriyle çok az örnekte ünsüzle biten isimlere gelen yükleme durumu ekidir.

1.2.1. İsimlerde Kullanılışı

1.2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

İsim kök ve gövdelerine gelerek onları fiile bağlar:

“**Ol amānati** ādem oğlı ķabūl (5) kıldı.” (NF: 243.4-5) = **O emaneti** insanoğlu kabul etti.

“**Bu ķengi** anda eletür-men.” (NF: 310.16) = **Bu ķengi** (kanuna benzer dik tutularak çalınan bir saz) oraya götürürüm.

“Çayy kün **bir selâmı** aytıp idding? / Çayy tün **hoş kelâmı** aytıp ayding?” (KHŞ: 3333) = Hangi gün **bir selâm** söyleyip gönderdin? / Hangi gece **güzel bir söz** söyledin?

1.2.2. Zamirlerde Kullanılışı

Yükleme durumu eki, I ve II. tekil kişi zamirlerine +i şeklinde gelir:

“Hâcetim ol kim **meni** özünge nikâh kılıp algıl.” (KE: 109r.18) = Hacetim odur ki **beni** kendine nikahlayıp al.

“**Meni** körse nerse tilegey tıp yaşandı.” (KE: 124r.6) = **Beni** görürse bir şey isteyecek, diye gizlendi.

“Men **seni** Resuldin çoldum, tedi.” (KE: 230r.4) = Ben **seni** Peygamber’den istedim, dedi.

“Cümle aÖzâlar birle **mëni** müzeyyen kıldıng.” (NF: 147.7) = Bütün azalarla **beni** süsledin.

“Sanga kaçdıu birip ol şād bolur, / Harab itip **sini** ābād bolur.” (KHŞ: 1206) = Sana kaygı verip kendisi mutlu olur, / **Seni** harap edip (kendisi) şen olur.

“Eger körmes irseng, **sini** ol körer.” (MM: 25.3) = Görmesen de o, **seni** görür.

“Bir kiçe **meni** ivine iltti.” (GT: 183.8) = Bir gece **beni** evine götürdü.

2. Eksiz Kullanılışı +∅

İsimler, eksiz olarak da yükleme durumunda bulunabilir. Yükleme durumunun eksiz kullanılış örnekleri çoktur.

2. 1. İsimlerde Kullanılışı

2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

İsim kök ve gövdeleri cümlede eksiz olarak yükleme durumunda bulunabilir:

“Kamuğ peygamberlerğa **selâm ve tahîyyât** aytur.” (KE: 233r.2) = Bütün peygamberlere **selâm ve tahiyat** söyler.

“Têgme burcda **bir év** qopardı.” (KE: 149v.9) = Her köşede **bir ev** inşa etti.

“**Bıcaq taqı yip** alıp seni boğazlamaqğa (8) eletür.” (NF: 214.7) = **Bıcaq ve ip** alıp seni boğazlamaya götürür.

“**Kaftan** kâydi.” (ME: 190.6) = **Kaftan** giydi.

“Bir kiçe atam hıdmatında tang atqınça (9) közüm yummayın **Kelâmu’llâh** ileyim-de koyup (10) oğur idim...” (GT: 105.8-10) = Bir gece atamın hizmetinde iken tan atıncaya dek uyumayıp **Allah’ın kelâmını** önüme koyup okuyordum...

“İli (3) avuçı tar miskînlerge **altun akça** üleştürdi.” (GT: 174.2-3) = Eli avuçı dar miskinlere **altın akçe** paylaştırdı.

2.1.2. İyelik Eki Almış İsimlerde

2.1.2.1. III. tekil ve çoğul kişi iyelik eklerinden sonra eksiz kullanılış örnekleri pek çoktur. (III. kişi iyelik eklerinden sonra gelen n’nin iyelik ekine dahil edilip bu kullanılıştta yükleme durumu ekinin +ø kabul edildiğine dair açıklama için bk. s. 48-50)

“**Bularnıng küç** (14) **qıvvetlerin** köreyin, tıp ündetti.” (KE: 107v.13-14) = **Bunların güç kuvvetlerini** göreyim, diye çağırdı.

“Mevlî ta’âlâ, **olarnıng könglin** hoş kıldı.” (KE: 132v.19) = Yüce Allah, **onların gönlünü** menun etti.

“ayı yazuqluql kul, bu evge tevbe qlıgalı kelse **tevbessin** qabul qlıqlı.” (KE: 150v.21)
= Hangi gnahkâr kul, bu eve tövbe etmek için gelirse **tövbessini** kabul et.

“amuql, **başların** yerqe koyup Mevlıqe zârıqlıql kıldılar.” (KE: 154r.10-11) = Hepsi,
başlarını yere koyup (secde edip) Allah’a yalvarıp yakardılar.

“Niql **öz işingning qadqlusın** yemez-sen?” (NF: 146.12) = Niqlin **kendi işinin**
kayqlsını duymazsın?

“Buyurdı, kestiler **başın** tinindin, / **Terisin** soydılar, adırıp cānındın.” (KHŞ: 1462) =
Emretti, **başımı** vücudundan kestiler, / Canından ayırıp **derisini** soydular.

“Körüp **dergahınng tozın** yıraqdın, / Qılıp sürme töker qan yaş qaraqdın.” (KHŞ:
2443) = **Dergahınng tozunu** uzaktan görüp / (Onu, gözüne) sürme ederek, göz
bebeqlinden kan yaş döker.

“Qılır **ol yir qumın** sürme közinge.” (KHŞ: 2483) = **O yer kumunu** gözüne sürme
eder.

“Borcı-nı istedi, tiledi andın **alqlusın**.” (ME: 108.5) = Borcunu istedi, ondan **alacaqlını**
istedi.

“Tekebbürlükdin **yangakın** qewürdi.” (ME: 112.3) = Kibirden (kibirli olduql için)
yüzünü qevirdi.

“**Tekebbür beyānın** işit.” (MM: 59.3) = **Kibir beyanını** dinle.

“Köp teöemmül qlıp **başın** köterdi.” (GT: 108.1) = İyice düşünüp **başımı** kaldırdı.

2.1.2.2. Diqler iyelik eklerinden sonra da yükleme durumu eksiz olarak
kullanılmıqltır:

“Munça yıldın berü **mening sözü**m tutsa êrdingiz, sizlerge êmgek, belâ têgmegey erdi.” (KE: 57r.16) = Bunca yıldan beri **benim sözü**mü dinleseydiniz, size eziyet, belâ ulaşmayacaktı.

“**Yüzüm** yönendürdüm, ol Tangrı hâzratınğa kim yerni taçı köklerni yarattı.” (NF: 345.4) = **Yüzümü**, yeri ve gökleri yaratan yüce Allah’a çevirdim.

“**Közüng** yum, tã köngül aldurmağay-sen.” (GT: 253.6) = (Ona) gönünü kaptırmamak için **gözünü** yum.

2.2. Zamirlerde Kullanılışı

İyelikli zamirlerden *birin* ve *üküşin*’de görülür:

“**Bu işlerde birin** kılsangız bizge *Óazáb* kêlgey.” (KE: 35r.7) = **Bu işlerin birini** yaparsanız bize azap gelir.

“Müsülmanlar, **kâfirlerde üküşin** öldürdiler.” (KE: 222r.5) = Müslümanlar, **kâfirlerin çoğunu** öldürdüler.

3. Yükleme Durumu Fonksiyonunda Kullanılan Diğer İsim Durum Ekleri

Bazı örneklerde yönelme, bulunma ve ayrılma durumu ekleri yükleme durumu fonksiyonunu üstlenmiştir. Bunların içinde yükleme durumu fonksiyonunda en yaygın olarak kullanılan ek, yönelme durumu ekidir.

3.1. Yönelme Durumu

İsim kök ve gövdelerinde:

“**Bu** (5) **hatunğa** ölüm birle *qorqutayın*.” (NF: 234.5) = **Bu kadını** ölümle korkutayım.

“Tünle tã*Óat* ve *Óibâdatğa* (10) öğrengen müminin lezzeti ziyâdaraq turur.” (NF: 315.9-10) = *Geceleyin* **ibadeti** âdet edinen müminin (alacağı) lezzet daha çoktur.

“Adağ fi*Ó*li niteg kim **başğa** aştı.” (KHS: 2959) = Nitekim ayağın fiili **başı** aştı.

Çokluk eki almış isimlerde:

“**ZaŃiflerka** iktüleding.” (KE: 236v.17) = **Zayıfları** besledin.

Zamirlerde:

“Mevlî taŃâlâ yarlıkar: Kim bu ewge yüz öwürüp beş (14) namâz kılsa yâ-ħod **munga** tavâf kılsa bu beş uluĝ taĝlar aĝrıĝınça yazuķı bolsa, kıamuĝın (15) yarlıķaĝay-men, kıamuĝ Őayblarını keĝürgey-men.” (KE: 52v.13-15) = Yüce Allah (şöyle) buyurur: Kim bu eve (Kabe’ye) yüzünü döndürüp beş (vakit) namaz kılsa veya **bunu** tavaf etse bu beş büyük daĝ aĝırlıĝınca günahı olsa, hepsini baĝıřlayacaĝım.

“Yâ Resûlallâhi! Menim on oĝlum kızım bar, **munlarda biringe** taķı öpmişim yoķ, tedi erse...” (NF: 292.2) = Ey Allah’ın Resulü! Benim on oĝlum, kızım var; **bunların birini** dahi öpmedim, dediĝinde...

“Sevündürdi **anga**.” (ME: 8.1) = **Onu** sevindirdi.

“Ķutardı **anga** yavuzluķdın.” (ME: 33.2) = **Onu** kötülükten kurtardı.

“Şükür İllâhi! Tümen ming sanga; / Müsülmân, muvahhîd yaratting **manga**.” (MM: 1.1-2) = Allah’ım! Sana on bin (kez) şükür (olsun ki); / **Beni** Müslüman (ve) inançlı (olarak) yarattın.

3.2. Bulunma Durumu

İyelik eki almış isimlerde:

“Yüzin yüzge ķođup **aĝzında** öper erdi.” (KE: 247v.20) = Yüzünü yüzüne koyup **aĝzını** öperdi.

3.3. Ayrılma Durumu

İsim kök ve gövdelerinde:

“İdi Óazze ve celle yarlıkı (20) birle eki balık suvdın çıktılar, söklünmiş; Müsi, YūşaÓ ekegü **balıkdın** yédiler.” (KE: 129v.19-20) = Yüce Allah’ın emriyle iki balık kebab edilmiş (vaziyette) sudan çıktı; Musa ve Yuşa, her ikisi **balığı** yediler.

“Ançağa tegi şabur kılalıng kim bu oğlanlar **bu taÓāmdın** yésünler (17) tağı karınları toysun tağı külsünler. (NF: 107.16-17) = O zamana kadar sabredelim ki bu çocuklar, **bu yemeği** yesinler, karınları doysun ve gülsünler.

“...anlarning işi **haddın** keçmek erdi.” (NF: 380.11) = ...onların işi **haddi** aşmaktı.

Zamirlerde:

“Munung (14) derecesi, **mēndin** aştı.” (NF: 55.13-14) = Bunun derecesi, **beni** geçti.

B. Fonksiyonları

Yükleme durumu ekinin incelediğimiz metinlerden tespit ettiğimiz fonksiyonlarını şöyle sıralayabiliriz:

1. İsmi Fiile Bağlaması

Yükleme durumu eki, geldiği ismi geçişli bir fiile bağlar:

“**Şalihni** unamas boldılar.” (KE: 34v.2) = **Salih’i** onaylamaz oldular.

“**Bu yolnı** koydung érse, kayu yol birle yörür-sén?” (KE: 88v.5) = **Bu yolu** terk ettinse, hangi yoldan gidersen?

“Ne miğdār kim (2) mālı bar erdi, ekki ülüş kıldı: **Bir ülüşini**, ehlinge tağı oğlalarınca kodtı...” (NF: 95.2) = Bütün malını iki hisseye böldü: **Bir hissesini**, ailesine ve oğullarına bıraktı...

“Ĥaķıķatta yalġan szlemek, **ademġni** yawuz işke tegrr.” (NF: 381.2) = Doġrusu yalan söylemek, **insam** kötü Őeyler yapmaya sevk eder.

“Sualim sanga ol turur kim **Uveys-i Ķaranġni** bilür-m-sen? (NF: 400.3) = Sana soracaġım Şey Şudur: **Veysel Karani’yi** tanır mısın?

“ĶiŐiġe bolmaz, uşbu sözni aymaġ; / Sewer Ĥusrav **perġni**, tiy yaymaġ.” (KHŞ: 937)
= ĶiŐiye yakıŐmaz, bu sözü söylemek / Ĥsrev **periyi** sever, diye yaymak.

“Ķulaġ tut, hoş işitgil **son sözümni**.” (KHŞ: 2137) = Kulak ver, **son sözümü** iyice dinle.

“Cüft-lendürdi anga **tişi-ni**, niķh kıldı **tişi-ni** anga.” (ME: 8.4) = **Kadım** onunla evlendirdi, **kadım** ona nikahladı.

“İlhî! **Bu Ķarı**, **miskġn Ķulungm** baġıŐla, körgüzüp toġrı **yolungm**.” (GT: 161.4) = Allah’ım! Doġru **yolunu** gösterip **bu yaşlı**, **zavallı kulunu** baġıŐla.

2. Geldiġi Kelimenin Nesne Görevini stlenmesi

Yükleme durumundaki isim, cümlede ekli ve eksiz olarak nesne görevini üstlenir.

2.1. Belirtili Nesne Görevinde

2.1.1. Tek kelime hlinde belirtili nesne olabilir:

“Mevlî **azze** ve celle, **İdrisni** tircizdi.” (KE: 20v.3) = Aziz ve celil olan Allah, **İdris’i** canlandırdı.

“**Şalihni** unamas boldılar.” (KE: 34v.2) = **Salih’i** onaylamaz oldular.

“Ĥaķıķatta yalġan szlemek, **ademġni** yawuz işke tegrr.” (NF: 381.2) = Doġrusu yalan söylemek, **insam** kötü Őeyler yapmaya sevk eder.

“Çarangu kıldı Tanrı, **tün-ni**.” (ME: 17.5) = Tanrı, **geceyi** karanlık kıldı.

“İştikil **anı** kim haber hâk birür.” (MM: 32.4) = **Onu** işit ki doğru haber verir.

2.1.2. Kelime grubu şeklinde belirtili nesne olabilir:

İsim tamlaması şeklinde:

“Sen, **mening sözümni** işitgil; men, seni köni (14) yolğa yolçılayım tedi.” (KE: 39r.13-14) = Sen, **benim sözümü** dinle; ben, seni doğru yola iletayım, dedi.

“**Amng cevābını** āmāda kıлмақ kerek.” (NF: 146.11) = **Onun cevabını** hazırlamak gerekir.

Sıfat tamlaması şeklinde:

“Çulaқ tut, hoş işitgil **son sözümni**.” (KHŞ: 2137) = Kulak ver, **son sözümü** iyice dinle.

2.1.3. Filimsi grubunun belirtili nesnesi olabilir:

“Biz **bu teweni** öltürmeginçe mundın kırtulmas-biz.” (KE: 35r.13) = Biz **bu deveyi** öldürmedikçe bundan kurtulmayız.

“**Ėkisini** şadaқа kılıp Ėkisige aş alıp anasıge barur Ėrdi.” (KE: 128r.19) = **İkisini** sadaka verip ikisine yiyecek alıp anasına giderdi.

“Ol cādūlar, **anı** körüp küldiler.” (KE: 162v.4) = O cadılar, **onu** görünce güldüler.

“**Yerni, kökni** yaratğan (13) Tanrı birle and yād kılır-men kim bu, ol peygāambar turur.” (NF: 79.12-13) = **Yeri, göğü** yaratan Tanrı’ya yemin ederim ki bu, o peygamberdir.

2.2. Belirtisiz Nesne Görevinde

“**Q**amuğ peygamberlerga **selâm ve tahîyyât** aytur.” (KE: 233r.2) = Bütün peygamberlere **selâm ve tahiyat** söyler.

“Anamız, bizke bukün **hêç neerse** bêrmedi.” (NF: 173.1) = Anamız, bugün bize **hiçbir şey** vermedi.

“**Q**aftan kâydi.” (ME: 190.6) = **Kaftan** giydi.

“İli (3) avuçı tar miskînlerge **altun akça** üleştürdi.” (GT: 174.2-3) = Eli avuçı dar miskinlere **altın akçe** paylaştırdı.

3. Diğer İsim Durum Ekleri Fonksiyonunda Kullanılması

Yükleme durumu eki, bazı örneklerde ilgi ve yönelme durumu fonksiyonlarında kullanılmıştır.

3.1. İlgi Durumu Fonksiyonunda

İyelik eki almış isimlerde:

“**Q**avmungı cümlesini bir yerke yığgıl.” (NF: 76.2) = **Kavminin hepsini** bir yere toplar.

“**Bu anamnı hâkqını** ötemiş bolğay-mu-men?” (NF: 287.5) = **Bu anamnın hakkını** ödemiş olacak mıyım?

3.2. Yönelme Durumu Fonksiyonunda

Bu kullanılış Dede Korkut'ta da vardır. Özçelik, “Yüce taşları tuman (4) tursa.” (Drs. 141a.3) örneğinde yükleme durumu ekinin yönelme durumu yerine kullanıldığını belirterek Eski Anadolu Türkçesinde isim durum eklerinin birbirinin yerine kullanılmasının sık görülen bir durum olduğunu vurgular. (2005: 281)

İsim kök ve gövdelerinde:

“**Resūlni** andağ düşmen êrdi kim atn ağzınga almas êrdi.” (KE: 196r.19) = **Peygamber’e** öyle düşmandı ki adını ağzına almazdı.

İyelik eki almış isimlerde:

“İdi atı birle başla **sözüngni**.” (KHŞ: 14) = **Sözüne** Allah’ın adı ile başla.

Zamirlerde:

“**Meni** Tengrining Resūli têng.” (KE: 40r.13) = **Bana** Allah’ın Peygamberi deyin.

“Yūnus aydı: Netegdin **meni** telwe tøyür-sèn? (KE: 153r.9) = Yunus, **bana** neden deli dersin, dedi.

“**Bizlerni** kimerse galaba kılu bilmegey.” (NF: 71.1) = **Bize** kimse galip gelemes.

“Yüzüng körgüz, yarutğıl bu közümni, / Kerem kııl az kına munluğ **özümni**. (KHŞ: 2616) = Yüzünü göster, bu gözümü aydınlat, / Azıcık sıkıntılı **özüme** kerem et.

IV. YÖNELME DURUMU

Yönelme durumu eki, geldiği isme çoğunlukla yönelme, bazen de zaman, amaç, sebep gibi ifadeler kazandırarak onu fiile bağlayan isim durum ekidir.

Eski Türkçede yönelme durumu eki, çoğunlukla +GA’dır. Ünlüyle ya da iyelik ekiyle biten bazı örneklerde +(y)A şekli de görülür.

+GA: *İsimlerde:* yılka (BKD: 27), bodunka “halkına” (KTD: 26), batsıkinga (KTG: 2), bişükinge “beşiğine” (KTG: 6), balıkka “şehre” (KTK: 8), kıpuzka “kopuza” (İKPÖ: 70.7). *Zamirlerde:* kemke “kime” (KTD: 9)

+(y)A: *İsimlerde:* biriye “güneyde” (BKD: 36), bodunuma “halkıma” (BKK: 12) kırunya “geride, batıda” (KTK: 12).

Karahanlı sahasında da +GA şekli hakimdir:

İsimlerde: atağa (KB: 1184), işke (KB: 5252), ağızka (DLT-I: 383.4), amaçka (DLT-III: 107.5), anamka (DLT-III: 212.6) adhaqinga “ayağına” (DLT-III: 296.18), barlıqinga (AH: 5), birlikinge (AH: 7).

Zamirlerde: bizge (DLT-I: 24.14), munga (AH: 10), anga (AH: 20).

Yönelme durumu eki, taradığımız metinlerde çoğunlukla +GA, bazı örneklerde +(y)A şeklinde görülür. İnce sıradan isimlerden sonra +ge / +ke; kalın sıradan isimlerden sonra +ga / +ka gelir. Kalın sıradaki kelimelerden sonra genellikle ötümlü ünsüzlerden sonra +ga, ötümsüz ünsüzlerden sonra +ka şekli kullanılmıştır. Ancak bu genel bir kural değildir. Bazı örneklerde ötümlü ünsüzlerden sonra +ka veya daha nadir olarak ötümsüz ünsüzlerden sonra +ga'nın geldiği görülür.

+(y)A şekli, isim kök ve gövdelerinde de görülmekle birlikte daha çok iyelikli isimlere gelen pek az kullanılmış yönelme durumu ekidir. Bazen aynı kelime ekin her iki şekliyle de kullanılmıştır.

Men ve sen zamirleri bu durum ekini aldıklarında ünlüleri kalınlaşır. Eksiz yönelme durumu şekline tespit ettiğimiz örnekler de vardır. Ayrıca diğer isim durum eklerinden bazıları yönelme durumu fonksiyonunda kullanılmıştır. Yönelme durumu eki de diğer isim durum eklerinden bazılarının fonksiyonunu üstlenmiştir.

Ek *özge, başka* kelimelerinde kalıplaşmış olarak kullanılır.

Taradığımız metinlerde de yönelme durumu eki, çeşitli anlam ilişkileriyle ismi fiile bağlamıştır. Eklendiği ismi edatlara bağlama, ekin bir diğer işlevidir. Yönelme durumundaki ismin cümledeki asıl görevi yer-yön tümleci olarak kullanılmasıdır. Bunun dışında zaman, durum, sebep, amaç gibi anlamlar yüklenerek zarf tümleci görevini de üstlenir.

Ek, bulunma ve ayrılma durumu eklerinde olduğu gibi, bazı sıfat-fiillere gelerek birleşik zarf-fiil yapısını oluşturur.

A. Kullanılış Şekilleri

1. Asıl Yönelme Durumu Şekilleri

Karamanlıoğlu, *Gülistan Tercümesi*'nde ekin şekilleriyle ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: “*Umumiyetle ünlü ile ve sedalı ünsüzlerle biten kelimelere +ga, +ge; sedasız ünsüzlerle biten kelimelere +ka, +ke şekli eklenmektedir... Ancak fonetik bahsinde de belirtildiği gibi bazı karışık durumlara da rastlanmaktadır. (sultānğa 16/9 v.b. yanında sultānka 80.5 gibi.) ...+a, +e şeklinde ise durum karışıktır. Bu şekle umumiyetle iyelik ekli sözlerde rastlanmakta ise de yalın sözlerde de görülmektedir. Msl. cehennemge (295.12) yanında cehenneme (27.1), ilge (12.13 v.b.) yanında ile*

(80.10, 280.7).” (1989: LVI) Kıpçak Türkçesi Grameri’nde ise araştırmacının şu görüşleri yer alır: “...*Bu ek istisnaları olmakla beraber, tonlu-tonsuz uyumuna tâbi olarak her iki şekli ile kullanılmaktadır. Bir de bunların yanında, gramerlerde doğrudan doğruya yönelme hâli ekleri arasında zikredilmeyen fakat geçen örneklerde 1. şahıs ve 2. şahıs teklik ve çokluk iyelik ekli sözlerden sonra +a / +e şekli vardır. Bu ğ / g’lerin düşmesi neticesinde meydana gelen bir gelişme olmayıp 1. şahıs teklik iyelik ekli sözlerde Orhun Yazıtları’nda da bulunan özelliğin devamı ile izah edilebilir. Bunların dışında mastarlardan sonra gelen +a / +e’ler şeddeli durum dolayısıyla bir imla özelliği olarak kabul edilebilirse de bazar-a ve bular-a örneklerindeki durumu müstensihe atfetmek daha doğru olur.*” (1994: 68)

“*Verme hâli eki kalın sıradaki kelimelerde umumi olarak +ka’dır. Bütün örnekler dikkate alındığı takdirde ancak beşte bir nisbetinde +ga’ya rastlanmaktadır. Bu +ga temayülü bilhassa sonu l, r ve n ile biten sözlerde göze çarpmaktadır. Ancak, bu kesin bir hüküm değildir. Zira ç, ş, t gibi sedasız ünsüzlerden sonra +ga geldiği gibi d, c, l, n ünsüzlerinden sonra da +ka eki gelebilmektedir... İnce sıradaki sözler bahis konusu olunca, onlar hakkında da ancak kalın sıradaki sözlere bakarak hüküm verilebilir. Biz elimizde başka ölçü olmadığı için, ince sıradaki sözlerle kalın sıradaki sözler arasında bir paralellik kabul ettik ve ince sıradaki sözlerin verme hâli ekini +ke olarak okuduk.*” (Hacıeminoğlu 2000:53)

Şimdi taradığımız metinlerde ekin kullanılış şekillerini ve bu konuda tespit ettiğimiz örnekleri sunacağız:

1.1. +GA

İnce sıradan isimlerden sonra +ge / +ke, kalın sıradan isimlerden sonra +ga / +ka şeklinde gelir.

1.1.1. İsimlerde Kullanılışı

1.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

İsim kök ve gövdelerine gelerek onları fiile bağlar:

+ge / +ke:

Ünlüyle bitenlerde:

“Bu suw, bir kün **tewege** bolsun; bir kün bularğa...” (KE: 35r.4) = Bu su, bir gün **deveye** olsun; bir gün bunlara...

“**Bir maħalleke** kirdük.” (NF: 106.16) = **Bir mahalle**ye girdik.

“Êmdi bizlerke vâcib boldı kim sizni **halîfeke** êletsek.” (NF: 343.15) = Şimdi sizi **halifeye** götürmek bize vacib oldu.

“İnanmağ **îdige**, melek barınga, / Rusül, enbiyâ hem kitâblarınga...” (MM: 14.1-2) = İnanmak; **Allah’a**, meleklerin varlığına, / Resul, enbiya ve kitaplarına...

Ünsüzle bitenlerde:

“**Bu işke** erkim yoğ.” (KE: 20r.18) = **Bu işe** gücüm yetmez.

“Tengri (8) taŖâlâ , KaŖbe ornınça bir kâsek bulut ıddı, **ol yerge** kölge kıldı.” (KE: 52v.7-8) = Yüce Allah, Kabe alanına göre bir parça bulut gönderip **o yere** gölge yaptı.

“**Burunkı bitig** êltgenge aymış erdi.” (KE: 231r.11) = **Önceki mektup** iletene söylemişti.

“...**Bu ĥadîşke** temessük kılıp kırğ ĥadîş cemŖ kılduğ.” (NF: 2.9) = ...**Bu hadise** dayanarak kırk hadisi bir araya getirdik.

“**Muħammedke** bişarat bereyin.” (NF: 170.12) = **Muhammed’e** müjde vereyim.

“Anı keltürgil, **bu ŖArebke** bêrgil tedi.” (NF: 254.3) = Onu getir, **bu Arap’a** ver, dedi.

“Peyğambar Ŗas. **ol kelgenge** nağar (16) kıldı.” (NF: 374.15-16) = Peygamber as. **o gelene** baktı.

“**Bu körklüg işke** kim bünyâd salding, / Tamâm itgil, yok irse cânım aldıng.” (KHŞ: 491) = **Bu güzel işe** ki temel attın, / Tamamla, yoksa (sanki) canımı aldın.

“**Emgeke** tüşürdi anı.” (ME: 6.4) = Onu, **eziyete** düşürdü.

“Öler hâlğa keldi er, **ölümge** yaqın qılındı er.” (ME: 131.4) = Kişi, ölüm hâline geldi; kişi, **ölüme** yaklaştı.

“Tekebbürdin **ibliske** la’net sezā.” (MM: 53.1) = Kibrinden (dolayı) **iblise** lânet layık(tır).

+ğa / +ka:

Ünlüyle bitenlerde:

“Oğlanları Fālüt birle **ol kal’ğa** bardılar.” (KE: 134v.3) = Talut ile oğulları **o kaleye** gittiler.

“Ol balıqını (13) bişürüp özge ta’ām birle **sofrağa** salıp bu kişi almığa keltürgil.” (KE: 144r.12-13) = O balığı pişirerek, başka yiyeceklerle birlikte **sofraya** koyup bu kişinin önüne getir.

“Ey Resülning uruğı! Küfeligler bitigi birle kelding **beläka** ilinding.” (KE: 245v.12) = Ey Peygamber’in soyu! Küfelilerin mektubu ile geldin, **belâya** maruz kaldın.

“Zindān qapuğınğa kelip **ol zindān saqlağuçığa** aydı...” (NF: 297.2) = Zindan kapısına gelip **o zindan bekçisine** dedi...

“Hâtırım andağ tiler kim bu kün **şahrāka** çıksaq.” (NF: 310.6) = Gönlüm bugün **sahraya** gitmeyi istiyor.

“İgini aytu bérdi **otacığa** emçi-lemek uçun.” (ME: 218.7) = Tedavi olmak için hastalığını **doktora** söyledi.

“Anlar, Tangrı-nıng işini **arkaka** atğan-lar.” (ME: 2.3) = Onlar, Tanrı’nın işini **arkaya** atanlar(dır). (önemseyenlerdir.)

“**Aşağa** bardı.” (ME: 186.5) = **Aşağıya** gitti.

Ünsüzle bitenlerde:

“Anda kēdin yüzi sarğarıp **İbrāhîm Yalavaçğa** keldi.” (KE: 58r.4) = Ondan sonra yüzü sararıp **İbrahim Peygambere** geldi.

“Ey kâfirler! **Siz tapunğanga** men tapunmas-(20)-men.” (KE: 205r.19-20) = Ey kâfirler! **Sizin taptıǵımıza** ben tapmam.

“Çamuğ, **Uhudğa** çıktılar.” (KE: 223r.18) = Hepsi, **Uhud’a** çıktılar.

“Têgme bir oğ kelmişinçe özini **Resülğa** qalkın kılur êrdi.” (KE: 223v.21) = Gelen her oka karşı kendini **Peygamber’e** siper ederdi.

“...Cebreóilke hitāb keldi kim: Yā Cebreóil, (12) tamuğ yarattım, nažar kılğıl tēp. Cebreóil Óas.bardı, **tamuğğa** nažar kılmiş erdi...” (NF: 61.11-12) = ...Cebrail’e, ey Cebrail! Cehennemi yarattım, (gidip) bak, diye hitap geldi. Cebrail as. gitti, **cehenneme** bakmıştı...

“Eger **bu gārga** Muḥammed kirmiş bolsa erdi, (13) bu örümçük êwi buzulğay erdi.” (NF: 21.12-13) = Eğer Muhammed **bu mağaraya** girmiş olsaydı, bu örümcek evi bozulacaktı.

“Yā MaÓāz! Ol ḥalāyıqını **imānga** ündegil.” (NF: 250.1) = Ey Maaz! O halkı **imana** davet et.

“BaÓızıları, **uçmahğa** bargaylar.” (NF: 251.19) = Bazıları, **cennete** gidecekler.

“Ol, **bu maqāmğa** dünyadın iÓrāz kılmaq sebebidin tēgdi.” (NF: 400.15)= O, dünyadan yüz çevirdiği için **bu makama** ulaştı.

“Tolar **bir bağğa**, munça nāristān.” (KHŞ: 461) = Bunca ateş, **bir bağa** dolar.

“Tört ay, **yavumas-lık-ğa** andıktı hatuninga.” (ME: 59.7) = Eşine dört ay (boyunca) **yaklaşmamaya** ant içti.

“Bayramladı-lar, **bayram-ka** hâzır boldılar.” (ME: 102.4) = Bayramladılar, **bayrama** hazırlandılar.

“Degül irlik **ağızğa** yumruq urmaq (GT: 155.1) = **Ağza** yumruk vurmak yiğitlik değıldir.

1.1.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde

Çokluk eki almış isimlere gelerek onları fiile bağlar:

“Cādular aydı: Ey melik! Bu ağumı **Şamlıqlarğa** (8) bērseng, biri tirig qalmağay ērdi.” (KE: 162v.7-8) = Cadılar (şöyle) dedi: Ey hükümdar! Bu zehiri **Şamlılara** verseydin, biri canlı kalmayacaktı.

“Kāfirler, **müóminlerge** zaĥmet bēre başladılar.” (KE: 195r.15) = Kāfirler, **mü’minlere** eziyet etmeye başladılar.

“**Yalawaçlarķa** yarıqlanmış-(8)-ta kēdin, sançışmadın yarıq çıkarmaq revā bolmas.” (KE: 233r.7-8) = Zırh giydikten sonra, savaşmadan (o) zırhı çıkarmak **peygamberler için** uygun olmaz.

“Nē kim ālatları bar erdi, cümlesini (16) **dervişlerke** şadaķa kıldı.” (NF: 233.15-16) = Bütün araç gereçlerini **dervişlere** sadaka olarak verdi.

“**Tağlarğa** Óarza kıldı erse cümlesi qorqıtular.” (NF: 243.4) = **Dağlara** teklif ettiğinde hepsi korktular.

“Ĥaķ teÓālā rızası için **ol Óaşılarķa** ġazab kılmaz erdiler.” (NF: 306.6) = Yüce Allah’ın rızası için, **o asilere** azap etmez idiler.

“Ölüp ƙođtı **ajunluğlarƙa** ƙađđu.” (KHŞ: 2714) = Ölüp **dünyahlara** kaygı bıraktı.

“Aning atı birle kim bu cihāmı, / Yaradı birdi **bu tenlerge** cānnı.” (KHŞ: 2839) = Onun adı ile bu dünyayı, / Yaradıverdi **bu tenlere** canı.

“Bodunlar (7) körmeki uçun işledi, körgüzdi **kişi-lerge** işini.” (ME: 124.6-7) = İnsanların görmesi için yaptı, işini **kişilere** gösterdi. (Gösteriş yaptı.)

“**İli** (3) **avuçı tar miskınlerge** altun akça üleşürdi.” (GT: 174.2-3) = **Eli avuçı dar miskinlere** altın akçe paylaştırdı.

“**Müsāfirlerge** sufra-lar tökti.” (GT: 174.4) = **Misafirlere** sofralar serdi.

1.1.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde

İyelik eki almış isimlere gelerek onları fiile bağlar. Yönelme durumu ekinden önce III. tekil ve çoğul kişi iyelik eki çoğunlukla *n*'li, bazen *n*'siz gelir.

III. kişi iyelik ekinin *n*'li geldiği örnekler:

“Bu oğlan, **atasınğa** sözledi.” (KE: 21r.8) = Bu çocuk, **babasına** söyledi.

“**Tört tağ tepesinge** ƙođdı, başların **elginge** alıp berk tutup ündedi.” (KE: 55v.14) = **Dört dağ tepesine** koydu, başlarını **eline** alıp sıkıca tutarak seslendi.”

“Lüt, olarnı ewge kiwürdi; **ƙızlarınğa**, taŌām anuğlang, tedi.” (KE: 60r.21) = Lut, onları eve aldı; **kızlarına**, yemek hazırlayın, dedi.”

“Yūsuf Ōaleyhi's-selām, **Mısır halkınğa** niğāb kötürdi; yüzün körgüzdi.” (KE: 67r.1) = Yusuf as. **Mısır halkına** peçesini kaldırıp yüzünü gösterdi.”

“Bu daraht üzesinde mēveler bar, hēç **dünyā mēveleringe** (10) oğşamaz.” (NF: 319.9-10) = Bu ağacın üzerinde meyveler var, **dünya meyvelerine** hiç benzemez.

“...ÓAķibat bir atnı ihtiyār kıldı taķı atlandı erse **sađınđa solınđa** baķtı.” (NF: 440.7) =
...Nihayet bir atı seķti ve atlanarak **sağına soluna** baktı.

“**Közinge** tigse oķ yummaz közini, / Anınđ tig kim unutmış öz özini.” (KHŞ: 2454) =
Gözüne ok değse gözünü yummaz, / Kim onun gibi kendinden geķmiş.

“Ayur Şirınđe kim kađđurma iy hūr! / bolup **Ħaķ Ħükminge** rāzı hoş oltur.” (KHŞ: 4416) = Şirin’e der ki kayđılanma ey huri! / **Allah’ın hükmüne** razı olup (ve onun hükmünden) yakınmadan otur.

“Tigürgil **rusül enbiyā rūĦinga.**” (MM: 6.3) = **Resul ve nebilerin ruhuna** ulaştır.

“Mengezdi atasınđa, öykündi **atasınđa.**” (ME: 190.1) = **Atasına** benzedi.

“**Burnn-đa** suw ķattı.” (ME: 213.4) = **Burnuna** su ķekti.

III. kişi iyelik ekinin n’siz geldiği örnekler:

“Kaķan seĦer vaķtı bolsa **ölmüş** (2) **anasige** duÓā ķılur ėrdi.” (KE: 87v.1-2) = Ne zaman seĦer vakti olsa **ölmüş anası için** dua ederdi.

“Ol mıve ėrdi, **ķamuđ tamurlarığa** yayıldı.” (KE: 87v.5) = O meyve eridi, **bütün damarlarına** yayıldı.

“İmdi İslāmķa, **Tengri dĦniķa** kirdimiz.” (KE: 233r.14) = Şimdi İslâma, **Tanrı dinine** kirdik.

Diğer iyelik ekleriyle kullanılışına örnekler:

“Mevli taÓālā, ķamuđ feriştelere birle **ümmetingđa** şalāt (15) yiberür.” (KE: 194v.14-15) = Yüce Allah, bütün meleklerle (birlikte) **ümmetine** selâm gönderir.

“Bizler, **öz nefşümüzke** źulm ķıldık.” (NF: 282.5) = Biz, **kendi nefşimize** zulmettik.

“ŞerîŖatta (7) **oğlungğa** ölüm kelür.” (NF: 347.6-7) = Şeriata göre **oğluna** ölüm gelir (oğlunun cezası ölümdür).

“Erte namāzıdın song **ķavmumğa** vaŖŖ ve naşîhat ķılsam...” (NF: 372.6) = Sabah namazından sonra **ķavmime** vaaz ve nasihat etsem...

“Hemişe **sizing** (2) **mubārek cemālingızķa** baķıp turur-men.” (NF: 430.1-2) = Her zaman **sizin mübarek yüzünüzün güzelliğine** bakarım.

“Ķayu neng kim bu Ŗālem içre kördüm, / Nidin mun-tig tiyü **Ŗāķlımķa** sordum.” (KHŞ: 267) = Her ne ki bu dünya içinde gördüm, / Neden böyle diye **aklıma** sordum.

“Fedā bolsun **canıngğa** uşbu cānım.” (KHŞ: 1240) = İşte bu canım, (senin) **canına** feda olsun.

1.1.2. Zamirlerde Kullanılışı

Zamirlere gelerek onları fiile bağlar:

“İbrāhım, **anga** eđđü duŖā ķıldı.” (KE: 41r.6) = İbrahim, **ona** hayırdua etti.”

“**Munga** yēti türlüğ cevāb ayımşlar.” (KE: 110v.16) = **Buna** yedi çeşit cevap vermişler.

“Ol kün **sizge** boldı, bu kün *bizge* boldı.” (KE: 224r.10) = O gün **size** oldu, bugün *bize* oldu.

“Men, **sizke** aytur-men kim imān keltürüng.” (NF: 17.2) = Ben **size**, iman getirin, derim.

“Ĥaķ TeŖālā, **anga** İslām (10) rüzü ķıldı.” (NF: 72.9-10) = Yüce Allah, **ona** Müslümanlığı nasip etti.

“Kaçan **bizke** kelür bolsa, yengike êkki alma alıp kelür erdi.” (NF: 171.4) = Ne zaman **bize** gelse, yanına iki elma alıp gelirdi.

“...taŕmumuz **bizge** vefâ kılmaz.” (NF: 257.7) = ...yiyeceğimiz **bize** yetmez.

“İydi **anga** selâm-nı, selâm kıldı anga.” (ME: 2.5) = **Ona** selâm gönderdi.

“Tereddüd kıldı iki nêrse arasında, **geh anga geh munga** emeldi.” (ME: 103.4) = İki şey arasında karasız kaldı, **gâh ona gâh buna** yöneldi.

“Satğaştım fulân birle, sataştım **fulânğa**.” (ME: 152.1) = Falan ile sataştım, **falana** sataştım

“Men, **anga** ayttım...” (GT: 175.6) = Ben, **ona** dedim ...

1.1.2.1. Yönelme durumu ekini aldıklarında men ve sen zamirlerinin ünlüleri kalınlaşır:

“Müjde **sanga** yâ Muĥammed! Yalavaç bolur-sen.” (KE: 194r.1) = Müjde **sana** ey Muhammed! Peygamber oluyorsun.

“Etüküng keğik erse sınğarını keğmedin **manga** terk kelgil.” (KE: 231r.8) = Pabucun giyiliyse sebebini sormadan çabuk **bana** gel.”

“**Manga** azıķ kılu bêrgil.” (NF: 7.8) = **Bana** azık hazırlayıver.

“Nidin içrür **sanga** süt, **manga** kıan?” (KHŞ: 2610) = Neden **sana** süt, **bana** kan içirir?

“Açılğay **sanga** sin, kaçan ölse sen.” (MM: 63.4) = Öldüğünde kabir **sana** açılacak.

“**Manga** zahmet birmegil.” (GT: 111.1) = **Bana** sıkıntı verme.

“Körüp ol ay bigi yüzni **sanga** bolup-men kıl.” (GT: 229.4) = Ay gibi yüzünü görüp **sana** kul olurum.

1.1.2.2. Ekin +*lAr* çokluk ekini almış zamirlerde kullanımına şu örnekleri verebiliriz:

“Siz, **bularğa** ne için tapunur-siz?” (KE: 39r.11) = Siz, **bunlara** niçin taparsınız?

“**Olarğa** belâ ıddım, belâmğa şabr kıldılar.” (KE: 134v.16) = **Onlara** belâ gönderdim, belâma sabrettiler.

“**Bularğa** (6) aytğıl olardin biregü turup bizdin biregü utru turup sözleşeling.(KE: 233r.5-6) = **Bunlara** söyle, onlardan biri durup bizden biri karşı durup (o şekilde) söyleşelim.

“...yaŕni **önginlerke** işâr kıılurlar.” (NF: 255.9) = ...yani **başkalarına** bağış yaparlar.

“Ėmdi **bizlerke** vâcib boldı kim sizni halifeke eletsek.” (NF: 343.15) = Şimdi sizi halifeye götürmek **bize** vacib oldu.

“Suardı anlarını Tangrı, suw içürdi **anlarğa** Tangrı.” (ME: 59.4) = Tanrı, **onlara** su verdi.

1.1.2.3. İyelikli zamirlerde kullanımına tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

“Ne tilesengiz (10) bêreyin taķı **özümge** yaķın kılayın.” (KE: 112r.9-10) = Ne isterseniz vereyim ve (sizi) **kendime** yakınlaştırayım.

“**Biri birimizge** kavuşmağay-miz.” (KE: 129v.10) = **Birbirimize** kavuşmayacağız.

“**Özige** secde kıldurur êrdi.” (KE: 178r.5) = **Kendisine** secde ettirirdi.

“Barıp ol ğarğa kirdi, bularnı kördi, ayakları kabarmış, **özlerine** toĝ ornamış.” (KE: 178v.3) = Varıp o gara girdi, bunları gördü, ayakları kabarmış, **kendilerine** toz bulaşmış.

“Her biri bir kengeş aydı, iblis **kamuĝınĝa** cevâb aydı.” (KE: 205v.14) = Her biri bir fikir belirtti, iblis **hepsine** cevap verdi.

“Peyĝamber Óas. Óalemni (10) **muhâcirlarning birike** bêrdi.” (NF: 138.9-10) = Peygamber as. alemi **muhacirlerin birine** verdi.

“Hemişe İbni MesÓud razhu **özinge** aytur erdi kim...” (NF: 237.13) = İbni Mesud ra. **kendisine** her zaman derdi ki...

“**Şahâbalardın biringe** bir kimerse bişmiş koy başını ıda bêrdi.” (NF: 257.11) = **Sahabelerden birine** bir kişi pişmiş koyun başını gönderdi.

“Ey yârânlarım! Zînhâr **biri biringizke** ĥased kılışmangız.” (NF: 412.6) = Ey dostlarım! Sakın **birbirinize** haset etmeyin.

1.2. +(y)A

Taradığımız metinlerde çok az kullanılan yönelme durumu ekidir. Tespit ettiğimiz bir örnek dışında ünsüzle biten kelimelere geldiğini görüyoruz. İyelik ekleriyle kullanılışı daha yaygındır.

1.2.1. İsimlerde Kullanılışı

1.2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

İsim kök ve gövdelerine gelerek onları fiile bağlar. Tespit ettiğimiz bir örnekte ünlüyle biten isimden sonra; diğer örneklerde ise ünsüzle biten isimlerden sonra gelmiştir.

Ünlüyle bitenlerde:

“Bir ança **uykuya** saldı özini.” (KHŞ: 1702) = Bir süre kendini **uykuya** saldı.

Ünsüzle bitenlerde:

“Faraḥ birdi hoş üni birle **cāne**.” (KHŞ: 2084) = Güzel sesi ile **cana** ferahlık verdi.

“**Yüze yüz** sözleşti, aning birle.” (ME: 119.8) = Onunla, **yüz yüze** konuştu.

“Lūt-ning ivdeşi yavuzlarğa uyğan üçün **cehenneme** kitti.” (GT: 27.1) = Lut’un eşi kötülere uyduğu için **cehenneme** gitti.

“**Şiddete** düşse özüng, zihār Øāciz bolmayın. / Soy tutup düşmen teri-sin, dostung-ning cübbesin...” (GT: 113.8-9) = **Sıkıntıya** düşersen, sakın pes etme. / Düşmanın derisini tutup soy, dostunun (ise) cübbesini...

1.2.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde

Çokluk eki almış isimlerde de kullanılışı yaygın değildir:

“...belki çöbān, **qoy-lara** hıdmat üçün...” (GT: 79.11) = ...belki çoban, **koyunlara hizmet için...**

“Qanda kim şāḥib-kerem tikti saḥavet naḥlını / **Köklere** çıktı butaqları aning rıfØat bilen.” (GT: 320.2-3) = Kerem sahibi cömertlik ağacını diktiğinde / Onun dalları yükselerek **göklere** çıktı.

1.2.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde

İyelik eki almış isimlerde daha çok görülür:

“Bildim ki seni kimerse körmes ermiş, **ferişteleringe** tāqat tutmağan seni neteg körer?” (KE: 121v.18) = Anladım ki kimse seni görmezmiş, (senin) **meleklerine** (meleklerini görmeye) gücü yetmeyen seni nasıl görür?

“Birisi, **qoldaşına** aydı.” (KE: 135v.1) = Birisi, **arkadaşına** dedi.

“Yā Resūlallāh! **Ehlime** taqı oğlanlarımgā bu keltürgenim miqdārınça qoydum tēdi.” (NF: 95.4) = Ey Allah’ın Resulü! **Eşime** ve çocuklarıma bu getirdiğim miktar kadar bıraktım.

“Songını endişe kıldı iş-ning, **songına** baqdı **iş-ning**.” (ME: 73.1) = (Yapacağı) işin sonunu düşündü, **işin sonucuna** baktı.

“Tigremizde halāyık yatıp uyur **atama** ayttım...” (GT: 105.10) = Çevremizde insanlar yatıp uyurken **atama** dedim ...

“Bir sultān, **fukarā tāyife-sine** haqāret (11) közi bilen nażar kıldı.” (GT: 158.10-11) = Bir hükümdar, **fukara taifesine** hor gözle baktı.

1.2.2. Zamirlerde kullanılışı

1.2.2.1. Birkaç örnekte biz ve kim zamirlerine yönelme durumu eki *+e* şeklinde gelir:

“Öz qüdrətini **bize** körgüzgey.” (KE: 129r.10) = **Bize** kendi gücünü gösterecek.

“Ĥağ taŖalā, **kime** ġağab kılsa, halk içinde bolur zelil ü Ĥağır.” (GT: 54.13) = Yüce Allah, **kime** gazap etse, halkın içinde değersiz ve aşağılık olur.

1.2.2.2. Ekin iyelikli zamirlerde kullanılışına tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

“Melik ol mülklerni **özlerine** oğ bērdi.” (KE: 107v.21) = Hükümdar, o malları **kendilerine** tam verdi.

“Ey Mūsī! Bu on ēki yolning **tēgme birine** bir sıbtı (17) oğlu, kıızı birle kirip helāk bolsa, yana biri körmegey.” (KE: 115v.16-17) = Ey Musa! Bu on iki yolun **her birine** kavmimizden biri oğlu, kıızı ile girip yok olsa (dahi) biri görmeyecek.

“İmdidin song söz sorsam (3) **özünge** yavutmağıl.” (KE: 130v.2-3) = Şimdiden sonra bir şey sorarsam **kendine** yaklaştırma.

“**Öz özüme** ayttım...” (GT: 230.4) = **Kendi kendime** dedim ...

2. Eksiz Kullanılışı +ø

Bazı isim kök ve gövdeleriyle iyelik eki almış isimler eksiz olarak da yönelme durumunda bulunabilir.

2.1. İsimlerde Kullanılışı

2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

“İslâm çerigi, **üç** bölündi.” (KE: 223v.9) = İslâm askeri, **üçe** bölündü.

“Namāzning avvalında, Allāhu ekber, tēp **namāz** başlağıl.” (NF: 9.13) = Namazın başlangıcında, Allahu ekber, deyip **namaza** başla.

“Muḥammed işi, **kündin kün** ziyāda bolu turur.” (NF: 19.5) = Muhammed’in işi, **günden güne** fazlalaşır.

“Niteg kim başladı **söz**, ol tili kand.” (KHŞ: 2370) = Nitekim o dili şeker, **söze** başladı.

2.1.2. İyelik Eki Almış İsimlerde

Tespit ettiğimiz üç örnekte III. kişi iyelik ekinden sonra yönelme durumu eksiz olarak kullanılmıştır. Bu husus, III. kişi iyelik ekinden sonra sadece yükleme durumunun eksiz gelmediğini göstermesi açısından önemlidir:

“**Kök feriştelere** atamızning önginde secde (6) kıldurdu.” (KE: 11r.5-6) = Atamızın önünde **gök meleklerine** secde ettirdi.

“...Yinçüklerin sındurup **yiliklerin** başıng, anglağay-siz.” (KE: 165r.11) = ...Dizlerini kırıp **iliklerine** bakın, anlayacaksınız.

“**Üstün** bağıdım érse év sağıfı açılmış bir kèsek (7) ağı bulut indi.” (KE: 183v.6-7) = **Üstüne** baktığımda evin açılmış tavanından, bir parça beyaz bulut indi.

2.1.3. Çokluk Eki Almış İsimlerde

“**Munça hezār ferışteler**, sanga (12) ta^Öğim üçün secde kıldurdum.” (NF: 281.11-12) = **Bunca meleğe**, sana hürmet için secde ettirdim.

3. Yönelme Durumu Fonksiyonunda Kullanılan Diğer İsim Durum Ekleri

Yükleme ve bulunma durumu ekleri yaygın olarak yönelme durumu fonksiyonunda kullanılmıştır. İlgi durumu eki ise tespit ettiğimiz iki örnekte bu ekin fonksiyonunu üstlenmiştir.

3.1. İlgi Durumu

Sening ve *aning* zamirlerinin *tapa* edatıyla kullanılışında ilgi durumu ekinin yönelme durumu fonksiyonunu üstlendiği söylenebilir:

“İştiağım, **sening tapa** uzadı. (NF: 102.9) = Özlemim, **sana doğru** yöneldi. (Seni göreceğim geldi.)

“İmledi **aning tapa**.” (ME: 40.4) = **Ona doğru** işaret etti.

3.2. Yükleme Durumu

Bu kullanılış Dede Korkut'ta da vardır. (bk. s. 127)

İsim kök ve gövdelerinde:

“**Resülni** andağ düşmen érdi kim atın ağzınğa almas érdi.” (KE: 196r.19) = **Peygamber'e** öyle düşmandı ki adımı ağzına almazdı.

İyelik eki almış isimlerde:

“İdi atı birle başla, **sözüngni.**” (KHŞ: 14) = **Sözüne** Allah’ın adı ile başla.

Zamirlerde:

“**Meni** Tengrining Resüli têng.” (KE: 40r.13) = **Bana** Allah’ın Resülü deyin.

“Yünus aydı: Netegdin **meni** telwe tøyür-sèn? (KE: 153r.9) = Yunus, **bana** neden deli dersin, dedi.

“**Bizlerni** kimerse galaba kılu bilmegey.” (NF: 71.1) = **Bize** kimse galip gelemez.

“Yüzüng körgüz, yarutğıl bu közümni, / Kerem kıl az kına mungluğ **özümni.** (KHŞ: 2616) = Yüzünü göster, bu gözümü aydınlat. / Azıcık sıkıntılı **özüme** kerem et.

3.3. Bulunma Durumu

İsim kök ve gövdelerinde:

“Ey musulmanlār kızışi! **Hānqāhda** musāfirler kelip tururlar.” (NF: 251.14) = Ey Müslümanların kadısı! **Tekkeye** misafirler geldi.

“... bu uçmahdın çıkgıl (14) tēdi tağı ferıştelerke buyurdı kim Ādamnı Hindüstān vilāyatıda **Serendil athğ yerde** kemiştiler, tağı Havvanı **Cedde athğ yerde** kemiştiler.” (NF: 281.13-14) = ... bu cennetten çık, dedi ve meleklerle emretti ki (onlar) Adem’i Hindistan ülkesinde, **Serendil adlı yere** bıraktılar; Havva’yı ise **Cedde adlı yere** bıraktılar.

“Aşlıklarında yamanrağını keltürdi tağı **bir yerde** koydı.” (NF: 337.13) = Zahiresinden iyisini getirip **bir yere** bıraktı.

İyelik eki almış isimlerde:

“Olar, aşlar (5) boğuzlar kılıp **butlarınğa** keltürüp önginde kıodar irdiler.” (KE: 39v.4-5) = Onlar, çeşitli yiyecekler hazırlayıp **putlarına** getirerek önlerine koyarlardı.

“Mübārek elgini **ol suw içinde** (10) kattı.” (NF: 26.9) = Mübarek elini **o suyun içine** kattı.

“**Tizinde** edimdin yamağ kılıp turur erdi.” (NF: 105.16) = **Dizine** deriden yama yapardı.

“...**tegmeleri önginde** birer etmek koydı.” (NF: 140.16) = ...**her birinin önüne** birer etmek koydu.

“**Mescidning sağ yan müngüşinde** bağıng tedi.” (NF: 153.15) = **Mescidin sağ yan köşesine** bakın, dedi.

“Özleringe kerek erken, cümle barını **öngümüzde** keltürdi. Biz munga mālımızdın baŕızısını bermekke mü (7) darıg tutar-biz?” (NF: 254.6-7) = Kendilerine gerekmesine rağmen, bütün malını **önümüze** getirdi. Biz, malımızın bir kısmını buna vermekten mi kaçınacağız?

“...**ŖArābning önginde** koğtı.” (NF: 254.8) = ...**Arap’ın önüne** bıraktı.

“**Ĥağ Ĥazratında** barıp zārılığ kılğanını aydı erse Ĥağ TeŖālā, Mikāyilni (15) ıda bērdi.” (NF: 277.14-15) = **Allah’ın huzuruna** çıkıp feryat ettiğini söylediye yüce Allah, Mikail’i gönderdi.

Zamirlerde:

“Bu tengiz kırağında balıçılar bar, **anda** bargıl.” (KE: 144r.2) = Bu denizin kıyısında balıçılar var, **oraya** git.

“**Munda** (3) nē üçün kirding?” (KE: 177r.2-3) = **Buraya** niçin girdin?

“Örümçek öyün kördiler **munda** kēlmedi tēp yandılar.” (KE: 220v.1) = Örümcek evini gördüler, **buraya** gelmedi, diye döndüler.

3.4. Araç-Birliktelik Durumu

Asıl araç-birliktelik durumu ekinin yönelme durumu fonksiyonunda kullanılışına örnek tespit edemedik. Ancak bu durum ekinin fonksiyonunda yaygın bir şekilde kullanılan *birle* edatının bir örnekte yönelme durumu fonksiyonunu üstlendiğini tespit ettik:

“**Bizning tengrilerimiz birle** bu işni kim kıldı?” (KE: 39v.16) = **Bizim tanrılarımıza** bu işi kim yaptı?

4. Ekin Ünsüzlerden Sonraki Kullanılışı

Yönelme durumu eki, genellikle ötümlü ünsüzlerden sonra +*ğa*, ötümsüz ünsüzlerden sonra +*ka* şeklinde gelir. Ancak bu genel bir kural değildir. Bazı örneklerde ötümlü ünsüzlerden sonra +*ka* veya daha nadir olarak ötümsüz ünsüzlerden sonra +*ga*'nın geldiği görülür.

4.1. Ötümlü ünsüzlerden sonra ek, bazen +*ka* şeklinde gelir:

İsim kök ve gövdelerinde:

“**Çamuğ, Uħudka** çıktılar.” (KE: 223r.18) = Hepsi, **Uħud’a** çıktılar.

“Tegme bir oğ kelmişinçe özini **Resülka** qalğan kılar erdi.” (KE: 223v.21) = Gelen her oka karşı kendini **Peygamber’e** siper ederdi.

“...Cebreölke hitāb keldi kim: Yā Cebreöl, (12) tamuğ yarattım, nažar kılgıl tep. Cebreöl Óas.bardı, **tamuğka** nažar kılmış erdi...” (NF: 61.12) = ...Cebrail’e, ey Cebrail! Cehennemi yarattım, (gidip) bak, diye hitap geldi. Cebrail as. gitti, **cehenneme** bakmıştı...

“Bayramladı-lar, **bayram-ka** hāzır boldılar.” (ME: 102.4) = **Bayrama** hazırlandılar.

Çokluk eki almış isimlerde:

“**Ĥağ teÓālā** rızāsı üçün, **ol Óāşılarka** ġazab kılmaz erdiler.” (NF: 306.6) = Yüce Allah’ın rızası için, **o asilere** azap etmez idiler.

“Ölüp **koğtı ajunluđlarķa** **ķadđu.**” (KHŞ: 2714) = Ölüp **dünyalılara** kaygı bıraktı.

İyelik eki almış isimlerde:

“ŞerıÓatta (7) **ođlungķa** ölüm kelür.” (NF: 347.6-7) = Şeriata göre **oğluna** ölüm gelir (oğlunun cezası ölümdür).

“Hemişe **sizing** (2) **mubārek cemālingızķa** bakıp turur-men.” (NF: 430.1-2) = Her zaman **sizin mübarek yüzünüzün güzelliğine** bakarım.

4.2. Ötümsüz ünsüzlerden sonra ek, çok nadir olarak +*ġa* şeklinde gelir:

“...Anda kēđin, yüzi sarđarıp **İbrāhım Yalavaġķa** keldi.” (KE: 58r.4) = ...Ondan sonra, yüzü sararıp **İbrahim Peygambere** geldi.

“Tört ay, **yavumas-lıķ-ġa** andıķtı ġatuningā.” (ME: 59.7) = Eşine dört ay (boyunca) **yaklaşmamaya** ant içti.

4.3. Bazı örneklerde aynı kelimeler +*ġa* ve +*ķa* şekillerini almıştır:

“Köngli **ol ġatunġa** meyl ġıldı.” (KE: 21v5) = Gönlü **o kadına** meylettı.

“Ķoptı **ol ġatunķa** bardı.” (KE: 243v.8) = Kalkıp **o kadına** gitti.

“Arķa bērdi **dam-ķa**, tayandurdı arķasını **tam-ġa.**” (ME: 10.1) = Arkasını **duvara** dayadı.

B. Fonksiyonları

Yönelme durumu ekinin taradığımız metinlerden tespit ettiğimiz fonksiyonlarını şöyle sıralayabiliriz:

1. İsmi Fiile Bağlaması

Yönelme durumu eki, şu anlam fonksiyonlarıyla ismi fiile bağlar:

1.1. Yönelme durumu ekinin ana fonksiyonu bir yer, kişi ya da nesne ismine yönelme veya yaklaşma anlamı katarak ismi fiile bağlamaktır:

“...Anda kēdin, yüzi sarğarıp **İbrāhīm Yalavaçğa** keldi.” (KE: 58r.4) = ...Ondan sonra, yüzü sararıp **İbrahim Peygambere** geldi.

“**Bir maħalleke** kirdük.” (NF: 106.16) = **Bir mahalleye** girdik.

“Zindān қапуғınga kelip **ol zindān saqlağuçığa** aydı...” (NF: 297.2) = Zindan kapısına gelip **o zindan bekçisine** dedi...

“**Aşağa** bardı.” (ME: 186.5) = **Aşağıya** gitti.

“İgini ayту bērdi **otacığa**, emçi-lemek uçun.” (ME: 218.7) = Tedavi olmak için hastalığını **doktora** söyledi.

“Lūt-ning ivdeşi, yavuzlarğa uyğan üçün **cehenneme** kitti.” (GT: 27.1) = Lut’un eşi, kötülere uyduğu için **cehenneme** gitti.

1.2. Zaman ilişkisiyle ismi fiile bağlar:

“Yā ŐAbdullāh! Eger *erteke* çıqsang, nefsiñge aymağıl kim men *kēceke* teger- men.” (NF: 434.14) = Ey Abdullah! Eğer **sabaha** ulaşsan; nefsine, ben **geceye** ulaşırım, diye söyleme.

“**Kēcege** kiwürsün seni Tanrı hayır birle, **kēcege** tēğürsün seni Tanrı hayır birle.” (ME: 105.2) = Tanrı, seni **geceye** hayırla ulaştırısın.

1.3. Amaç veya sebep bildirerek ismi fiile bağlar:

“Yehūdā aydı: **Sançışğa** keldük.” (KE: 64r.10) = Yehuda, **savaşmaya** (savaşmak için) geldik, dedi.

“Elçi, Mısrığa kēldi; kün keç bolup erdi; **konarğa** èw tiledi.” (KE: 87v.17) = Elçi, Mısır’a geldi; gün geç olmuştu; **konaklamaya** (konaklamak için) ev istedi.

“Künlerde bir kün, Yūsuf **avğa** atlandı.” (KE: 108v.4) = Günlerden bir gün, Yusuf **ava** (avlanmak için) atlandı.

“**Ƙonakƙa** yittiler öz illeringe.” (KHŞ: 747) = Kendi şehirlerine **konaklamaya** (konaklamak için) gittiler.

1.4. Kendi fonksiyonuyla birlikte yaş anlamını da üstlenir:

“Ƙaçan **yitmiş altığa** tigse tiwe.” (MM: 210.1) = Deve, ne zaman **yetmiş altıya** (yetmiş altı yaşına) ulaşsa.

“Tiwe, **yüz yigirmige** tigse kaçan.” (MM: 211.1) = Deve, ne zaman **yüz yirmiye** (yüz yirmi yaşına) ulaşsa.

1.5. Bir şeyin birine, bir topluluğa özgü olduğu anlamını verir:

“**İbrāhīmƙa** ƙonuk istemek farıza erdi.” (KE: 59r.18) = **İbrahim’e** konuk istemek farzdi.

“**Yalawaçlarƙa** yarıƙlanmış-(8)-ta kedin, sançışmadın yarıƙ çıkarmaƙ revā bolmas.” (KE: 233r.7-8) = Zırh giydikten sonra, savaşmadan (o) zırhı çıkarmak **peygamberler için** uygun olmaz.

“Yer yüzini **sening ümmetinge** mescid ƙıldı.” (NF: 10.10) = Yeryüzünü **senin ümmetine** mescit kıldı. (Diğer ümmetlerin belli ibadet yerleri vardır. Müslümanlar ise istediği yerde ibadetini yapabilir.)

2. İsmi Edata Bağlayarak Edat Grubu Oluşturması

2.1. ...+GA teği / tegrü / tigrü şeklinde edat grubu oluşturur:

“**İlk ƙat kökke tēgi** uzadı.” (KE: 67r.15) = **İlk kat göğe kadar** uzadı.

“Tağlardın taş keltürüp **yêgirmi yığâç yêrge tegi** tengizni tıqtılar.” (KE: 151r.9) = Dağlardan taş getirip **yirmi ağaçlık yere kadar** denizi tıktılar.

“**Kaçaŋğa tegi** butlarğa tapınur-sen?” (KE: 196r.5) = **Ne zamana kadar** putlara tapacaksın?

“**Seher vaqtıŋğa tegi** hêç âvâz kılmadı.” (NF: 317.8) = **Seher vaktine kadar** hiç ses çıkarmadı.

“Andın song Ādam Peygāambar Őas. **yüz yılğa tegi** külmedi.” (NF: 338.11) = Ondan sonra Adem Peygamber as. **yüz yıla kadar** gülmedi.

“**Menim tokuz atamğa tegi** ešrāf turur.” (NF: 373.9) = **Benim dokuz atama kadar** soyludur.

“**Niçege tigrü** turgum muntag oğ zār.” (KHS: 3095) = Böyle perperişan **ne zamana kadar** bekleyeceğim.

2.2. ...dın...ğa/ğa tegi şeklinde edat grubu oluşturur:

“**Başdın adağğa tegi** yüzleri, saçları kızıl altund[ın] (4) êrdi.” (KE: 124v.3-4) = **Baştan ayağa kadar** yüzleri, saçları kızıl altından idi.

“Uçtmaĥnıŋ ĥürleridın (3) bir ĥür yer yüzinge bir kıata nažar kılsa, **maşrıkdın mağrıbğa tegi** hoş yıdığ bolğay.” (NF: 64.2-3) = Cennet hurilerinden bir huri, yer yüzüne bir defa baksa, **doğudan batıya kadar** güzel koku yayılacaktı.

“Ĥaccācning teni şişdi tağı **başındın adağınğa tegi** uluğ başlar (16) çıqtı.” (NF: 345.15-16) = Haccac’ın teni şişti ve **başından ayağına kadar** büyük yaralar çıktı.

2.2.1. Bu dizilişte edat düşebilir:

“Ol bulut, (9) **evveldin ahirğa** Resül birle êrdi.” (KE: 183v.8-9) = O bulut, **başından sonuna** (kadar) Peygamber ile beraberdi.

2.2.2. Edatın olmadığı ve anlamca da edata ihtiyaç duyulmayan cümlelerde de ...*dın...ğa* yapısı kullanılabilir:

“**Kâfirlikdın Müslümânlığa** kiwüdüdü şükr kılmadınız.” (KE: 125r.3) = **Kâfirlikten Müslümanlığa** döndürdüdü, şükretmediniz.

2.3. Kullanıldığı edatla birlikte +lık anlamı verebilir:

“Bu hatunnung **kırk künge tegi** hayatı bar.” (NF: 233.120-13) = Bu kadının **kırk günlük** hayatı var.

3. Birleşik Zarf-Fiil Yapısını Oluşturması

3.1. Yönelme, bulunma ve ayrılma durumu ekleri bazı sıfat-fiil eklerine gelerek birleşik zarf-fiil yapısını oluşturur.

Gülsevin, bir makalesinde, aslen zarf-fiil olarak doğmamış bazı eklerle bu eklerin ve edatların düzenli bir biçimde birleşip fiillere ulanarak geçici zarf-fiil oluşturduğu yapıları birleşik zarf-fiil olarak tanımlamaktadır. Bu tanımın ardından “Arkadaşın da gel-diğinde sinemaya gidebiliriz.” örneğini vererek -diğinde’yi “-*DIK: sıfat-fiil eki, +In: iyelik eki, +DA: bulunma hâl*” olarak açmaktadır. Bu üç ekin kendi fonksiyonlarını terk edip yoğrularak tek bir görev üstlendiğini ve eklendikleri fiili geçici zarf hâline getirip birleşik bir yapı oluşturduklarını belirtir. (2001: 125-143)

İncelediğimiz metinlerdeki zarf-fiillerin ayrıntılı biçimde incelendiği bir yüksek lisans tezinde ise birleşik zarf-fiillerle ilgili şu açıklama yer almaktadır: “*Tek başlarına kullanıldıklarında zarf-fiil eki olmayan birden fazla ek veya kelimenin bir araya*

gelmesiyle, birleşik zarf-fiiller oluşur. Bunlar genelde, zaman ekleriyle birleşen hâl ekleri ve edatlardır.”¹²

3.2. Yönelme durumu eki, -Ar / -Ir sıfat-fiil ekine gelerek -Ar / -Ir (+) gA yapısında birleşik zarf-fiil yapısını oluşturur. -mAk için, mAyA anlamlarını verir:

“İdi Óazze ve celledin destür tiledi, **İdrisni körege**, İdrisni kelip kördi.” (KE: 20r.6) = Yüce Allah’tan **İdris’i görmek için** izin istedi, İdris’i gelip gördü.

“ÓĀtike aydı: Sözüm (9) bar, ammā **ayturğa** uwtanur-mén.” (KE: 187r.9) = Atike, sözüm var, ama **söylemeye** utanırım, dedi.

4. Birleşik Fiil Yapısını Oluşturması

Yönelme durumundaki isim, bir fiille birlikte anlamca kaynaşmış birleşik fiil yapısını oluşturabilir:

“Özge qarındaşları **çerigge çıktılar.**” (KE: 133r.2) = Diğer kardeşleri **orduya katıldı.**

“**Öfkege keltürdi** anı.” (ME: 108.8) = Onu **öfkelenirdi.**

5. Bazı Kelimeler Üzerinde Kalıplaşması

Yönelme durumu eki, kalıplaşmış olarak kullanıldığı bazı örneklerde eklendiği kelimeye mal olmuş gibidir. *Özge* kelimesi yönelme durumu ekiyle kalıplaştığından bazı örneklerde ikinci kez aynı eki almıştır. Kalıplaşmaya tespit ettiğimiz bir diğer kelime ise *başka* kelimesidir:

özge

“Sèn, **özgelerge** ögüt bërür-sen.” (KE: 124 v.16) = Sen, **başkalarına** ögüt verirsin.

“Ammā secde **Tengridin** (5) **özgege** revā bolmas, tøyür.” (KE: 233r.4-5) = Ama **Tanrı’dan başkasına** secde edilmez, der.

¹² Demiral, Abdullah (2004), *Tarihî Kuzey Türkçesinde Zarf-Fiiller*, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Eğitimi Anabilim Dalı (yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, s. 102

“Yetgürdi anga **özge kişi-ni.**” (ME: 26.2) = Ona **başka kişiyi** gönderdi.

başka / başga

“Yūsuf, tégme birin **başga başga** kuçup (14) selâmet alın, t p vid  ıldı.” (KE: 73v.13) = Yusuf, her birini **ayrı ayrı** kucaklayıp selâmetle kalın, diyerek (onlara) veda etti.

“Resülning anası Eymene binti Veheb  rdi, atası arındaşları ** Abdu’ll hdın başga** (12) touz  rdiler.” (KE: 198r.11) = Peygamber’in anası, Veheb kızı Amine idi; babasının kardeşleri, **Abdullah’tan başga** dokuz kişiydiler.

“Y sufa **başga yerde** aydılar...” (NF: 353.16) = Yusuf’a **başga yerde** dediler ...

6. Kalıplaşmış Durum Eklerinden Sonra Kullanılması

Eşitlik ekiyle kalıplaşmış bazı kelimelere yönelme durumu ekinin getirildiği örnekler vardır:

“T n yeli **barağa** teng t gs n t p artu eksük ılmas-biz.” (KE: 216r.9) = Gece yeli **herkese** denk ulaşsın diye fazla (veya) eksik etmeyiz.

“**N ceke t gi** bu k firler zahmatını, meşakatlarını körer biz?” (NF: 11.5) = Bu k firlerin (bize ektirdikleri) eziyetlere, sıkıntılara **ne zamana kadar** maruz kalacağız?

“Ol t şni **barağa** eşittürdi.” (NF: 105.9) = O d ş n  **herkese** anlattı.

“**Anaa t gi** şabur ılalın kim bu oğlanlar bu ta   mdın y s nler (17) taı arınları toysun taı külsünler. (NF: 107.16-17) = **O zamana kadar** sabredelim ki bu ocuklar, bu yemeği yesinler, karınları doysun ve gülsünler.

“**Niege tigr ** turgum muntag o z r.” (KHŞ: 3095) = Böyle perperişan **ne zamana kadar** bekleyeceğim.

7. Geldiği Kelimenin Cümlede Üstlendiği Görevler

7.1. Yer-Yön Tümleci Görevini Üstlenmesi

7.1.1. Yönelme durumundaki isim cümlede tek kelime hâlinde yer-yön tümleci görevini üstlenebilir:

“Bu suw, bir kün **tewege** bolsun bir kün bulargâ...” (KE: 35r.4) = Bu su, bir gün **deveye** olsun, bir gün bunlara...

“...Cebreóilke hitāb keldi kim: Yā Cebreóil, (12) tamuğ yarattım, nažar kılgıl tēp. Cebreóil Óas.bardı, **tamuğka** nažar kılmış erdi...” (NF: 61.11-12) = ...Cebrail’e, ey Cebrail! Cehennemi yarattım, (gidip) bak, diye hitap geldi. Cebrail as. gitti, **cehenneme** bakmıştı...

“**Aşağa** bardı.” (ME: 186.5) = **Aşağıya** gitti.

7.1.2. Kelime grubu şeklinde yer-yön tümleci görevini üstlenebilir:

İsim tamlaması şeklinde:

“Ol suw, **Loqmān évinge** (5) barur érđi.” (KE: 164r.4-5) = O su, **Lokman’ın evine** ulaşırdı.

“Bu daraht úzesinde mēveler bar, hēç **dünyā mēveleringe** (10) oħşamaz.” (NF: 319.9-10) = Bu ağacın üzerinde meyveler var, **dünya meyvelerine** hiç benzemez.

“Tigürgil rusül, **enbiyā rúhinga**.” (MM: 6.3) = **Resul ve nebilerin ruhuna** ulaştır.

Sıfat tamlaması şeklinde:

“Peygāambar Óas. **altı yaşka** yetmiş erdi.” (NF: 4.14) = Peygamber as. **altı yaşına** gelmişti.

“**Heşşām** (7) **atlıg kâfirka** aydı...” (NF: 19.6-7) = **Heşşam adlı kâfire** dedi...

“**Bir mahalleke** kirdük.” (NF: 106.16) = **Bir mahalleye** girdik.

“İli (3) avuçı tar miskınlerge altın akça üleşürdi.” (GT: 174.2-3) = **Eli avuçı dar miskinlere** altın akçe paylaştırdı.

Bağlama grubu şeklinde:

“Yâ Resûlallâh! **Ehlime taķı oğlanlarımğa** bu keltürgenim miķdârınça koydum tedi.” (NF: 95.4) = Ey Allah’ın Resulü! **Eşime ve çocuklarıma** bu getirdiğim miktar kadar bıraktım.

“Velķin miskin zaŖif ķulung **Ŗazâb ve Ŗuķubatķa** taĥammul ķılı bilmez-men.” (NF: 321-11) = Fakat aciz ve zavallı kulun (olan ben), **azap ve cezaya** tahammül edemem.

“Tereddüd ķıldı iki nêrse arasında, **geh anga geh munga** emeldi.” (ME: 103.4) = İki şey arasında karasız kaldı, **gâh ona gâh buna** yöneldi.

7.1.3. Fiilimsi grubunun yer-yön tümleci olabilir:

“Ol balıķnı (13) bişürüp özge taŖâm birle **sofraġa** salıp bu ķişi alnıġa keltürgil.” (KE: 144r.12-13) = O balıġı pişirerek başka yiyeceklerle birlikte **sofraya** koyup bu ķişinin önüne getir.

“...**Bu ĥadışke** temessük ķılıp kırķ ĥadış cemŖ ķıldıķ.” (NF: 2.9) = ...**Bu hadise** dayanarak kırk hadisi bir araya getirdik.

“Degül irlik **aġızġa** yumruķ urmaķ (GT: 155.1) = **Aġza** yumruk vurmak yiġitlik deġildir.

7.2. Zarf Tümleci Görevini Üstlenmesi

7.2.1. Eklendiġi isim tek kelime hâlinde zarf tümleci görevini üstlenebilir:

“Yehüdâ aydı: **Sançışķa** keldük.” (KE: 64r.10) = Yehuda, **savaşmaya** (savaşmak için) geldik, dedi.

“**Ƙonakƙa** yittiler öz illeringe.” (KHŞ: 747) = Kendi Şehirlerine **konaklamaya** (konaklamak için) gittiler.

7.2.2. Edat grubu Şeklinde zarf tümleci görevini üstlenebilir:

“**Başdın adaƙƙa tegi** yüzleri, saçları ƙızıl altund[ın] (4)  rdi.” (KE: 124v.3-4) = **Baştan ayaƙa kadar** yüzleri, saçları kızıl altından idi.

“Taƙlardan taş k lt r p **y girmi yig  yerge tegi** tengizni tıƙtılar.” (KE: 151r.9) = Daƙlardan taş getirip **yirmi aƙalık yere kadar** denizi tıƙtılar.

“**Seher vaƙtınƙa tegi** h   v z ƙılmadı.” (NF: 317.8) = **Seher vaktine kadar** hiç ses çıkarmadı.

“Andın song   Adam Peyƙ mbar  as. **yüz yılƙa tegi** külmedi.” (NF: 338.11) = Ondan sonra Adem Peygamber as. **yüz yıla kadar** gülmedi.

“ Hacc cning teni Şişdi taƙı **başdın adaƙınƙa tegi** uluƙ başlar (16) ıƙtı.” (NF: 345.15-16) = Haccac’ın teni Şişti ve **başından ayaƙına kadar** büyük yaralar ıƙtı.

“**Nieƙe tigr ** turgum muntag oƙ z r.” (KHŞ: 3095) = Böyle perperifŐan **ne zamana kadar** bekleyeceƙim.

8. Diƙer İsim Durum Ekleri Fonksiyonunda Kullanılması

Yönelme durumu eki, tespit ettiƙimiz örneklerin sayısına göre sırasıyla, yükleme, araç-birliktelik, ayrılma, bulunma ve eşitlik durumu fonksiyonlarında kullanılmıştır.

8.1. Yükleme Durumu Fonksiyonunda

İsim kök ve gövdelerinde:

“**Bu** (5) **hatunƙa**  l m birle ƙorŐutayın.” (NF: 234.5) = **Bu kadım**  l mle korkutayım.

“Tünle tāŖat ve Ŗibādatķa (10) ögrenen müminin lezzeti ziyādarak turur.” (NF: 315.9-10) = Geceleyin **ibadeti** âdet edinen müminin (alacağı) lezzet daha çoktur.

“Adaķ fiŖli niteg kim **başka** aştı.” (KHŞ: 2959) = Nitekim ayağın fiili **başı** aştı.

Çokluk eki almış isimlerde:

“**ZaŖıflerķa** iktüleding.” (KE: 236v.17) = **Zayıfları** besledin.

Zamirlerde:

“Mevli taŖālā yarlıķar: Kim bu ewge yüz öwürüp beş (14) namāz ķılsa yā-ħod **munga** tavāf ķılsa bu beş uluğ tağlar ađrıgınķa yazuķı bolsa, ķamuđın (15) yarlıķađay-men, ķamuđ Ŗaybları keķürgey-men.” (KE: 52v.13-15) = Yüce Allah (şöyle) buyurur: Kim bu eve (Kabe’ye) yüzünü döndürüp beş (vakit) namaz ķılsa veya **bunu** tavaf etse bu beş büyük dağ ađırlıgınķa günahı olsa, hepsini bağışlayacağım.

“Yā Resūlallāhi! Menim on oğlum kızım bar, **munlarda biringe** taķı öpmişim yoķ, tedi erse...” (NF: 292.2) = Ey Allah’ın Resulü! Benim on oğlum, kızım var; **bunların birini** dahi öpmedim, dediğinde...

“Sevündürdi **anga**.” (ME: 8.1) = **Onu** sevindirdi.

“Ķutardı **anga** yavuzluğdın.” (ME: 33.2) = **Onu** kötülükten kurtardı.

“şükür İlāhi! Tümen ming sanga; / Müsülmān, muvaħħid yaratting **manga**.” (MM: 1.1-2) = Allah’ım! Sana on bin (kez) şükür (olsun ki); / **Beni** Müslüman (ve) inançlı (olarak) yarattın.

8.2. Bulunma Durumu Fonksiyonunda

İsim kök ve gövdelerinde:

“Bir kün Yūsufı (3) **būstānğa** körüp aydı...” (KE: 80r.2-3) = Bir gün Yusuf’u **bostanda** görüp dedi...

“Ĥariřliřlık **bu dũnyeye** āfāt irũr.” (MM: 57.4) = **Bu dũnyada** tamahkârlık afettir.

8.3. Ayrılma Durumu Fonksiyonunda

İyelik eki almış isimlerde:

“İslâm çerigi, **songlarınca** kirdi; ferifşteler, ilgerũdin boldılar, bir ançanı öldũrdiler.” (KE: 232r.8) = İslâm askerleri, **arkalarından** girdi; melekler, ileriden girdi, bir kısmını öldũrdũler.

“Peygâmbar **Ŗas.** mescidin çıştı, men taşı **Peygâmbar Ŗas. artınca** bardım.” (NF: 170.7) = Peygamber as. mescitten çıştı, ben de **Peygamber as.ın peşinden** gittim.

Zamirlerde:

“ŖAfv kıldı anı iş-din, kılmakı vâcib bolmış iş-ni kiterdi **anga.**” (ME: 59.1) = Onu işten muaf tuttu; yapılması zorunlu olan işi **ondan** giderdi.

8.4. Araç-birliktelik Durumu Fonksiyonunda

İsim kœk ve gövdelerinde:

“Yũnus (17) ulğaydı, **tāŖatğa** meřğũl boldı.” (KE: 152r.16-17) = Yunus yaşlandı, **ibadetle** meşgul oldu.

“Ruşayyanı **Oşmânça** cũftlendũrdi.” (NF: 5.4) = Rukiye’yi **Osman’la** evlendirdi.

“Yolda barurda saşrada **ŖĀmirğa** sağaştılar.” (NF: 146.17) = Yolda giderken çolde **Amir’le** karşılaştılar.

İyelik eki almış isimlerde:

“Ol **alnındağı nũr ũmĩdige** kēlip ērdim.” (KE: 183r.1) = **O alnındaki nurun ũmidiyle** geldim.

“Mevli taŖĀlā, kâfirler kœziŖnge kigũrdi, **kœzlerige** meřğũl boldılar.” (KE: 222r.1) = Yũce Allah, kâfirlerin gœzũne girdirdi, **gœzleriyle** meşgul oldular.

Zamirlerde:

“Cüft-lendürdi **anga** tişi-ni, niķāh kıldı tişi-ni anga.” (ME: 8.4) = Kadını **onunla** evlendirdi, kadını ona nikahladı.

“Unuttum özümni bolup **sanga** meşgöl.” (GT: 229.5) = **Seninle** meşgul olup kendimi unuttum.

8.5. Eşitlik Durumu Fonksiyonunda

Tespit ettiğimiz bir örnekte yönelme durumundaki isim, eşitlik durumu fonksiyonunda kullanılmıştır.

Tespit ettiğimiz kelime, yaşça şeklinde orijinal metinde ve transkripsiyonda geçmektedir. Dizin kısmında ise yaşça şeklinde yer almaktadır. Yanlış-doğru cetvelinde böyle bir düzeltme yoktur. (Ata 1998: 474)

“Sendin **yaşça** kiçig oğlança şāgird boldung.” (NF: 201.17) = Senden **yaşça** küçük oğlana çirak oldun.

V. BULUNMA DURUMU

Bulunma durumu eki, geldiği isme çoğunlukla bulunma, bazen de zaman, amaç, sebep gibi ifadeler kazandırarak onu fiile bağlayan isim durum ekidir.

Eski Türkçede bulunma durumu eki, +*DA* şeklindedir:

İsimlerde: ebde (BKD: 32), kaganında (BKK: 13), bodunta “halkta” (KTD: 26), költe (KTD: 34), ilte (KTG: 3), başda (KTK: 1), balıkda “şehirde” (KTK: 4), Çuş başınta (KTK: 6), köngülte (KTK: 11), tört bulungda “dört tarafta” (İKPÖ: 7.2), suvda (İKPÖ: 17.6).

Zamirlerde: bunta (BKD: 17), anta (KTG: 5), muntuda (İKPÖ: 35.1).

Karahanlı sahasında ekin aynı şekli kullanılmıştır:

İsimlerde: başta (KB: 1857), begde (KB: 1984), agılda (DLT-I: 65.21), atta (DLT-I: 302.28), adhağında “ayağında” (DLT-II: 112.6), bogazda (DLT-II: 244.7), agızda (DLT-III: 102.4), duŌada (AH: 482), özesinde (AH: 487).

Zamirlerde: mende (DLT-I: 420.13), minde (AH: 481).

Taradığımız metinlerde bulunma durumu eki, Eski Türkçe ve Karahanlı sahasında olduğu gibi *+DA* şeklindedir. Ancak ekin *t'*li şekli çok az kullanılmıştır. Çoğunlukla ötümsüz ünsüzlerden sonra da ek *+de*, *+da* şeklinde gelir. Eksiz bulunma durumu şekline tespit ettiğimiz örnekler de vardır. Diğer durum ekleri az da olsa bulunma durumu fonksiyonunda kullanılmıştır. Bulunma durumu eki ise yükleme ve eşitlik durumu yerine birkaç örnekte; diğer durum ekleri yerine ise yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Bulunma durumu ekinin ana fonksiyonu geldiği ismi bir yerde, kişide, bir şeyin içinde bulunma anlamlarıyla fiile bağlamaktır. Bu fonksiyonuyla yer-yön tümleci görevini üstlenir. Bunun dışında zaman bildiren kelimelere gelip cümlede zarf tümleci olarak kullanılır. Ek, geldiği kelimeye başka anlamlar da yüklemiştir. Ayrılma durumu fonksiyonuyla kullanıldığı birkaç örnekte ismi edata bağlayarak edat grubu oluşturduğu görülür.

Bazı örneklerde ismi isme bağlayıp kelime grupları ve sıfat-fiillere eklenerek birleşik zarf-fiil yapısını oluşturur. Kalıplaşmış olarak kullanıldığı örnekler de vardır.

A. Kullanılış Şekilleri

1. Asıl Bulunma Durumu Şekilleri

+DA

1.1. İsimlerde Kullanılışı

1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

İsim kök ve gövdelerine gelerek onları fiile bağlar:

+de, *+da*

“**Dünyāda** meni yād kılgan kıllarım bar (20) érdi.” (KE: 91r.19) = **Dünyada** beni zikreden kullarım vardı.

“Bularğa ol çağlıg azuq bëringiz kim **yolda** kapların açmasunlar.” (KE: 94r.16) = Bunlara o şekil azık veriniz ki **yolda** kaplarını açmasınlar.

“**Qaranğuda** çerigdin ayrılısam neteg kılayın?” (KE: 176v.14) = **Karanlıkta** askerden ayrılırsam ne yapayım?

“Uhud Toğuşinga bargıl, atıglangıl, **üçegüde birin** öltürgil.” (KE: 224r.16) = Uhud Savaşı’na katıl; **üçte birini** öldür.

“**Bir sengride** Abū Bekr razhu bolgay.” (NF: 63.12) = **Bir köşede** Ebubekir ra. olacak.

“Andın song **falān ayda, falān tünde**, falān sāŌatta Kesriñing oğı kirdi.” (NF: 82.8)
= Ondan sonra **falān ayda, falān gecede**, falān saatte Kesri’nin oğı girdi.

“Özüng yüz pāre ıl gül tig **bu bağda**.” (KHŞ: 27) = **Bu bağda** kendini gül gibi yüz para et.

“Kişige tigmesin köz **yolda** tutmaq / ŌŌmrni iksitür ol adđu yutmaq.” (KHŞ: 1075) = Kişinin gözü **yolda** kalmasın, / O kaygıyı duymak ömrü eksildir.

“Mengü oydı anı Tangrı, **uştmağ-da**. (ME: 9.1) = Tanrı, onu **cennette** ebedi bıraktı.

“Ėkiz oğlan toğurdı tişi, **bir arında**.” (ME: 30.6) = Kadın, **bir arında** ikiz ocuk doğurdı.

“İmdi bu kün **ikki arşın suda** helāk bolmağa az (13) aldıng.” (GT: 107.12-13) = Şimdi bugün **iki arşın suda** yok olmana az kaldı.

+te, +ta

“İlk urmıšta yılı ara yıđar erdiler, **ekinçte** yük yükleyür erdiler.” (KE: 234r.11) = İlk vurušta sürüyü toplar; **ikincide** yük yükler idiler.

“...kim kim dünyāke rağbat-(15)-sız bolsa, **āhiratta** ĥađ teālanıng ŗevābını körüp közi yarudı.” (NF: 200.15) = ...kim ki dünyaya isteksiz olsa, **ahirette** yüce Allah’ın (vereceği) karşılığı görünce gözü aydınlanacak.

“**Tevriťte** andađ kördüm.” (NF: 310.4) = **Tevrat’ta** öyle gördüm.

“**Bulutta** kaldı yıldızlar kâmuğı.” (KHŞ: 580) = Yıldızların hepsi **bulutta** kaldı.

“Ûn kıldı **yağmur yağkan vakıtta**.” (ME: 217.4) = **Yağmur yağan zamanda** ses çıkardı.

“**Oİ hâlet-te** men maĥabbet şarâbından serĥoş...” (GT: 109.13) = **O durumda** ben muhabbet şarabından sarhoş...

1.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde

Çokluk eki almış isimlere gelerek onları fiile bağlar:

“**Bu on eki burclarda** bu yêti yıldızlar (13) tuğar.” (KE: 66v.12) = **Bu on iki burçta** bu yedi yıldız doğar.

“Melik, Óâlimlerni yığdı; **kitab-(4)-larda** bu söz bar mu, têt sordı.” (KE: 179r.3-4) = Hükümdar, alimleri topladı; **kitaplarda** bu söz var mı, diye sordu.

“**Uzun künlerde**, temmüz aylarda rûza tutar erdim.” (NF: 316.16) = **Uzun günlerde** temmuz aylarında oruç tutardım.

“Kerek bolsa **bu şâhlarda** köp inşâf, / Nidin turur şâhım, sizde yok inşâf.” (KHŞ: 3851) = **Bu şahlarda** çok insaf olmalı, / Nedendir şahım, sizde insaf yok.

“**Ġanj-lerde** derahim çoğ kerem yok.” (GT: 301.5) = **Zenginlerde** para çok, cömertlik yok.

1.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde

İyelik eki almış isimlere gelerek onları fiile bağlar. Bulunma durumu ekinden önce III. tekil ve çoğul kişi iyelik eki çoğunlukla *n*'li, bazen *n*'siz gelir.

III. kişi iyelik ekinin n'li geldiği örnekler:

“Kündin künge Yûsuf maĥabbeti **könglinde** artdı.” (KE: 108r.20) = Yusuf'un sevgisi, gündən güne **gönlünde** arttı.

“**Sarāy ortasında** bir aq taş bar êrdi, ay sûretlîg.” (KE: 153r.13) = **Sarayın ortasında** ay gibi beyaz bir taş parçası vardı.

“Ol zamān şeytān, bir qarî (9) kişî sûretinga bolup **aralarında** hâzır boldı.” (KE: 205v.8-9) = Şeytan, o zaman ihtiyar bir kişî kılığına girip **aralarında** bulundu.

“**Bu tewe üzesinde** ne bar?” (NF: 258.7) = **Bu devenin üzerinde** ne var?

“**Tininde** kalmadı şabr itgü kuvvet.” (KHŞ: 2420) = **Teninde** sabredek kuvvet kalmadı.

“...tarih yiti yüz yıl seksen bişinde, / **Şafer ayının yigirmi bişinde...**” (KHŞ: 4726) = ...tarih yedi yüz seksen beşte, / **Sefer ayının yirmi beşinde...**

“Tereddüd kıldı **iki nêrse arasında**, geh anga geh munga emeldi.” (ME: 103.4) = **İki şey arasında** karasız kaldı, gâh ona gâh buna yöneldi.

“**Başra şehrinde, Cevherî-(2)-ler Bâzârında** bir ÓArâbîni kördüm.” (GT: 178.2-3) = **Basra şehrinde, Cevheriler Pazarı’nda** bir Arap’ı gördüm.

III. kişî iyelik ekinin n’siz geldiği örnekler:

“Oğlunu (17) **öz ornında** olturtdı.” (KE: 176v.16-17) = Oğlunu **kendi yerinde** oturttu.

“Bu söz, **çerig arasında** yayıldı.” (KE: 234v.5) = Bu söz, **asker arasında** yayıldı.

“... bu uçtmahdın çıkgıl (14) tedi taqı ferîştelerke buyurdı kim Ādamnı **Hindüstān vilāyatıda** Serendil atlıg yerde kemiştiler, taqı Havvamı Cedde atlıg yerde kemiştiler.” (NF: 281.13-14) = ... bu cennetten çık, dedi ve meleklerle emretti ki (onlar) Adem’i **Hindistan ülkesinde**, Serendil adlı yere bıraktılar; Havva’yı ise Cedde adlı yere bıraktılar.

Diğer iyelik ekleriyle kullanımına örnekler:

“Ey melik! Atalarımız dînini artayurlar, **aramızda** hilâflar kemişti.” (KE: 233r.11) = Ey hükümdar! Atalarımızın dinini bozarlar, **aramızda** ihtilaf çıktı.

“Bu, **menim şandūqumda** erdi.” (KE: 233v.21) = Bu, **benim sandığımda** idi.

“**Tüşümde** körür-men Peygāmbar Őas.nı aķ ton keđmiş, yūzi nūr ũumıyur.” (NF: 102.5) = Peygamber as.ı beyaz elbise giymiş, yüzünde nur parlar bir vaziyette **düşümde** gördüm.

“Hēç **arangızda** kimerse (3) bar-mu kim bu taşnı yangluz kötürse?” (NF: 150.2-3) = **Aranızda** bu taş yalnız götürecektir kimse var mı?

1.2. Zamirlerde Kullanılışı

Zamirlere gelerek onları fiile bağlar:

“**Mende** nerse yoķ sanga bērgeli.” (KE: 124r.4) = **Bende** sana verecek bir şey yok.

“Niçe yıl boldı **munda** turur-sen?” (KE: 155r.9) = Kaç yıl oldu **burada** durursun?

“Turğıl, baralıng Abū Hānife (4) ũatınga kim bularıng cevābı **anda** hāsıl bolğay inşāóallāhu teŐālā, tēp aydım erse, ol sāóil taķı benim birle bardı.” (KE: 190.3-4) = Dur, Ebu Hanife'nin yanına gidelim ki bunların cevabı Allah'ın izniyle **onda** açığa kavuşacak, diye söylediğimde, o soru soran benimle geldi.

“Mevlī Őazze ve celle Muĥammedķa idğan sözdin **sende** nerse bar mu oķıgıl tēdi.” (KE: 233r.19) = **Sende** yüce Allah'ın Muhammed'e gönderdiği sözden bir şey var mı, oku, dedi.

“Cümle śahābalar (10) **anda** yıgıldılar.” (NF: 93.9-10) = Bütün sahabeler, **orada** yığıldılar.

“**Mende** bir kitāb bar.” (NF: 149.6) = **Bende** bir kitap var.

“Sining könglüng sewinçde, **minde** ƙadǵu...” (KHŞ: 3900) = Senin gönlün sevinç içinde, **bende** kaygı...

“**Ū**Amel, zühd ü taƙvā, vera**Ū** **mende** tip / Usal bolma, bolǵul tutuş sorǵuçı.” (MM: 356.3-4) = Amel, zahitlik, takva **bende** deyip / Gafil olma, daima (kendini) sorgulayıcı ol.

“Eger **sizde** insāf daǵı **bizde** ƙanā**Ū**at bolsa idi...” (GT: 162.7) = Eđer **sizde** insaf **bizde** de kanaat olsaydı...

“**Her kimde** bulardan (13) biri bolmasa...” (GT: 196.12-13) = **Her kimde** bunlardan biri olmasa...

1.2.1. Ekin, +*lar* çokluk ekini almış zamirlerde kullanılmasına şu örnekleri verebiliriz:

“**Olarda** yaratılǵan sizlerde bolsa siz me andaǵ ƙılǵay  rdingiz.” (KE: 21r.14) = **Onlarda** yaratılan sizde olsa siz de öyle yapardınız.

“**Bularda** bir  r bar...” (KE: 104r.10) = **Bunlarda** bir kişi var...

“**Sizlerde** tört ming ƙılıç bar.” (KE: 232.4) = **Sizde** dört bin kılıç var.

“**Sizlerde** et yā h rmā satlıƙ bar-mu?” (NF: 22.1) = **Sizde** satılık et veya hurma var mı?

“Yā Res lallāhi! Menim on oǵlum ƙızım bar, **munlarda biringe** taƙı öpmişim yoƙ, t di erse...” (NF: 292.2) = Ey Allah’ın Resulü! Benim on oǵlum, kızım var; **bunların birini** dahi öpmedim, dediǵinde...

1.2.2. Yönelme durumu ekiyle kalıplaşmış *özge* zamirinde kullanılır:

“Mundağ kudret **bir Tengridin özgede** yok.” (KE: 163r.20) = Böyle güç, **bir Tanrı’dan başkasında** yok.

“Munug tég muÓciza **peygambarlardın özgede** bolmaz.” (NF: 23.2) = Bunu gibi mucize **peygamberlerden başkasında** olmaz.

1.2.3. İyelikli zamirlerde kullanımına tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

“ÓAzāsıl, **özünde** (19) bu nerselerni kördi érse qorqdı.” (KE: 21r.18-19) = Azasil, **kendinde** bu şeyleri gördüğünde korktu.

“**Ol eller-(18)-ning tégme birinde** yüz ming sançışur kişiler bar erdi.” (KE: 61r.18) = **O illerin her birinde** yüz bin savaşçı kişi vardı.

“Mevlî taÓālā, olarğa eki tabaq ıddı, **biride** söklünmiş balıq birle etmek (8) **birinde** hām ét.” (KE: 130r.7-8) = Yüce Allah, onlara iki tabak gönderdi; **birinde** balık kebabı ile ekmek, **birinde** çiğ et.

“**Tegmesinde** bir nerse bar kim hilāfatqa lāyık ermes.” (NF: 121r.11) = **Her birinde** halifelige yakışmayan bir şey var.

“Eger **özünde** dünyāvî bolsa Óîşār kıılır erdi.” (NF: 251.10) = Eğer **kendinde** dünya malı olsa bağış yapardı.

2. Eksiz Kullanılışı +Ø

Bazı isim kök ve gövdeleriyle çokluk eki almış isimler, eksiz olarak da bulunma durumunda bulunabilir.

2.1. İsimlerde Kullanılışı

2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

“Zelîhâ (12) aydı: Men, **bu sâ’at** evde yatur êrdim.” (KE: 83v.11-12) = Zeliha dedi: Ben, **bu saatte** evde yatardım.

“Muttaķiler, **ķarangġu tün** közge körünürler.” (GT: 352.11) = Muttakiler, **karanlık gecede** göze görünürler.

“...men taķı anlar mengizlig, **halķlar ara** Őaziz turur men taķı bay turur-men.” (NF: 373.10) = ...ben de onlar gibi, **insanların içinde** itibar sahibi ve zengin biriyim.

“Munung tig otrup **anlar ara** Şirin, / Kiķip bu ķadġu birle öz cānındın. (KHŞ: 965) = Şirin, bu kaygı ile kendinden geķip **onların arasında** böyle otururken...

2.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde

“**Aķlık yıllar**, hiķ kimerse Yūsufdın cevān-merdrek (20) yoķ êrdi.” (KE: 110v.19-20) = **Aķlık yıllarında**, Yusuf’tan daha cömert hiķ kimse yoktu.

3. Bulunma Durumu Fonksiyonunda Kullanılan Diğer İsim Durum Ekleri

Yönelme, ayrılma, eşitlik ve yer-yön durumu ekleri, bazı örneklerde bulunma durumu fonksiyonunda kullanılmıştır.

3.1. Yönelme Durumu

İsim kök ve gövdelerinde:

“Bir kün Yūsufmı (3) **büstānġa** körüp aydı...” (KE: 80r.2-3) = Bir gün Yusuf’u **bostanda** görüp dedi...

“Ĥarişlık **bu dünyeye** āfāt irür.” (MM: 57.4) = **Bu dünyada** tamahķarlık afettir.

3.2. Ayrılma Durumu

İsim kök ve gövdelerinde:

“Men kiçiglikde, uluglukda **ÓĀyışedin** könilikdin adın nerse körmişim yok.” (KE: 234v.14) = Ben küçüklükte, büyüklükte **Ayşe’de** doğruluktan başka bir şey görmedim.

“Yā Resūlallāhi! **Ķayu vaĶtdm** duŌa mustacāb bolur?” (NF: 314.6) = Ey Allah’ın Resulü! **Hangi vakitte** dua kabul olur?

3.3. Eşitlik Durumu

İyelik eki almış isimlerde:

“On feriştelere, **yigitler süretinçe** Lūtning Ķapuginga (18) keldiler.” (KE: 60r.17-18) = On melek, **yigitlerin kılığında** Lut’un kapısına geldi.

“Muştafā, **ŌArab tilinçe** ödrülmiş tēmek bolur.” (NF: 3.8) = Mustafa, **Arap dilinde** yüceltilmiş demektir.

“Men, **öz yolumça** toĶru oĶ barayın, / Başımgā ĦaĶ ni kiltürse bir köreyin.” (KHŞ: 896) = Ben, **kendi yolumda** dosdoĶru gideyim, / Hak, başıma ne getirecek bir göreyim.

3.4. Yer-Yön Durumu

Yer-yön durumu eki, *içre* kelimesinde bazı örneklerde kendi fonksiyonuyla bazı örneklerde ise bulunma durumu fonksiyonuyla kullanılmıştır. Bu kelime, tespit ettiğimiz şu örneklerde bulunma anlamı vermektedir:

“...mening Tengrim ol turur atamız Ādemni **uçmah** (5) **içre** nürdın taht üze ağdurup kök feriştelere atamızning önginde secde (6) Ķıldurdu...” (KE: 11r.5-6) = ...benim Tanrı’m o dur : Atamız Adem’i **cennetin içinde** nurdan bir taht üzerine yükseltip gök meleklerine atamızın önünde secde ettirdi....

“...taĶı ēwi bar erdi, (9) **üçinç Ķat içre** erdi.” (NF: 360.8-9) = ...evi de vardı, **üçüncü katta** idi.

“Biligligning ili çewrür anı bil, / **Ten içre** bolmasa cān sözlemez til.” (KHŞ: 70) =
Bil ki bilgilinin eli onu çevirir, / **Tenin içinde** can olmasa, dil söylemez.

“Çayu neng kim **bu Óälem içre** kördüm, / Nidin mun-tig tiyü Óāqlımça sordum.”
(KHŞ: 267) = Her ne ki **bu dünyada** gördüm, / Neden böyle diye aklıma sordum.

“Bu şekle mini düşmança kām kıldıng, / **Cihān içre** mini bed-nām kıldıng.” (KHŞ:
3562) = Bu şüpheyile beni düşmanın arzularına terk ettin, / **Dünyada** beni kötü namlı
ettin.

4. Ekin Ünsüzlerden Sonraki Kullanılışı

4.1. Taradığımız metinlerde ötümlü ünsüzlere *+de*, *+da* şeklinde gelen
bulunma durumu eki, ötümsüz ünsüzlere de çoğunlukla bu şekilde gelir:

“Kaçan Muḥammed bālig boldı erse **Óāfiyet ve śalāḥ könilikde** maÓrūf boldı.” (KE:
186r.21) = Muhammed, baliğ olduğunda **iyilik ve doğruluk hususunda** meşhur oldu.

“**Kıyāmatda** (5) közsüz bolmaçdın qorqar-men.” (NF: 361.4-5) = **Kıyamet gününde**
gözsüz olmaktan korkarım.

“**Kılıçda, atda**, ḥatunda vefā yoç.” (KHŞ: 2128) = **Kılıçta, atta**, kadında vefa yok.

“Mengü kıoydı anı Tangrı, **uştmah-da**. (ME: 9.1) = Tanrı, onu **cennette** ebedi bıraktı.

4.2. Çok az örnekte ötümsüz ünsüzlerden sonra ek, *+te*, *+ta* şeklinde gelir.
Ekin bu şekline tespit ettiğimiz kelimelerin çoğunun sonu *t* ile bitmektedir. Ancak
yukarıda sunduğumuz örnek cümlelerde geçen *kıyāmatda* ve *atda* kelimelerinde
görüldüğü gibi *t* ünsüzüyle biten kelimelere ekin *d*'li şekli de gelmektedir. Ekin *+te*,
+ta şekline tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

“İlk urmışta yılkı qara yığar erdiler, **ekinçte** yük yükleyür erdiler.” (KE: 234r.11) = İlk
vuruşta sürüyü toplar idiler, **ikincide** yük yükler idiler.

“...kim kim dünyāke raġbat-(15)-sız bolsa, **āhiratta** hâķ teālanıng ŗevābını körüp közi yaradı.” (NF: 200.15) = ...kim ki dünyaya isteksiz olsa, **ahirette** yüce Allah’ın (vereceġi) karřılıġı görünce gözü aydınlanacak.

“**Tevrıtte** andaġ kördüm.” (NF: 310.4) = **Tevrat’ta** öyle gördüm.

“**Bulutta** ķaldı yıldızlar ķamuġı.” (KHŞ: 580) = Yıldızların hepsi **bulutta** kaldı.

“Ün ķıldı **yaġmur yaġķan vaķıtta**.” (ME: 217.4) = **Yaġmur yaġan zamanda** ses çıkardı.

“**Ol hālet-te** men maġabbet ŗarābından serhoş...” (GT: 109.13) = **O durumda** ben muhabbet ŗarabından sarhoş...

B. Fonksiyonları

1. İsmi Fiile Baġlaması

Bulunma durumu eki, şu anlam fonksiyonlarıyla ismi fiile baġlar:

1.1. Geldiġi ismi bir yerde, kişide, bir ŗeyin içinde bulunma anlamlarıyla fiile baġlar:

“**Bu vilāyetde** baġ borlaķ, niŖmet vāfir ėrdi.” (KE: 57r.1) = **Bu vilayette** baġlar, yiyecekler boldu.

“Yūsuf aydı: Tėgme [bir ana]-(19)-dın tuġġanlar, **bir tabaķda** ař yėngiz.” (KE: 95v.18-19) = Yusuf, Her bir anadan doġanlar, **bir tabakta** yemek yeyini, dedi.

“**Bir sengride** Abū Bekr rařhu bolġay.” (NF: 63.12) = **Bir köřede** Ebubekir ra.olacak.

“**Tevrıtte** andaġ kördüm.” (NF: 310.4) = **Tevrat’ta** öyle gördüm.

“Özüng yüz pāre ķıl gül tig **bu baġda**.” (KHŞ: 27) = **Bu baġda** kendini gül gibi yüz parça et.

“Mengü koydı anı Tangrı, **uştmah-da**. (ME: 9.1) = Tanrı, onu **cennette** ebedi bıraktı.

1.2. Zaman ilişkisiyle ismi fiile bağlar:

“Süleymān-(13)-nınđ Belķısdın on ěki oğlı boldı, kamuğı **kiğigde** vefāt boldı.” (KE: 150v.12-13) = Süleyman’ın Belkıs’tan on iki oęlu oldu, hepsi **küçükken** vefat etti.

“Ben, **on** (18) **yılda** kělmesem sizler öz yolunęını körünę.” (KE: 176v.17-18) = Ben, **on yılda** gelmezsem siz kendi bildiğinizi yapın.

“**Kıyāmatta** giriftār bolmağayın těp aydı.” (NF: 348.10) = **Kıyamet gününde** tutsak olmayayım diye söyledi.

1.3. Bir şeye göre anlamını verir:

“Yana **bir rivāyetde** kökdin inip secde ķıldılar.” (KE: 67v.6) = Yine **bir rivayete göre** gökten inip secde ettiler.

“**ŞeriŖatta** (7) oęlungķa ölüm kelür.” (NF: 347.6-7) = **Şeriata göre** oğluna ölüm gelir (oğlunun cezası ölümdür).

1.4. ...+lAr içinde anlamını verir:

“Ĥavvādın beri, **tiřide** Zelıhādın körklüę yok ěrdi.” (KE: 81v.16) = Havva’dan beri, **kadınlar içinde** Zeliha’dan güzel (olan) yoktu.

“Hěę **erenlerde**, anlar teg kiřiler körmiřim yok ěrdi.” (NF: 102.7) = **Erenler içinde**, onlar gibi kiřiler görmedim.

1.5. Bir şey hususunda anlamını verir:

“Kaçan Muḥammed bâliğ boldı erte **Öâfiyet ve şalâh könilikde** maÖrûf boldı.” (KE: 186r.21) = Muhammed, baliğ olduğunda **iyilik ve doğruluk hususunda** meşhur oldu.

1.6. Zarf-fiil eki -ken’in anlamını üstlenir:

“Süleymân-(13)-nıng Belkışdın on eki oğlu boldı, kamuğı **kiçigde** vefât boldı.” (KE: 150v.12-13) = Süleyman’ın Belkıs’tan on iki oğlu oldu, hepsi **küçükken** vefat etti.

2. İsmi Edata Bağlayarak Edat Grubu Oluşturması

Eklendiği kelimeyi ayrılma durumu fonksiyonuyla edata bağlayarak edat grubu oluşturur:

“**Anda kedin**, menâreğa ağıp yana aydı...” (KE: 42r.20) = **Ondan sonra**, minareye çıkıp yine dedi...

“**Üç künde kedin**, bu haber Mekkede (3) fâş boldı.” (KE: 194v.2-3) = **Üç günden sonra**, bu haber Mekke’de yayıldı.

“Anı bilmez kim; **ol Yüsufda kidin** / Fırağ, nûrın alur YaÖküb közindin.” (KHŞ: 1259) = Onu bilmez ki; **o Yusuf’tan sonra** / Ayrılık (ayrılığın verdiği acı), Yakub’un gözünden nurunu alır.

3. Birleşik Zarf-Fiil Yapısını Oluşturması

Yönelme ve ayrılma durumu eklerinde olduğu gibi bulunma durumu eki de bazı sıfat-fiil eklerini alarak birleşik zarf-fiil yapısını oluşturur.

Bulunma durumu eki -mİş, -Ar / Ir, -gAn, -mAz sıfat-fiil eklerine gelerek birleşik zarf-fiil yapısını oluşturur. (Birleşik zarf-fiillerle ilgili açıklama için bk. s. 152-153)

3.1. -mİş (+) DA birleşik zarf-fiil yapısını oluşturur. *-diğİndA / -diğİ zaman, -diğİAn sonra* anlamlarını verir:

3.1.1. -mİş (+) DA yapısında:

“**Peyğambar vefâtı bolmuşta** yüzinge örtgen çöprek sende bar mu?” (NF: 104.1) = **Peygamber vefat ettiğinde** yüzüne örttüğü örtü sende var mı?

“Kerek kim mēni tūn buçuğında, **cümle halāyık yatmışda** bir teweke yüklegeysiz.” (NF: 155.2) = Beni gece yarısında, **bütün halk yattığında** bir deveye yüklemelisiniz.

“**Tegme yunmuşta** ağzınga mesvāk sürtgil.” (NF: 266.8) = **Her abdest aldığında** ağzına misvak sür.

3.1.2. *Kēdin* edatıyla birlikte *-dlktAn sonra* anlamını verir. Bu kullanılışta bulunma durumu eki, ayrılma durumu fonksiyonundadır. Dede Korkut'ta sıfat fiil (-An) üzerine kullanılmış olan bulunma durumu eki (+dA) bir metinde (Drs. 24a. 7-10) çıkma fonksiyonunda kullanılmıştır. (Özçelik 2005: 113)

“**İshāk tuğmuşda kēdin**, (10) yēgirmi üç yıl tirildi.” (KE: 56r.9-10) = **İshak doğduktan sonra**, yirmi üç yıl yaşadı.

3.1.3. -mİş (+) iyelik eki (+) DA yapısında:

“**Tegme bir sormuşingda**, (8) luff ve kerem birle cevāb aytur erdim.” (NF: 288.7-8) = **Her bir sorduğunda**, iyilik ve güzellikle cevap verirdim.

3.2. -Ar / Ir (+) dA birleşik zarf-fiil yapısını oluşturur. *-ken, dIğIndA* anlamlarını verir:

3.2.1. -Ar / Ir (+) dA yapısında:

“Lūt aydı: Kaçan helāk kıılır sen; Cebrāil aydı: **Tan atarda.**” (KE: 61r.3) = Lut, ne zaman helak edeceksin, dedi; Cebrail, **tan atarken**, dedi

“**Yolda barurda**, sahrada ÓĀmirğa saġařtılar.” (NF: 146.17) = **Yolda giderken**, çölde Amir’le karşılaştılar.

“Bu oġlı **ol inekni életürde** ferişte, ādemî (5) şüratınġa bolup kelip aydı erdi ol sözni.” (NF: 342.4-5) = Bu oġlı **o ineġi götürürken** (bir) melek, insan kılıġına girerek gelip o sözü söyledi.

3.2.2. -Ar / Ir (+) iyelik eki (+) dA yapısında:

“Bir kün (12) **bir fāsık keçerinde** bu Óābidni kōrdi.” (NF: 372.11-12) = Bir gün **bir fasık geçerken** bu abidi gördü.

3.3. -gAn (+) dA birleşik zarf-fiil yapısını oluşturur. *diġIndA* anlamını verir:

3.3.1. -gAn (+) dA yapısında:

“**Yūsuf (21) kēlgende** kēltürdiler.” (KE: 108v.20-21) = **Yusuf geldiğinde** getirdiler.

“**Tang atġanda** yıġılġaymız tidiler.” (KHŞ: 1393) = **Tan attığında** toplanacaġız, dediler.

3.3.2. -gAn (+) iyelik eki (+) dA yapısında:

“...**Mısırđın çıġġanımızda** andaġ kıldıġ.” (KE 97r.14) = ...**Mısır’dan çıktığımızda** öyle yaptık.

3.4. -mAz (+) dA birleşik zarf-fiil yapısını oluşturur. Bir eylem gerçekleşmeden önce yapılan veya yapılması gereken eylemi bildirmede kullanılır. Bu kullanılışta bulunma durumu eki, ayrılma durumu fonksiyonundadır:

“...andaġ kıldı, **kişi kōrmede** sarāydın çıktı. (KE 133v.20) = ...öyle yaptı, **kimse görmeden** saraydan çıktı.

4. İsim (+) +de (+) +ki Yapısında Kullanılması

Bulunma durumu eki *+de*, sıfat yapım eki *+ki* ile birlikte isimlere gelerek sıfat yapımında kullanılır:

İsim kök ve gövdelerinde:

“**İncildeki sıfatlar cümlesi**, munda bar turur.” (NF: 81.1) = **İncildeki sıfatların hepsi**, bunda vardır.

“Dünyâ halkınga neteg kim, **kökdeki yılduzlar** münevver körünür.” (NF: 321.5) = Nitekim dünya halkına, **gökteki yıldızlar** parlak görünür.

İyelik eki almış isimlerde:

“**Ö**Ālem içinde bir eğgü kul tileyin, **kögsümdeki munğlarımı** anga (10) ayayın.” (KE: 36v.9-10) = Dünyada iyi bir kul bulayım, **içimdeki sıkıntılarımı** ona söyleyeyim.

“**Öngüngüzdeki aşnı** nelük yemez-siz?” (KE: 39v.13) = **Önünüzdeki yemeği** niçin yemezsiniz?

“**Anıng tuşındağı mēve** tağı yerke tüştü.” (NF: 320.7) = **Onun karşısındaki meyve** de yere düştü.

“Anıng közi yaşını yüzüngke sürtgil, (16) tēp fermān boldı erse, men tağı yüzümke sürttüm. **Yüzümdeki nūr**, sizing yaşıngız nūrı turur.” (NF: 320.15-16) = Onun gözyaşını yüzüne sür, diye emir gelince ben de yüzüme sürdüm. **Yüzümdeki nur**, sizin gözyaşınızın nurudur.

5. Kesir Sayı Sıfatı Yapması

Sayı adına gelerek kesir sayı sıfatı yapar:

“...tağı **onda ikki koyun** rāst hisāb.” (MM: 205.1) = ...ve **onda iki koyun** doğru hesap.

“Vasiyet kıldı anga **üç-de bir mālını.**” (ME: 62.4) = Ona **üçte bir malını** vasiyet etti.

6. Bazı Kelimeler Üzerinde Kalıplaşması

Bulunma durumu eki, *yarındası* kelimesinde kalıplaşmış olarak iyelik ekinden önce gelmiştir:

“**Yarındası** kamuğ çıktılar.” (KE: 34v.11) = **Ertesi gün** hepsi çıktılar.

7. Kalıplaşmış Durum Eklerinden Sonra Kullanılması

Eşitlik durumu ekinden sonra:

“**Ançada** Cebrāóil, Nūhğa peygamberlik (13) keltürdi.” (KE: 23r.12-13) = **O zaman** Cebrail, Nuh’a peygamberlik getirdi.

“**Ançada** év eyesi keldi.” (KE: 143v.9) = **O anda** ev sahibi geldi.

Yer-yön durumu ekinden sonra:

“Ol vaqtda (16) Resülning Óammesi ÓĀtike kèlip **taşkarıda** olturdi.” (KE: 183.15-16) = O vakitte Peygamber’in halası Atike gelip **dışarıda** oturdu.

8. Geldiği Kelimenin Cümlede Üstlendiği Görevler

8.1. Yer-Yön Tümleci Görevini Üstlenmesi

8.1.1. Yönelme durumundaki isim tek kelime hâlinde yer-yön tümleci görevini üstlenebilir:

“**Mende** nerse yoğ sanga bèrgeli.” (KE: 124r.4) = **Bende** sana verecek bir şey yok.

“Niçe yıl boldı **munda** turur-sen?” (KE: 155r.9) = Kaç yıldır **burada** bekliyorsun?

“**Sizlerde** tört ming kılıç bar.” (KE: 232.4) = **Sizde** dört bin kılıç var.

“**Gañ-lerde** derahim çoğ kerem yoğ.” (GT: 301.5) = **Zenginlerde** para çoğ, cömertlik yok.

8.1.2. Kelime grubu şeklinde yer-yön tümleci görevini üstlenebilir:

İsim tamlaması şeklinde:

“**Sarāy ortasında** bir aq taş bar érdi ay şüretliĝ.” (KE: 153r.13) = **Sarayın ortasında** ay gibi beyaz bir taş parçası vardı.

Sıfat tamlaması şeklinde:

“**Bu on éki burclarda** bu yéti yulduzlar (13) tuĝar.” (KE: 66v.12) = **Bu on iki burçta** bu yedi yıldız doğar.

“**Bir sengride** Abū Bekr rażhu bolĝay.” (NF: 63.12) = **Bir köşede** Ebubekir ra.olacak.

“Özüng yüz pāre ıl gül tig **bu bağda**.” (KHŞ: 27) = **Bu bağda** kendini gül gibi yüz parça et.

“Kerek bolsa **bu şahlarda** köp inşāf, / Nidin turur şāhım sizde yoĝ inşāf.” (KHŞ: 3851) = **Bu şahlarda** çok insaf olmalı / Nedendir şahım, sizde insaf yok.

8.1.3. Fiilimsi grubunun yer-yön tümleci olabilir:

“**ÓAmel zühd ü taqvä veraÓ mende** tip / Usal bolma bolĝul tutuş sorguçu.” (MM: 356.3-4) = Amel, zahitlik, takva **bende** deyip / Gafil olma, daima (kendini) sorgulayıcı ol.

“**Karşum-da** kilip turĝan...” (GT: 239.3) = Gelip **karşımda** duran...

8.2. Zarf Tümleci Görevini Üstlenmesi

8.2.1. Yönelme durumundaki isim tek kelime hâlinde zarf tümleci görevini üstlenebilir:

“Süleymān-(13)-ning Belĝısdın on éki oĝlı boldı, kamuĝı **kiçigde** vefāt boldı.” (KE: 150v.12-13) = Süleyman’ın Belkıs’tan on iki oĝlu oldu, hepsi **küçükken** vefat etti.

“**Ƙaranğuda** çerigdin ayrılısam neteg ƙılayın?” (KE: 176v.14) = **Karanlıkta** askerden ayrılırsam ne yapayım?

“**Ƙıyāmatta** giriftār bolmağayın tēp aydı.” (NF: 348.10) = **Kıyamet gününde** tutsak olmayayım diye söyledi.

“Bu ƙađgu ƙuđginga **angsızda** tüştüm.” (KHŞ: 2635) = Bu kaygı kuyusına **ansızın** düştüm.

8.2.2. Kelime grubu şeklinde zarf tümleci görevini üstlenebilir:

Sıfat *tamlaması* şeklinde:

“Andın song **falān ayda, falān tünde, falān sāŌatta** Kesriñing oğlı kirdi.” (NF: 82.8)
= Ondan sonra **falan ayda, falan gecede, falan saatte** Kesri’nin oğlu girdi.

“**Uzun künlerde**, temmüz aylarda rūza tutar erdim.” (NF: 316.16) = **Uzun günlerde**, temmuz aylarında oruç tutardım.

“Ūn ƙıldı **yağmur yağkan vaƙıtta**.” (ME: 217.4) = **Yağmur yağan zamanda** ses çıkardı.

Edat grubu şeklinde:

“**Üç künde kēdin**, bu haber Mekke (3) fāş boldı.” (KE: 194v.2-3) = **Üç günden sonra**, bu haber Mekke’de yayıldı.

“Anı bilmez kim; **ol Yūsufda kidin** / Fıraƙ, nūrın alur YaŌƙūb közindin.” (KHŞ: 1259) = Onu bilmez ki; **o Yusuf’tan sonra** / Ayrılık (ayrılığın verdiği acı), Yakub’un gözünden nurunu alır.

9. Diğēr İsim Durum Ekleri Fonksiyonunda Kullanılması

Bulunma durumu ekinin ilgi, yönelme ve ayrılma durumu fonksiyonlarında kullanıldığı örnek sayısı çoktur. Araç-birliktelik ve yükleme durumu fonksiyonlarında da kullanılmıştır.

9.1. İlgili Durumu Fonksiyonunda

Çokluk eki almış isimlerde:

“**Bu işlerde birin** kılsangız bizge Óazāb kélgey.” (KE: 35r.7) = **Bu işlerin birini** yaparsanız bize azap gelecek.

“**Bu munça (6) cādūlarda yétmişni** ozdurmış érdiler.” (KE: 112r.5-6) = **Bütün bu cadıların yetmişini** göndermişlerdi.

“Müsülmanlar, **kâfirlerde üküşin** öldürdiler.” (KE: 222r.5) = Müslümanlar, **kâfirlerin çoğunu** öldürdüler.

“**ÓAzız-(9)-lerde biri** halıfa kapuğınğa bardı.” (NF: 302.8-9)= **Azizlerin biri** halifenin kapısına vardı.

“**ÓAzızlarda biri** (436.1) anı tüşinde körüp andın suóâl kıldı.” (NF: 435.17-436.1) = **Azizlerin biri** onu düşünde görüp ondan sordu.

“Niteg kim il bu işdin boldı āgāh / **Inağlarda biri** aydı kim iy şāh!...” (KHŞ: 2474) = Nitekim halk bu işin farkına varınca / **Yakınlarından biri** dedi ki ey şah!...

İyelik eki almış isimlerde:

“Men **bu kızlarımda birin** sanga bergey-men, tedi.” (KE: 35v.11) = Ben **bu kızlarımda birini** sana vereceğim, dedi.

Zamirlerde:

“Anıng üçün kim **bularda birini** taÓyın kılmadım.” (NF: 121.11) = Onun için ki **bunların birini** tayin etmedim.

“Yā Resūlallāhi! Menim on oğlum kızım bar, **munlarda biringe** taķı öpmişim yoķ, tedi erse...” (NF: 292.2) = Ey Allah’ın Resulü! Benim on oğlum, kızım var; **bunların birini** dahi öpmedim, dediğinde...

“**Sizlerde kayu biringiz** yaman iş körer bolsangız, ol işni tağayyur kılsun elgi birle.” (NF: 303.5) = **Sizin hanginiz** kötü (bir) iş yaparsa, o işi eliyle (bizzat kendisi) düzeltsin.

9.2. Yükleme Durumu Fonksiyonunda

İyelik eki almış isimlerde:

“Yüzün yüzge қоdуп **ağzında** öper erdi.” (KE: 247v.20) = Yüzünü yüzüne koyup **ağzını** öperdi.

9.3. Yönelme Durumu Fonksiyonunda

İsim kök ve gövdelerinde:

“Ey musulmanlār қазіші! **Hānқāhda** musāfirler kelip tururlar.” (NF: 251.14) = Ey Müslümanların kadısı! **Tekkeye** misafirler geldi.

“... bu uçmahdın çıқgıl (14) tēdi taқı ferіştelerke buyurdı kim Ādamnı Hindüstān vilāyatıda **Serendil atlıg yerde** kemiştiler, taқı Havvanı **Cedde atlıg yerde** kemiştiler.” (NF: 281.13-14) = ... bu cennetten çık, dedi ve meleklerle emretti ki (onlar) Adem’i Hindistan ülkesinde, **Serendil adlı yere** bıraktılar; Havva’yı ise **Cedde adlı yere** bıraktılar.

“Aşlıklarında yamanraqını keltürdi taқı **bir yerde** қoydı.” (NF: 337.13) = Zahiresinden iyisini getirip **bir yere** bıraktı.

İyelik eki almış isimlerde:

“Olar, aşlar (5) boғuzlar қılıp **butlarıңға** keltürüp önginde қоdar ёrdiler.” (KE: 39v.4-5) = Onlar, çeşitli yiyecekler hazırlayıp **putlarına** getirerek önlerine koyarlardı.

“Mübārek elgini **ol suw içinde** (10) қattı.” (NF: 26.9) = Mübarek elini **o suyun içine** kattı.

“**Tizinde** edimdin yamağ қılıp turur erdi.” (NF: 105.16) = **Dizine** deriden yama yapardı.

“...**tegmeleri önginde** birer etmek koydı.” (NF: 140.16) = ...**her birinin önüne** birer ekmek koydu.

“**Mescidning sağ yan müngüşinde** baqıng dedi.” (NF: 153.15) = **Mescidin sağ yan köşesine** bakın, dedi.

“Özleringe kerek erken, cümle barını **öngümüzde** keltürdi. Biz munga mālımızdın baŕızısını bermekke mü (7) darıg tutar-biz?” (NF: 254.6-7) = Kendilerine gerekmesine rağmen, bütün malını **önümüze** getirdi. Biz, malımızın bir kısmını buna vermekten mi kaçınacağız?

“...**ŖArābning önginde** koğtı.” (NF: 254.8) = ...**Arap’ın önüne** bıraktı.

“**Ħağ Ħazratında** barıp zārılığ kılğanını aydı erse Ħağ TeŖālā, Mikāyilni (15) ıda bērdi.” (NF: 277.14-15) = **Allah’ın huzuruna** çıkıp feryat ettiğini söylediye yüce Allah, Mikail’i gönderdi.

Zamirlerde:

“Bu tengiz kırağında balıqçılar bar, **anda** bargıl.” (KE: 144r.2) = Bu denizin kıyısında balıqçılar var, **oraya** git.

“**Munda** (3) nē üçün kirding?” (KE: 177r.2-3) = **Buraya** niçin girdin?

“Örümçek öyün kördiler **munda** kēlmedi tēp yandılar.” (KE: 220v.1) = Örümcek evini gördüler, **buraya** gelmedi, diye döndüler.

9.4. Ayrılma Durumu Fonksiyonunda

Bulunma durumu eki Eski Türkçeden beri yaygın olarak ayrılma durumu eki yerine kullanılmıştır. Aynı kullanılışın Dede Korkut’ta da birçok örneği olduğu Özçelik tarafından tespit edilmiştir. (2005: 113)

İsim kök ve gövdelerinde:

“**Üç künde kedin**, bu haber Mekke (3) fâş boldı.” (KE: 194v.2-3) = **Üç günden sonra**, bu haber Mekke’de yayıldı.

“Anı bilmez kim; **ol Yüsufda kidin** / Fırağ, nûrın alur Ya’Öküb közindin.” (KHŞ: 1259) = Onu bilmez ki; **o Yusuf’tan sonra** / Ayrılık (ayrılığın verdiği acı), Yakub’un gözünden nurunu alır.

Çokluk eki almış isimlerde:

“**Künlerde bir kün**, İbrâhîm Óaleyhi’s-selâm yoldın keçerde (13) ölüg tewe kördi.” (KE: 54v.12-13) = **Günlerden bir gün**, İbrahim as. yoldan geçtiğinde ölü (bir) deve gördü.

“**Yıllarda bir yıl**, KenÓānda kaçtlık boldı.” (KE: 62v.15) = **Yıllardan bir yıl**, Filistin’de kıtlık oldu.

İyelik eki almış isimlerde:

“Bu küngê tegrü Yüsufnın zindānda êrdükin unutmış-men, yoğ êrse **Óışkında** (8) özümni öltürgey êrdim.” (KE: 91r.7-8) = Bugüne kadar Yusuf’un zindanda olduğunu unutmuşum, yoksa **aşkından** kendimi öldürecektim.

“Yana **biregüning Resül Óaleyhi’s-selâm saĥābelerinde dostu** bar erdi.” (KE: 230r.3) = Yine **birinin Peygamber as.ın saĥābelerinden** (bir) **dostu** vardı.

“Munı buldılar, **yakasıda** bitigni aldılar.” (KE: 231v.1-2) = Bunu buldular, **yakasından** mektubu aldılar.

“Ĥağ TeÓālā, ol kimersenı **Óalimler** (7) **zümresinde** bitigey.” (NF: 2.6-7) = Yüce Allah, o kimseyi **alimler zümresinden** yazacak.

Zamirlerde:

“Yana yöridiler, kördiler oğlan (21) oynayurlar; Hızır **olarda bir oğlanı** öltürdi.” (KE: 130r.20-21) = Yine yürüdüler, gördüler, çocuklar oynarlar; Hızır **onlardan bir çocuğu** öldürdü.

“**Anda kedin**, Resül birle tağğa bardılar.” (KE: 224r.4) = **Ondan sonra**, Peygamber’le beraber dağa ulaştılar.

“**Bularda algunguz** niçe tağlarça (9) érse öz hazinemdin öteyin.” (KE: 233r.8-9) = **Bunlardan alacağımız** ne kadar çok, dağlar kadar da olsa kendi hazinemden ödeyeyim.

9.5. Araç-Birliktelik Durumu Fonksiyonunda

İsim kök ve gövdelerinde:

“Raĥm kıl, tökmeġil **angsızda** kanım.” (KHŞ: 2618) = Merhamet et, **ansızın** kanımı dökme.

“Bu kađġu kuđġinga **angsızda** tüştüm.” (KHŞ: 2635) = Bu kaygı kuyusına **ansızın** düştüm.

“**Bu irlik-de** öġünüp lâf urur-sen, (13) niçün pes nefsinge Óaciz bolur-sen.” (GT: 154.12-13) = **Bu erkeklikle** övünüp söz söylersin, öyleyse niçin nefesine yenik düşersin.

VI. AYRILMA DURUMU

Ayrılma durumu eki, geldiği isme çoġunlukla ayrılma, bazen de zaman, amaç, sebep gibi ifadeler kazandırarak onu fiile bağlayan isim durum ekidir.

Eski Türkçede, ayrılma durumu eki, *+DI?n* şeklindedir: *İsimlerde:* kırıdın “batıdan” (KTB: 1), taştın “dışarıdan” (İKPÖ: 1.3).

Gabain, *+tan* vb. şeklinin, ayrılma hâlini kitabelerde olduğu gibi sık sık bulunma hâli ile ifade eden *n* ağızına has olduğunu belirterek *ıgaçdan, töpiüden* örneklerini verir. (2000: 64)

Karahanlı sahasında *+DI²n* ve *+DAn* şekilleri kullanılmıştır. Bazen aynı kelimeler ekin her iki şeklini de alır.

+DI²n: *İsimlerde*: soldın (KB: 1857), taştın (KB: 3124), aşdın (DLT-II: 18.24), begdin (DLT-II: 84.3), arıqtın (DLT-II: 332.2), rahmetingdin (AH: 1), ölümdin (AH: 12), ottın (AH: 12), fazlındın (AH: 21). *Zamirlerde*: mendin (DLT-I: 20.13)

+DAn: *İsimlerde*: attan (DLT-I: 94.22), begden (DLT-I: 462.14), altundan (DLT-II: 181.26), atamdan (DLT-II: 445.17). *Zamirlerde*: menden (DLT-I: 40.24).

Taradığımız metinlerde ayrılma durumu eki, çoğunlukla *+DI²n*, bazen de *+DAn* şeklindedir. Ercilasun'un Eckmann'dan aktardığı Harezmi ile Kıpçak sahaslarını birbirinden ayıran sekiz madde içinde ayrılma durumu ekinin Harezmi sahasında *+DI²n*, Kıpçak sahasında ise *+DAn* şeklinde olması da vardır. Bu özellik soru ekinde olduğu gibi iki sahayı birbirinden ayıran birkaç farktan biri olarak zikredilir. (2004: 404)

Taradığımız metinlerde genel olarak ayrılma durumu ekinin *r*'li şekli çok az kullanılmıştır.

Bulunma durumu eki ayrılma durumu fonksiyonunda yaygın olarak kullanılmıştır. Yönelme durumu da bazı örneklerde bu fonksiyonu üstlenmiştir. Ayrılma durumu eki de ilgi, yükleme ve bulunma durumu fonksiyonunda kullanılmıştır.

Ek ayrılma, çıkma, uzaklaşma anlamlarıyla ismi fiile bağlar. Bu fonksiyonuyla yer-yön tümleci görevini üstlenir. Bunun dışında sebep bildiren kelimelere gelerek ve ismi edata bağlayıp edat grubu oluşturarak cümlede zarf tümleci olarak kullanılır.

Yönelme ve bulunma durumu eklerinde olduğu gibi, ayrılma durumu eki de sıfat-fiillere eklenerek birleşik zarf-fiil yapısını oluşturur.

İsmi isme bağlayıp kelime grupları oluşturması, çekim eki olmasına rağmen sıfat olan kelimelerin yapımında kullanılması diğer fonksiyonlarından bazılarıdır. Kalıplaşmış olarak kullanıldığı örnekler de vardır.

A. Kullanılış Şekilleri

1. Asıl Ayrılma Durumu Şekilleri

1.1. +DI²n

1.1.1. İsimlerde Kullanılışı

1.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

İsim kök ve gövdelerine gelerek onları fiile bağlar:

+*din, din*

“**Rümdin Şāmdın** on bir şehir aldılar.” (KE: 107v.20) = **Rum’dan, Şam’dan** on bir şehir aldılar.

“**Ol yērdin** Muşul, bir yığaç yer ērdi.” (KE: 152v.17) = Musul, **o yerden** bir ağaçlık yerd.

“Mendin, (5) sendin bu iş kelmes bolsa; **ÖĀyişedin Şāfvandın** neteg kēlür?” (KE: 235v.4-5) = Benden, senden bu iş gelmiyorsa; **Ayşe’den, Safvan’dan** nasıl gelir?

“...velīkin **tamuğdın** (7) yırağ bolur.” (NF: 251.6-7) = ...fakat **cehennemden** uzak olur.

“Ol kēçe tüşi bolur kim **kökđin** ēkki ferīşte nāzil boldı.” (NF: 405.4) = “O gece düşünde **gökten** iki meleğın indiğini gördi.

“Niteg kim **çēşmedin** kitti cihāngir, / Köngül boyninga bağlap **Öışk** zincir.” (KHŞ: 999) = Cihangir, nitekim **çēşmeden** gitti / Aşk zincirini gönül boynuna bağlayarak.

“Ağırdı andın ötrü **şāhdın**.” (KHŞ: 2856) = Ondan dolayı onu **şahıtan** ayırdı.

“**ÖAmeldin** riyā hem tilingđin nifāk...” (MM: 21.3) = **Amelden** riyayı ve dilinden fitneyi...

“**Bu toprağđın özge** revā kalmadı.” (MM: 107.4) = **Bu topraktan başka** uygun yer kalmadı.

“Çıkardı anı **borc-dın**, bîzâr kıldı anı borc-dın.” (ME: 1.7) = Onu **borçtan** kurtardı.

“**Dünyî-din** alsun tana^Öum birle dād.” (GT: 13.5) = **Dünyadan** refah ve adalet alsın.

“Körer bolsa firîşte, **yoldın** azğay.” (GT: 139.7) = Melek, görse **yoldan** çıkar.

+*tin*, +*tin*

“Gehî ol çatı taşka söyleyü rāz / Gehî **ol taştın** iştip kurgu avaz...” (KHŞ: 4589) =
Gâh o sert taşa sır verip / Gâh **o taştan** kuru ses iştip...

1.1.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde

Çokluk eki almış isimlere gelerek onları fiile bağlar:

“**Baylardın** alınur taķı dervîşlerke bērilür.” (NF: 250.3) = **Zenginlerden** alınır ve dervîşlere verilir.

“Kutardı anı Tangrı **belālardın**.” (ME: 88.1) = Tanrı, onu **belalardan** kurtardı.

“Bir yanga boldı **kişilerdin**.” (ME: 131.2) = **Kişilerden** farklı oldu.

1.1.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde

İyelik eki almış isimlere gelerek onları fiile bağlar. Ayrılma durumu ekinden önce III. tekil ve çoğul kişi iyelik eki çoğunlukla n’li, bazen n’siz gelir.

III. kişi iyelik ekinin n’li geldiği örnekler:

“...Ammā azuķın alurda, **ķolındın** bir ķatre suw tamdı azuķ üstige.” (KE: 129v.3) =
...Ama azıģını alırken, **kolundan** azıģının üstüne bir damla su damladı.

“Loķmannı kōrdi oğüt bērür, **ardındın** kēlip boynın tutup ķıstı.” (KE: 163v.15) =
Lokman’ı oğüt verirken gördü; **ardından** gelip boynunu tutarak sıktı.

“Resūl, **Ebū Cehl sarāyındın** çıķtı.” (KE: 204v.19) = Peygamber, **Ebu Cehil’in sarayından** çıktı.

“**Ol çeşme suvındın** altı peygambar içip turur, Benü İsrāóil (4) peygambarlarındın.” (NF: 149.3-4) = Beni İsrail peygamberlerinden altı peygamber, **o çeşmenin suyundan** içmiştir.

“Buyurdı kestiler başın **tinindin**, / Terisin soydılar adırıp **cānındın**.” (KHŞ: 1462) = Emretti, başını **vücutundan** kestiler, / **Canından** ayırıp derisini soydular.

“Kopardı **ornındın**, qarārsız kıldı anı, tepretti anı **tübündin**.” (ME: 7.6) = (Onu) **yerinden** kopardı, onu karasız kıldı, onu **dibinden** kımıldattı.

“Kıyşturdu anı **rāyındın**, ewürdi anı **rāyındın**.” (ME: 38.8) = Onu **fikrinden** caydırdı.

“MuÓallim bolmasa heybet-li ay yār, / **Saķalından** tutup oĝlanlar oynar.” (GT: 282.8) Ey dost! (eğer) muallim heybetli olmasa / Çocuklar, (onun) **sakalından** tutup oynar.

III. kişi iyelik ekinin n'siz geldiği örnekler:

“**Ķarındařları songıdın** yolĝa kirdi.” (KE: 133r.4) = **Kardeşlerinin peşinden** yola koyuldu.

“**ÓÖmer, butlar öngidin** köngülsiz çıķtı.” (KE: 195v.19) = **Ömer, putların önünden** isteksizce ayrıldı.

“Biz cümle, üç kün boldı kim **dünyā taÓāmıdın** tatmışımız yok.” (NF: 108.9) = Üç gün oldu ki hiçbirimiz **dünya yiyeceğinden** tatmadık.

“Kitermez **yüzidin** herĝiz közini.” (KHŞ: 4049) = Gözünü **yüzünden** hiç ayırmaz.

Diğer iyelik ekleriyle kullanılışına örnekler:

“**Mening ümmetlerimdın** (12) **altı türlüĝ kişilerni**, kıyāmat kün tamuĝ içinde ol çukurĝa salĝaylar.” (KE: 41v.11-12) = **Benim ümmetlerimden altı türlü kişi**, kıyamet günü cehennem içinde o çukura atacaklar.

“Musı, cādūluķı birle sizlerni **bu élingizdin** çıķarmaķ tileyür.”(KE: 112r.2) = Musa, büyücülüęüyle sizi **bu ülkenizden** çıkarmak ister.

“Bularda alęunguz niçe tağlarça (9) érse **öz hazınemdin** öteyin.” (KE: 233r.8-9) = Bunlardan aldığınız ne kadar çok, dağlar kadar da olsa **kendi hazinemden** ödeyeyim.

“Bilmiş bolun, Muştafanı **bizing aramızdin** çıķaręu tég tururlar.” (KE: 236r.16) = Bilmiş olun, Mustafa’yı **bizim aramızdan** çıkaracak gibiler.

“...nêçe üküş mālını (13) men öz hācatım üçün **sening mālındın** alsam; kerek kim sanga ağır kelmese, tedi.” (NF: 258.12-13) = Ben, kendi ihtiyacım için **senin malından** ne kadar çok mal alsam (dahi, bu) sana ağır gelmemeli, dedi.

“Ay yārānlar! Bu hāreket kim vaķiŖ boldı benim (3) ihtiyārım bilen degül idi. Kirek kim bu yazuķnı (4) yazmağay-lar dağı andan manga rāhat tigdi; siz (5) dağı **Öz keremingizden** Ŗayb aytmayım maŖzür tutķay-siz.” (GT: 134.2-5) = Ey dostlar! Meydana gelen bu hareket benim elimde değildi. Bu hatayı (günah olarak) yazmamaları gerekir. ve ondan (o hareketten) dolayı rahatladım; siz de **kendi lütfunuzdan** (lutfedip) ayıp saymayıp mazur göresiniz.

1.1.2. Zamirlerde Kullanılışı

Zamirlere gelerek onları fiile bağlar:

“Men, **sizdin** nerse ķolmaz-men; manga sevāb bérigli Tengri turur.” (KE: 58v.17) = Ben, **sizden** bir şey istemem; bana sevap verecek olan Tanrı’dır.

“Munça eğgülık ķılımış (5) érken meni koyup **mendin özgedin** halāşlık tiler-sen.” (KE: 89r.4-5) = Bunca iyilik yapmışken beni bırakıp **benden başkasından** kurtuluş istersin.

“Men, sendin biżār-men **mundın** kitgil.” (KE: 127r.3) = Ben, senden usandım, **buradan** git.

“Çamuğ yalavaçlarğa ma’lûm êrdi, Muştafâ Óaleyhi’s-selâm **olardın** fazılrağ êrdi.” (KE: 146r.11) = Bütün peygamberlere malum idi, Mustafa as. **onlardan** daha faziletliydi.

“Alguları yoğ êrmiş **bizdin** ne tileyürler?” (KE: 233r.10) = Alacakları yokmuş, **bizden** ne isterler?

“Ey ummatım! Biling, āgāh bolung, çayu bir mu’min (16) ve muvaĥĥid namāz kıılır bolsa, tört yanınğa iltifāt kıılır bolsa, Ĥağ te’Ĥālādın ĥitāb kelür kim: Ey çulum! Menim ĥazratımda (17) turuqmışdın song, benim birle münācāt kıılır erken, **méndin yegrekke** mü iltifat kıılır-sen? Mundağ kıılmağıl, (248.1) benim ĥazratımda kelmişdin song önginke nağar kıılmağıl...” (NF: 247.16-17, 248.1) = Ey ümmetim! Bilin, uyanık olun, herhangi bir Müslüman namaz kıldığında çevresine bakınsa, yüce Allah’tan, ey kulum! Benim huzurumda durduktan sonra, bana yalvarırken, **benden başkasına** mı bakarsın? Böyle yapma, benim huzuruma geldikten sonra başkasına bakma, (diye) hitap gelir.

“**Barçadın** özingni artuğ körseng kibr ol bolur.” (NF: 372.5) = **Herkesten** kendini büyük görsen, kibir odur.

“Çışās alu bêrdi anga (8) **fulān-dın**, öldürdü anga fulān uçun. (ME: 37.7-8) = **Falandan** ona kısas alıverdi, onu falan için öldürdü.

“Ewürdi **andın** yüzünü.” (ME: 107.5) = Yüzünü **ondan** çevirdi.

“Borcı-nı istedi, tiledi **andın** algusın.” (ME: 108.5) = Borcunu istedi, **ondan** alacağını diledi.

“**Önginlerdin** örtmek farıža turur.” (MM: 73.2) = **Başkalarından** saklamak farzdır.

Ekin iyelikli zamirlerde kullanımına şu örneği verebiliriz:

“Melik, **ol bês erning biridin** sordu.” (KE: 163r.6) = Hükümdar, **o beş kişinin birinden** sordu.

1.2. +DAn

1.2.1. İsimlerde Kullanılışı

Genel olarak bu dönemde az kullanılan bir şekildir. Ekin *r*'li şeklini bir örnekte tespit ettik.

1.2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

İsim kök ve gövdelerine gelerek onları fiile bağlar:

+den, dan

“Kıbtî, Benî İsrâoîl birle **bir yerden** suw alsalar; Benî İsrâoîl alğan suw, Kıbtî (5) alğan şan bolur êrdi.” (KE: 115r.4-5) = Kıbtî kavmi ile İsrailoğulları **bir yerden** su alsaydılar; İsrailoğulları aldığıında su, Kıbtîler aldığıında kan olurdu.

“Çiçekni tâze irken tirmedim men, / Yil iltti nâgehân kizlendi **közden**.” (KHŞ: 913) = Ben, çiçeği tazeleyen toplamadım, / Yel geldi, ansızın **gözden** kayboldu.

“Kim an tig çıktı Husrav bağrıdın şan, / Niteg kim yıldırım sıçrar **bulutdan**.” (KHŞ: 4481) = Nasıl ki **buluttan** yıldırım çıkar, / Ki onun gibi Husrev'in göğsünden kan çıktı.

“Ümidim lutf irür **Ĥağ-dan** hemişe.” (GT: 161.3) = **Allah'tan** ümidim daima lütuftür.

+ten, tan

“Oğlan, ferâset bilen bildi, ilin **aştan** çekip ayttı...” (GT: 23.3) = Çocuk, anlayışıyla farkına vardı, elini **yemekten** çekerek dedi...

1.2.1.2. Çokluk Eki Almış İsimlerde

Çokluk eki almış isimlere gelerek onları fiile bağlar:

“**Çiçek-lerden** urunup her biri tãc...” (GT: 6.4) = Her biri **çiçeklerden** taç takınp...

1.2.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde

İyelik eki almış isimlere gelerek onları fiile bağlar:

“**Abdu'l-muttalib** anı işitip **közlerinden** kıtarât revân (14) kılp aydı...” (KE: 183r.13-14) = Abdulmutalip, onu işitip **gözlerinden** yaşlar akarak dedi...

“**Vezirleringden** ni hatâ kördüng kim habske bıraktıng?” (GT: 35.7-9) = **Vezirlerinden** ne hata gördün ki (onları) hapsedtin?

“Bir sultân oğluna, **atasından** köp (7) māl ve niŕmet kıaldı.” (GT: 59.6-7) = Bir hükümdarın oğluna, **babasından** çok mal ve nimet kaldı.

“Muŕallim bolmasa heybet-li ay yâr, / **Sakalından** tutup oğlanlar oynar.” (GT: 282.8) Ey dost! (eğer) muallim heybetli olmasa / Çocuklar, (onun) **sakalından** tutup oynar.

1.2.2. Zamirlerde Kullanılışı

Zamirlere gelerek onları fiile bağlar:

“**Bulardan hiç biri**, turup ikki rekeŕat namâz kılmas.” (GT: 105.11) = **Bunlardan hiç biri**, kalkıp iki rekât namaz kılmaz.

“Menim, **senden** yakıñ bil hâcetim yok.” (GT: 115.9) = Benim, **senden** dileğim olmadığını gerçekten bil.

“Sen, dünyede **bizden** (13) leşker bilen artuğ sen.” (GT: 158.12-13) = Sen, dünyada **bizden** asker bakımından üstünsün.

İyelikli zamirlerde:

“Men, **özüm**den **ulu**, **himmekli ir** anı kördüm.” (GT: 175.11) = Ben, onu **kendimden büyük, gayretli kişi** (olarak) gördüm.

2. Ayrılma Durumu Fonksiyonunda Kullanılan Diğer İsim Durum Ekleri

Ayrılma durumu fonksiyonunda kullanılan en yaygın durum eki, bulunma durumu ekidir. Yönelme ve eşitlik durumu ekleri de bazı örneklerde ayrılma durumu fonksiyonunda kullanılmışlardır.

2.1. Yönelme Durumu

İyelik eki almış isimlerde:

“İslâm çerigi, **songlarına** kirdi; ferîşteler, ilgerüdin boldılar, bir ançanı öldürdiler.” (KE: 232r.8) = İslâm askerleri, **arkalarından** girdi; melekler, ileriden girdi, bir kısmını öldürdüler.

“Peygâmbar **Óas.** mescidin çıktı, men taķı **Peygâmbar Óas. artınğa** bardım.” (NF: 170.7) = Peygamber as. mescitten çıktı, ben de **Peygamber as.ın peşinden** gittim.

Zamirlerde:

“Óafv kıldı anı iş-din, kıılmaķı vâcib bolmış iş-ni kiterdi **anga.**” (ME: 59.1) = Onu işten muaf tuttu; yapılması zorunlu olan işi **ondan** giderdi.

2.2. Bulunma Durumu

Aynı kullanılışa Dede Korkut'ta da birçok örnekte rastlanmaktadır. (bk. s. 182)

İsim kök ve gövdelerinde:

“**Üç künde kédin**, bu haber Mekke (3) fâş boldı.” (KE: 194v.2-3) = **Üç günden sonra**, bu haber Mekke'de yayıldı.

“Anı bilmez kim; **ol Yüsufda kidin** / Fıraķ, nûrın alur YaÓķüb közindin.” (KHŞ: 1259) = Onu bilmez ki; **o Yüsuf'tan sonra** / Ayrılık (ayrılığın verdiği acı), Yakub'un gözünden nurunu alır.

Çokluk eki almış isimlerde:

“**Künlerde bir kün**, İbrâhîm Óaleyhi’s-selâm yoldın keçerde (13) ölüg tewe kördi.” (KE: 54v.12-13) = **Günlerden bir gün**, İbrahim as. yoldan geçtiğinde ölü (bir) deve gördü.

“**Yıllarda bir yıl**, KenÓānda қаһтлқ boldı.” (KE: 62v.15) = **Yıllardan bir yıl**, Filistin’de kıtlık oldu.

İyelik eki almış isimlerde:

“Bu küngge tēgrü Yūsufnın zindānda êrdükin unutmış-men, yoқ êrse **Óışkında** (8) özümni öltürgey êrdim.” (KE: 91r.7-8) = Bugüne kadar Yusuf’un zindanda olduğunu unutmuşum, yoksa **aşkından** kendimi öldürecekim.

“Yana **biregüning Resül Óaleyhi’s-selâm saĥābelerinde dostı** bar erdi.” (KE: 230r.3) = Yine **birinin Peygamber as.ın saĥabelerinden** (bir) **dostu** vardı.

“Munı buldılar, **yaқasıda** bitigni aldılar.” (KE: 231v.1-2) = Bunu buldular, **yakasından** mektubu aldılar.

“Ĥaқ TeÓālā, ol kimerseni **Óalimler** (7) **zümresinde** bitigey.” (NF: 2.6-7) = Yüce Allah, o kimseyi **alimler zümresinden** yazacak.

Zamirlerde:

“Yana yöridiler, kördiler oĥlan (21) oynayurlar; Ĥızr **olarda bir oĥlanı** öltürdi.” (KE: 130r.20-21) = Yine yürüdüler, gördüler, çocuklar oynarlar; Hızır **onlardan bir çocuĥu** öldürdü.

“**Anda kēdin**, Resül birle taĥĥa bardılar.” (KE: 224r.4) = **Ondan sonra**, Peygamber’le beraber daĥa ulaştılar.

“**Bularda algunguz** niçe tağlarça (9) érse öz hazinemdin öteyin.” (KE: 233r.8-9) = **Bunlardan alacağımız** ne kadar çok, dağlar kadar da olsa kendi hazinemden ödeyeyim.

2.3. Araç-Birliktelik Durumu

Asıl araç-birliktelik durumu ekinin ayrılma durumu fonksiyonunda kullanılmasına örnek tespit edemedik. Ancak bu durum ekinin fonksiyonunda yaygın bir şekilde kullanılan *birle* edatının bir örnekte ayrılma durumu fonksiyonunu üstlendiğini tespit ettik:

“Bu yolnu kıoydung érse, **ķayu yol birle** yürür-sèn?” (KE: 88v.5) = Bu yolu terk ettinse, **hangi yoldan** gidersin?

2.4. Eşitlik Durumu

İyelik eki almış isimlerde:

“İmām Muḥammed, évge kirdi; tişi, (9) **songınça** kirdi.” (KE: 82v.8-9) = İmam Muhammed, eve girdi; kadın, (onun) **ardından** girdi.

“...Yūsuf, taşķa çıktı; **artınça** Zelîḥā çıktı.” (NF: 361.13) = ...Yusuf, dışarı çıktı; **ardından** Zeliha çıktı.

“**İzinçe** yürüdi aning.” (ME: 111.3) = Onun **izinden** yürüdü.

“**Artımızça** halk küle.” (GT: 314.6) = **Ardımızdan** halk güler.

3. Ekin Ünsüzlerden Sonraki Kullanılışı

3.1. Taradığımız metinlerde ötümlü ünsüzlere *+dın, +din; +den, +dan* şeklinde gelen ayrılma durumu eki, ötümsüz ünsüzlere de çoğunlukla bu şekilde gelir:

+dın, +din

“Ol kēçe tüşi bolur kim **kökdin** êkki ferîşte nāzil boldı.” (NF: 405.4) = O gece düşünde **gökten** iki meleğin indiğini gördü.

“Adırdı andın ötrü **şāhdın.**” (KHŞ: 2856) = Ondan dolayı onu **şahdan** ayırdı.

“**Bu toprağdın** özge revā kalmadı.” (MM: 107.4) = **Bu topraktan** başka uygun yer kalmadı.

+den, +dan

“Kim an tig çıktı Husrav bağrıdın şan, / Niteg kim yıldırım sıçrar **bulutdan.**” (KHŞ: 4481) = Nasıl ki **buluttan** yıldırım çıkar, / Ki onun gibi Husrev’in göğsünden kan çıktı.

“Ümüdim lutf irür **Hâk-dan** hemişe.” (GT: 161.3) = **Allah’tan** ümidim daima lütuftür.

3.2. Çok az örnekte ötümsüz ünsüzlerden sonra ek, +tin, +tin; +ten, +tan şeklinde gelir:

+tin, +tin:

“Gehî ol çatı taşka söyleyü rāz / Gehî **ol taştın** iştip kurgu avaz...” (KHŞ: 4589) = Gâh o sert taşa sır verip / Gâh **o taştan** kuru ses iştip...

+ten, +tan:

“Oğlan, ferāset bilen bildi, ilin **aştan** çekip ayttı...” (GT: 23.3) = Çocuk, anlayışıyla farkına vardı, elini **yemekten** çekerek dedi...

B. Fonksiyonları

1. İsmi Fiile Bağlaması

1.1. Ayrılma durumu eki, geldiği ismi bir yerden, kişiden, bir nesneden ayrılma, çıkma, uzaklaşma anlamlarıyla fiile bağlar:

“**Rümdın Şāmdın** on bir şehir aldılar.” (KE: 107v.20) = **Rum’dan, Şam’dan** on bir şehir aldılar.

“Mendin, (5) sendin bu iş kelmes bolsa; **ÖĀyişedin Şāfvandın** neteg këlür?” (KE: 235v.4-5) = Benden, senden bu iş gelmiyorsa; **Ayşe’dan, Safvan’dan** nasıl gelir?

“...velîkin **tamuğdın** (7) yırağ bolur.” (NF: 251.6-7) = ...fakat **cehennemden** uzak olur.

“Ol kēçe tüşi bolur kim **kökđin** êkki ferîşte nâzil boldı.” (NF: 405.4) = O gece düşünde **gökten** iki meleğın indiğini gördi.

“Niteğ kim **çeşmedin** kitti cihāngir, / Köngül boynınga bağlap Óışş zincir.” (KHŞ: 999) = Cihangir nitekim **çeşmeden** gitti, / Aşş zincirini gönül boynuna bağlayarak.

“Ağırdı andın ötrü **şāhdın**.” (KHŞ: 2856) = Ondan dolayı onu **şahıtan** ayırdı.

“Çıķardı anı **borc-dın**, bızār kıldı anı borc-dın.” (ME: 1.7) = Onu **borçıtan** kurtardı.

“Körer bolsa firîşte **yoldın** azğay.” (GT: 139.7) = Melek görse **yoldan** çıkar.

1.2. Sebep ilişkisiyle ismi fiile bağlar:

“**Bu sözdin** Fālütning kayğısı köpeldi.” (KE: 134r.17) = Talut ’un kayğısı, **bu sözden** (dolayı) arttı.

“Bu mēndin adrılğandın berü hēç kün bolmağay kim (11) **munung ışkıdın** zār ve zār yığlamasam.” (NF: 182.10-11) = Bu benden ayrıldığından beri **bunun aşkından** inleyerek ağlamadığım gün hiç yoktur.

“Oğlanlarım, **açlıkdın** ölgeyler.” (NF: 253.15) = Çocuklarım, **açlıktan** ölecekler.

“Kıurıdı teri-si **aruqluğdın**.” (ME: 184.2) = Derisi, **zayıflıktan** kurudu.

2. İsmi Edata Bağlayarak Edat Grubu Oluşturması

2.1. Eklendiği kelimeyi edata bağlayarak edat grubu oluşturur:

İsim kök ve gövdelerinde:

“**Munça yıldın berü** mening sözüüm tutsa êrdingiz, sizlerge êmgek, belâ têgmegey erdi.” (KE: 57r.16) = **Bunca yıldan beri** benim sözüümü dinleseydiniz, size eziyet, belâ ulaşmayacaktı.

“**Yêti yıldın song** Yūsufnı tüşde kördi.” (KE: 82r.15) = **Yedi yıldan sonra** Yusuf’u düşünde gördü.

“Hêç neerse yoğ **suwdın öngin.**” (NF: 107.5) = **Sudan başka** hiçbir şey yok.

“**Nêçe rüzgârdın song** yana keldi.” (NF: 349.2) = **Nice zamandan sonra** yine geldi.

“**ÔAcizlikdin adın** hiç çâre bilmen.” (KHŞ: 502) = **Acizlikten başka** hiç çare bilmem.

“**Sevinçdin özge** hiç saşınçları yoğ (KHŞ: 563) = **Sevinçten başka** hiç düşünceleri yok.

Çokluk eki almış isimlerde:

“**Nêçe yıllardın berü** mücâhîde ve riyâzat birle (17) meşgul turur.”(NF: 148.16-17) = **Nice yıllardan beri** nefsi yenmekle meşguldur.

İyelik eki almış isimlerde:

“**Êkindük namâzındın song** şafağ gayib bolğınça kınayurlar.” (KE: 22r.12) = **İkinci namazından sonra** şafak kaybolunca cezalandırılırlar.

Zamirlerde:

“**Mendin burun** hiç yalavaç, kızını (21) kâfirğa bërmedi.” (KE: 63r.20-21) = **Benden önce** hiçbir peygamber, kızını kâfire vermedi.

“**Andın song** melik, erlerni hatunlardın, yaş (8) oğlanlarını analarındın ayırdı.” (KE: 154r.7-8) = **Ondan sonra** hükümdar, erkekleri kadınlardan, genç çocukları analarından ayırdı.

“**Mundın öte** kēçsek, ot kēlip bizni köydürür.” (KE: 211r.14) = **Buradan öteye** geçerse, ateş gelip bizi yandırır.

“**Sizdin öngin** kimerse lâyıķ ermez.” (NF: 145.10) = **Sizden başka** kimse lâyıķ değil.

“Hēç kimerse manga taŖziyat tegrü kelmediler **sendin öngin.**” (NF: 242.10) = **Senden başka** hiç kimse bana başsağlığı dilemeye gelmedi.

“**Andan songra** özleri yirler.” (GT: 302.2) = **Ondan sonra** kendileri yerler.

2.2. ...+dın...+ęa/+ķa teği Şeklinde edat grubu oluşturur:

“**Başdın adaķęa teği** yüzleri, saçları kızıl altund[ın] (4) érdi.” (KE: 124v.3-4) = **Baştan ayağa kadar** yüzleri, saçları kızıl altundan idi.

“Uçtmaĥnıng ĥūrlarındın (3) bir ĥūr, yer yüzinge bir ķata nażar ķılsa, **maŐrıķdın maęrıbķa teęi** ĥoŐ yıdıę bolęay.” (NF: 64.2-3) = Cennet hurilerinden bir huri, yer yüzüne bir defa baksa, **doęudan batıya kadar** güzel koku yayılacaktı.

“Ĥaccācning teni Şişdi taķı **başındın adaķınęa teği** uluğ başlar (16) ķıķtı.” (NF: 345.15-16) = Haccac’ın teni Şişti ve **başından ayağına kadar** büyük yaralar ķıķtı.

3. İsmi İsmeye Bağlayarak Kelime Grupları Oluşturması

Ayrılma durumu eki, ismi isme bağlayarak kelime grupları oluşturur.

3.1. Ayrılma durumu grubu oluşturur:

“Bu kün, kimerse yalęan sōz birle kimerse üze ĥükm ķılsa, **Nemrüddın beter** olur.” (KE: 40r.2) = Bugün, kimse yalan sōzle kimse üzerine hüküm verirse, **Nemrud’dan beter** olur.

“Ĥavvādın berü, tişide **Zelĥādın körklüg** yoĥ ėrdi.” (KE: 81v.16) = Hava’dan beri, kadınlar içinde **Zeliha’dan güzel** (*olan*) yoktu.

3.2. Çekim eki olmasına rağmen sıfat olan kelimelerin yapımında kullanılır:

“...mening Tengrim ol turur atamız Ādemni uçmaĥ (5) içre **nürdm taht** üze ağdurup kök ferişterin atamızning önginde secde (6) ĥıldurdı...” (KE: 11r.5-6) = ...benim Tanrı’m o dur : atamız Adem’i cennetin içinde **nurdan taht** üzerine yükseltip gök meleklerine atamızın önünde secde ettirdi....

“Sening uçtmaĥ içinde **yinçüdin köşküng** bar ermiş.” (NF: 252.16) = Senin, cennette **inciden köşkün** varmış.

3.3. Ayrılma durumundaki isim, *bir* kelimesiyle birlikte sıfat tamlamasında tamlayan unsuru oluşturabilir:

“**İtleringdin bir itni** musallat ĥılĥıl, bu mel’Öünnı (17) helāk ĥılsun. (NF: 14.16-17) = **İtlerindin bir iti** musallat et, bu mel’unu yok etsin.

“**Vezişlerden bir vezir** ayttı...” (GT: 181.1) = **Vezişlerden bir vezir** dedi...

4. Birleşik Zarf-Fiil Yapısını Oluşturması

Yönelme ve bulunma durumu eklerinde olduĥu gibi ayrılma durumu eki de bazı sıfat-fiil eklerini alarak birleşik zarf-fiil yapısını oluşturur.

Ayrılma durumu eki -mİş, -mAz, -gAn sıfat-fiil eklerine gelerek birleşik zarf-fiil yapısını oluşturur. (Birleşik zarf-fiillerle ilgili açıklama için bk. s. 152-153)

4.1. -mİş (+) dİ²n (+) berü / song yapısında birleşik zarf-fiil yapısını oluşturur. *-dİktAn beri*, *-dİktAn sonra* anlamlarını verir:

“Bu süngükümdeĥi **Óazizni** nè ĥılayım, **tuĥmışdın song** neteg saĥlaĥayım.” (KE: 183r.4) = Bu karnımdaki masumu ne yapayım, **doĥduktan sonra** nasıl koruyayım?

“...bu çeşme **bağlanmışdın song** ol açğay.” (NF: 151.2) = ...bu çeşme **bağlandıktan sonra** o açacak.

“Ĥağ teālā, anı **yaratmışdın (11) berü** ol yer yüzinge nāzil bolmışı yoğ erdi.” (NF: 170.10) = Yüce Allah, onu **yarattığından beri** onun yer yüzüne indiğı yoktu.

4.2. -mAz (+) dI²n (+) aşnu / burun yapısında birleşik zarf-fiil yapısını oluşturur. -mAdAn önce anlamını verir:

“**Tang atmazdın burun** êldin çıkşınlar.” (KE: 60v.1) = **Tan atmadan önce** şehirden çıkşınlar.

“Peyğāmbar Őas.nung atası ŐAbdullāh, (13) **Peyğāmbar tuğmazdın aşnu** vefāt bolup turur erdi.” (NF: 4.12-13) = Peygamber as.ın babası Abdullah, **Peygamber doğmadan önce** vefat etmişti.

“Ya men **tuğmazdın aşnu** ölsem irdi, / Ya toğgaç mini itke salsa irdi.” (KHŞ: 2210) = Ben ya **doğmadan önce** ölseydim, / Ya da doğduğumda beni itin önüne atsalardı.

4.3. -gAn (+) dI²n (+) song / berü yapısında birleşik zarf-fiil yapısını oluşturur. Song edatıyla birlikte -dIktAn sonra; berü edatıyla birlikte -dIktAn beri anlamını verir:

“Bu, **mêndin adrılğandın berü** hêç kün bolmağay kim (11) munung ışkıdın zār ve zār yığlamasam.” (NF: 182.10-11) = Bu, **benden ayrıldığından beri** bunun aşkından inleyerek ağlamadığım gün hiç yoktur.

“MuĤammed, **yalavaç bolğandın song** sordum.” (KE: 184v.1) = Muhammed, **peygamber olduktan sonra** sordum.

5. Birleşik Fiil Yapısını Oluşturması

Ayrılma durumundaki isim, bir fiille birlikte anlamca kaynaşmış birleşik fiil yapısını oluşturabilir:

“Men, onların cemâllerin körüp tangladım; ħayrân boldum, **özümdin (21) kitdim.**”
(KE: 183r.20-21) = Ben, onların güzelliklerini görüp şaşırımdım; **kendimden geçtim.**

“Körer bolsa firişte, **yoldın azğay.**” (GT: 139.7) = Melek, görse **yoldan çıkar.**

6. Bazı Kelimeler Üzerinde Kalıplaşması

Ayrılma durumu eki, kalıplaşmış olarak kullanıldığı bazı örneklerde eklendiği kelimeye mal olmuş gibidir:

“İdiş bizing, aş bizing; sên (2) bilmes-sên, **ğandın** bilür-sen?”

(KE: 88v.1-2) = Kap bizim, yemek bizim; sen bilmezsin, **nereden** bilirsin?

“Sen kim-sên, meni **nedin** bildin? (KE: 129v.12) = Sen kimsin, beni **nasıl** tanıdın?

“Yûnus aydı: **Netegdin** meni telwe tøyür-sên? (KE: 153r.9) = Yunus, bana **nedin** deli dersin, dedi.

“Bu sût **ğandın** keldi?” (NF: 22.14) = Bu sût **nereden** geldi?

7. Kalıplaşmış Durum Eklerinden Sonra Kullanılması

Eşitlik durumu ekinden sonra:

“Muħammed ümmeti, **barçadın ilgerü** êrmiş.” (KE: 207r.15) = Muhammed ümmeti, **herkesten ileri** imiş.

“...**barçadın** ilk turur, (7) **barçadın** song tağı ol turur tedi.” (NF: 51.6-7) = ...**herkesten** öncedir, **herkesten** sonra da odur, dedi.

Yer-yön durumu ekinden sonra:

“Medînedin çıkalın, (2) utru yöriyelin, **taşkarudın** salıng, ilgerü kirmesünler.” (KE: 223r.1-2) = Medine’den çikalım, karşı yürüyelim, **dışarıdan** salın, ileriye girmesinler.

“İslâm çerigi, songlarına kirdi; ferîsteler, **ilgerüdin** boldılar, bir ançanı öldürdiler.” (KE: 232r.8) = İslâm askerleri, arkalarından girdi; melekler, **ileriden** girdi, bir kısmını öldürdüler.

8. Geldiği Kelimenin Cümlede Üstlendiği Görevler

8.1. Yer-Yön Tümleci Görevini Üstlenmesi

Ayrılma durumundaki isimlerin cümledeki asıl görevi, yer-yön tümleci oluşturmaktır.

8.1.1. Cümlede tek kelime hâlinde yer-yön tümleci görevini üstlenebilir:

“Ol kège tüşi bolur kim **köküdin** êkki ferîşte nâzil boldı.” (NF: 405.4) = O gece düşünde **gökten** iki meleğin indiğini gördü.

“Niteg kim **çeşmedin** kitti cihāngir, / Köngül boynınga bağlap Óışık zincir.” (KHŞ: 999) = Cihangir, nitekim **çeşmeden** gitti, / Aşk zincirini gönül boynuna bağlayarak.

“Adırdı andın ötrü **şahdın**.” (KHŞ: 2856) = Ondan dolayı onu **şahtan** ayırdı.

8.1.2. Kelime grubu şeklinde yer-yön tümleci görevini üstlenebilir:

İsim tamlaması şeklinde:

“ÖÖmer, **butlar öngidin** köngülsiz çıktı.” (KE: 195v.19) = Ömer, **putların önünden** isteksizce ayrıldı.

“Resül, **Ebū Cehl sarâyındın** çıktı.” (KE: 204v.19) = Peygamber, **Ebu Cehil’in sarayından** çıktı.

“Biz cümle, üç kün boldı kim **dünyâ taŖâmıdın** tatmışımız yok.” (NF: 108.9) = Üç gün oldu ki hiçbirimiz **dünya yiyeceğinden** tatmadık.

“**Ol çeşme suvındın** altı peygambar içip turur, Benü İsrâóil (4) peygambarlarıdın.” (NF: 149.3-4) = Beni İsrail peygamberlerinden altı peygamber, **o çeşmenin suyundan** içmiştir.

“...nêçe üküş mâlnı (13) men öz hâcatım üçün **sening mâlingdın** alsam; kerek kim sanga ağır kelmese, tedi.” (NF: 258.12-13) = Ben, kendi ihtiyacım için **senin malından** ne kadar çok mal alsam (dahi, bu) sana ağır gelmemeli, dedi.

Sıfat tamlaması şeklinde:

“**Ol yêrdin** Muşul, bir yıgaç yêr êrdi.” (KE: 152v.17) = Musul, **o yerden** bir ağaçlık yerdı.

“**Bu toprağdın özge** revâ şalmadı.” (MM: 107.4) = **Bu topraktan başka** uygun yer kalmadı.

Bağlama grubu şeklinde:

“Andağ erse kimerse şanâŖat şılsa (301.1) taşı nefsinı şahr şılsa **haramdın taşı şübhedın** şaklanur ermiş.” (NF: 300.17-301.1) = Öyleyse kim kanaat edip nefsinı yok etse **haramdan ve şüpheliden** korunurmuş.

8.1.3. Fiilimsi grubunun yer-yön tümleci olabilir:

“Ammâ **halk tilindin** şorşüp kızını bêrdi.” (KE: 133v.18) = Ama **halkın dilinden** korkup kızını verdi.

“**Oğul, kızlarıdın, hatunlarıdın** adrılıp sizing cemâlingızka muştâş bolup şurbet ihtiyâr (11) şılıp keldiler.” (NF: 256.10-11) = **Oğullarıdın, kızlarıdın, eşlerinden** ayrılıp sizin güzelliğimize arzu duyup şurbeti tercih ederek geldiler.

“Gehî ol atı taka syleyü rz / Gehî **ol tatın** itip uru avaz...” (KH: 4589) =
Gh o sert taa sır verip / Gh **o tatan** kuru ses iitip...

8.2. Zarf Tümlenci Görevini Üstlenmesi

8.2.1. Ayrılma durumundaki isim cümlede tek kelime hâlinde zarf tümlenci görevini üstlenebilir:

“Olanlarım, **alıdın** ölgeyer.” (NF: 253.15) = Çocuklarım, **alıktan** ölecekler.

“urıdı teri-si **aruludın**.” (ME: 184.2) = Derisi, **zayıflıktan** kurudu.

8.2.2. Edat grubu eklinde zarf tümlenci görevini üstlenebilir:

“Ne rzgrdın song yana keldi.” (NF: 349.2) = **Nice zamandan sonra** yine geldi.

9. Dier İsim Durum Ekleri Fonksiyonunda Kullanılması

Ayrılma durumu eki, pek ok örnekte ilgi durumu fonksiyonunu üstlenmitir. Yükleme ve bulunma durumu fonksiyonlarında da kullanılmıtır.

9.1. İlgi Durumu Fonksiyonunda

İsim kök ve gövdelerinde:

“**Utmahdın bir amı yolu** yaıra turur, bu dnyanın cümle mülkidin, cümle malı tawarıdın.” (NF: 64.2) = **Cennetin bir amlık yolu**, bu dnyanın bütün malından mülkünden daha iyidir.

“**Twelerindin zektını** bermemi...” (NF: 250.14) = **Develerinin zektını** vermemi...

okluk eki almı isimlerde:

“**Cümle ulu yazulardın uluraı** hamr içmek turur.” (NF: 363.6) = **Bütün büyük günahların en büyüü** içki içmektir.

İyelik eki almış isimlerde:

“Özleringe kerek erken, cümle barını öngümüzde keltürdi. Biz munga **mālımızdın baŖızını** bermekke mü (7) darığ tutar-biz?” (NF: 254.6-7) = Kendilerine gerekmesine rağmen, bütün malını önümüze getirdi. Biz, **malımızın bir kısmını** buna vermekten mi kaçınacağız?

Zamirlerde:

“**Bulardın edizliki**, yègirmi dört arşun kaçan tamām boldı erse...” (KE: 62v.14) = **Bunların yüksekliği**, yirmi dört arşın olduğunda...

9.2. Yükleme Durumu Fonksiyonunda

İsim kök ve gövdelerinde:

“İdi Ŗazze ve celle yarlıkı (20) birle eki balık suwdın çıktılar, söklünmiş; Müş, YūşaŖ ekeğü **balıkdın** yédiler.” (KE: 129v.19-20) = Yüce Allah’ın emriyle iki balık kebab edilmiş (vaziyette) sudan çıktı; Musa ve Yuşa, her ikisi **balığı** yediler.

“Ançağa tegi şabur kılalıng kim bu oğlanlar **bu taŖāmdın** yésünler (17) tağı karınları toysun tağı külsünler. (NF: 107.16-17) = O zamana kadar sabredelim ki bu çocuklar, **bu yemeği** yesinler, karınları doysun ve gülsünler.

“...anlarning işi **haddın** keçmek erdi.” (NF: 380.11) = ...onların işi **haddi** aşmaktı.

Zamirlerde:

“Munung (14) derecesi, **mēndin** aştı.” (NF: 55.13-14) = Bunun derecesi, **beni** geçti.

9.3. Bulunma Durumu Fonksiyonunda

İsim kök ve gövdelerinde:

“Men kiçiglikde, uluğluğda **ŖĀyışedin** könilikdin adın nerse körmişim yok.” (KE: 234v.14) = Ben küçüklükte, büyüklükte **Ayşe’de** doğruluktan başka bir şey görmedim.

“Yā Resūlallāhi! **Ķayu vađtdın** duŖā mustacāb bolur?” (NF: 314.6) = Ey Allah’ın Resülü! **Hangi vakitte** dua kabul olur?

9.4. Araç-Birliktelik Durumu Fonksiyonunda

İsim kök ve gövdelerinde:

“Ey Şālîh! Bizni (8) atalarımız tapungan tengrilerimizdin yığıp **adın Tengridin mü** kırkutur-sen?” (KE: 34v.7-8) = Ey Salih! Bizi atalarımızın taptığı tanrılarımızdan alıkoyup **başka Tanrıyla mı** korkutursun?

VII. ARAÇ-BİRLİKTELİK DURUMU

Araç-birliktelik durumu eki, hareketin hangi araçla yapıldığını, zamanını, durumunu veya sebebini bildirirerek geldiği ismi fiile bağlayan isim durum ekidir.

Eski Türkçede kullanılan araç-birliktelik durumu eki $+(I)n$ 'dır. Birle edatı da bu fonksiyonda kullanılmıştır:

$+(I)n$: yüzçe erin “yüz kadar kişiyle” (BKD: 37), yayın “yazın” (BKD: 39), yüz artuğ okun “yüzden fazla okla” (KTD: 33).

birle: kaganın birle (KTD: 37), kemi birle (İKPÖ: 17.3).

Karahanlı sahasında, $+(I)n$ şekli ve birle edatıyla birlikte $+IA$ şekli de görülür.

$+(I)n$: adhağın “ayakla” (DLT-I: 165.3) “Biligin uluğluğğa tegdim.” = Bilgiyle ululuğa eriştim. (DLT-II: 91.6), birin birin (DLT-III: 360.10).

$+IA$: “Uya kıadaş oğlını çınla boğar.” = Kardeş oğlunu gerçekten boğar. (DLT-I: 86.3), tünle “geceleyin” (DLT-II: 5.28)

birle/ bile: bu söz birle (KB: 1132) eliging bile (DLT-I: 44.2)

Taradığımız metinlerde ise çoğunlukla $+(I)n$, bazı örneklerde $+IA$ şekli ve bu şekillerle aynı fonksiyonu üstlenen *birle / bile / birlen / bilen* edatı kullanılmıştır.

Yönelme, bulunma ve eşitlik durumu ekleri bazı örneklerde araç-birliktelik durumu fonksiyonunda kullanılmıştır.

Araç-birliktelik durumu eki, ismi fiile bağlar. Cümlede zarf tümleci görevini üstlenir. Kalıplaşmış olarak kullanıldığı örnekler de vardır.

A. Kullanılmış Şekilleri

1. Asıl Araç-Birliktelik Durumu Şekilleri

1.1. $+(I)n$

1.1.1. İsimlerde Kullanılışı

1.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

+(*I*)n, asıl araç-birliktelik durumu eki olarak yaygın bir şekilde kullanılmıştır. İsim kök ve gövdelerine gelerek onları fiile bağlar:

“...törtinçi, (15) atalar analarınga **yaman tilin** sözlegenlerni...” (KE: 41v.14-15) = Dördüncüsü, anne babalarına **kötü dille** konuşanları...

“Hüseyn, anı işitip **katıg ünün** yığladı.” (KE: 247v.10) = Hüseyin, onu işitip **yüksek sesle** ağladı.

“**Ol vaqtın** kim uçmağda erdim...”(NF: 37.17) = **O vakit** ki cennette idim...

“Kağan kim bu toprak kızıl kanga ewrülse; oğlum Hüseyn, **ol vaqtın** şehid bolğay.” (NF: 179.6) = Ne zaman ki bu toprak kızıl kana dönse; oğlum Hüseyin, **o vakit** şehit olacak.

“**Bütünlükün rāsthıqın** qorqar (4) Tangrı teŖālādın; Ŗālimler, oğ öz qullarındın.” (NF: 233.3-4) = Yüce Allah’tan, onun kulları içinde; ancak alimler **hakikatle, doğrulukla** korkar.

“İçinde köynük, üstünde yağar qar, / Bulut tig közleri **kan yaşın** ığlar.” (KHŞ: 3650) = İçinde ateş, üstüne kar yağar; / Gözleri bulut gibi **kanlı yaşla** ağlar.

“Biri toqluğda ölmüş biri **açın**.” (KHŞ: 4331) = Biri tokluktan ölmüş, biri **açlıktan**.

“**Kücün** tuttu anı fulān iş üze.”(ME: 12.6)=Onu falan iş için **zorla** tuttu.

“**Yangluğın** aytı bērdi anga.” (ME: 208.7) = **Yanlışlıkla** söyleyiverdi ona.

“**Arқан** yattı, miskiñ boldı.” (ME: 236.7) = **Sırt üstü** yattı, miskin oldu.

“**Elin** hayr u ihsān saçıp tökse sen.” (MM: 276.2) = **Elle** hayır ve iyilik saçıp döksen.

“...**ahşamın** kārṽān bir yirge yitti.” (GT: 342.7) = ... kervan, **akşamleyin** bir yere ulaştı.

“Ol biligsiz **kündüzün** kim şemÖ-i kâfûri yaçar.” (GT: 42.11) = O cahil ki **gündüz vakti** kâfur mumu yakar.

1.1.2. Zamirlerde kullanılışı

Anın zamirinde kullanılmıştır:

“Ming al birle kilidin ildin almış, / **Anın** ol genc mun-tig hoş açılmış.”

(KHŞ: 872) = Bin hileyle kilidini elden almış, / **Onunla**, o hazine bu şekilde kolay açılmış.

1.2. +IA

Araç-birliktelik durumu eki olarak kullanılan +IA,+(I)n kadar yaygın değildir. Taradığımız metinlerde birkaç kelimedede görülür. *Tün* kelimesinde çok kullanılmıştır.

1.2.1. İsimlerde Kullanılışı

1.2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

“YaÖküb, **bir tünle** sakladı.” (KE: 62r.8) = Yakub, **bir gece** sakladı.

“**Tünle** tãÖat ve Öibâdatğa (10) öğrengen müminin lezzeti ziyâdaraç turur.” (NF: 315.9-10) = **Geceleyin** ibadeti âdet edinen müminin alacağı lezzet daha çoktur.

“**Bu şekle** mini düşmanğa kām kıldıng, / Cihân içre mini bed-nām kıldıng.” (KHŞ: 3562) = **Bu şüphyle** beni düşmanın arzularına terk ettin, / Dünya içinde beni kötü namlı ettin.

“**Tünle** rast kıldı iş-ni.” (ME: 102.1) = İşi, **geceleyin** düzeltti.

“Keçer ikkisindin **yaşın biligle**.” (MM: 114.4) = **Kesin bilgiyle** ikisinden vazgeçer.

2. Birle / Bile / Birlen / Bilen Edati

Birle

“Mısr halkı, yedi yıl **kahtlık birle** mübtelâ boldılar.” (KE: 66v.20) = Mısır halkı, yedi yıl **kıtlıkla** müptelâ oldular.

“...Ammâ şeytân mekri, **Allâh zikri birle** za’ûj turur.” (KE: 84v.12) = ...Ama şeytanın hilesi, **Allah’ın zikriyle** zayıflar.

“**Mevlî yarlık birle** taş keldi.” (KE: 153r.15) = **Allah’ın buyruğuyla** taş geldi.

“Yana **bir melik birle** yağılaştı, sançıştılar.” (KE: 178r.3) = Yine **bir hükümdarla** düşman olup savaştılar.

“Biz (9) ekegü ma **biri birimiz birle** muvâfaqat kılduk.” (KE: 211v.8-9) = Biz ikimiz de **birbirimizle** anlaştık.

“Ol kâfirni **hoş söz birle, açuğ yüz birle** hâq yolına ündeyü başladı.” (NF: 11.12) = **Güzel sözle, güler yüzle** O kâfiri Allah yoluna davet etti.

“**Hâq Te’âlâ kudratı birle**, cümle kâfirler közinge toprak toldı.” (NF: 74.3) = **Yüce Allah’ın kudretiyle**, bütün kâfirlerin gözüne toprak doldu.

“**Menim birle** munça mucâdile kıldıngız.” (NF: 144.11) = **Benimle** bunca mücadele ettiniz.

“Yâ Muḥammed! **Bizim birle** sulḥ kılgıl.” (NF: 144.13) = Ey Muhammed! **Bizimle** barış yap.

“**Çaçan taş birle** sındı irse gevher...” (KHŞ: 142) = Gevher, **taşla** kırıldığında...

“**Köngül birle** taşdıķ gerek bil burun.” (MM: 19.1) = (Şunu) bil (ki) önce **kalple** onaylamak gerek(ir).

“Sewüнди **ol neme birle**, sewünçlüg boldı nêrse birle.” (ME: 12.4) = **O nesneyle** sevindi.

Bile

“Men aydım: Yâ Resûlallâhi hâlî bu oğlanı **açuk yüz bile** oşayur erdingiz; êmdi ne boldı kim yığlayursiz?” (NF: 178.17) = Ben, ey Allah’ın Resulü! Az önce bu çocuğu **güler yüzle** okşuyordunuz; şimdi ne oldu ki ağlıyorsunuz, dedim.

“**Bu oyunlar bile mü** bizni utğay?” (KHŞ: 1261) = **Bu oyunlarla mı** bizi mağlup edecek?

“**Tiriglik bile** bu qamuğ işlering...” (MM: 46.3) = **Canlılıkla** bu bütün işlerin...

Birlen

“...**Anıng duŕası birlen** bu nûrğa şâyeste boldum.” (KE: 172v.3) = ... Bu nura, **onun duasıyla** lâyıık oldum.

“Eyâ taşı **riyâ birlen** bezenmiş!...” (GT: 160.7) = Ey dışı **riya ile** süslenmiş!...

Bilen

“Sen dünyede bizden (13) **leşker bilen** artuğ sen.” (GT: 158.12-13) = Sen dünyada bizden **asker bakımından** üstünsün .

“**Küç bilen** andan mâl-nı aldılar.” (GT: 183.3) = Ondan malını **zorla** aldılar.

3. Araç-Birliktelik Durumu Fonksiyonunda Kullanılan Diğer İsim Durum Ekleri

Yönelme durumu eki, yaygın olarak araç-birliktelik durumu fonksiyonunda kullanılmıştır. Bulunma ve eşitlik durumu ekleri de bazı örneklerde bu fonksiyonu üstlenmiştir.

3.1. Yönelme Durumu

İsim kök ve gövdelerinde:

“Yūnus (17) ulğaydı, **tāŌatğa** meşğūl boldı.” (KE: 152r.16-17) = Yunus yaşlandı, **ibadetle** meşgul oldu.

“Ruqayyanı **Osmānka** cüftlendürdi.” (NF: 5.4) = Rukiye’yi **Osman’la** evlendirdi.

“Yolda barurda sahrada **ŌĀmirğa** sağaştılar.” (NF: 146.17) = Yolda giderken çölde **Amir’le** karşılaştılar.

İyelik eki almış isimlerde:

“Ol **alnındağı nūr ümıdige** kēlip ērdim.” (KE: 183r.1) = **O alnındaki nurun ümidiyle** geldim.

“Mevlî taŌālā, kāfirler köziŌnge kigürdi, **közlerige** meşğūl boldılar.” (KE: 222r.1) = Yüce Allah, kâfirlerin gözüne girdirdi, **gözleriyle** meşgul oldular.

Zamirlerde:

“Cüft-lendürdi **anga** tişi-ni, niqāh kıldı tişi-ni anga.” (ME: 8.4) = Kadını **onunla** evlendirdi, kadını ona nikahladı.

“Unuttum özümni bolup **sanga** meşğūl.” (GT: 229.5) = **Seninle** meşgul olup kendimi unuttum.

3.2. Bulunma Durumu

İsim kök ve gövdelerinde:

“Raĥm kıl, tökmeğil **angsızda** kanım.” (KHŞ: 2618) = Merhamet et, **ansızın** kanımı dökme.

“Bu adđu udđınga **angsızda** tüşüm.” (KHŞ: 2635) = Bu kaygı kuyusına **ansızın** düşüm.

“**Bu ırlık-de** ögünüp lāf urur-sen, (13) niçün pes nefsinge Óaciz bolur-sen.” (GT: 154.12-13) = **Bu erkeklikle** övünüp söz söylersin, öyleyse niçin nefsine yenik düşersin.

3.3. Ayrılma Durumu

İsim kök ve gövdelerinde:

“Ey Šālīh! Bizni (8) atalarımız tapungan tengrilerimizdin yığıp **adın Tengridin mü** orutur-sen?” (KE: 34v.7-8) = Ey Salih! Bizi atalarımızın taptığı tanrılarımızdan alıkoyup **başka Tanrıyla mı** korkutursun?

3.4. Eşitlik Durumu

İyelik eki almış isimlerde:

“Men, **öz könglümçe** kelmedim; Tengri yarlığı (12) birle keldim.” (KE: 59r.11-12) = Ben, **kendi isteğimle** gelmedim; Tanrı'nın emriyle geldim.

“...Yā Resūla'llāh! Žü'l-fiārni **aınça** men tutayın, tēp anga bērdi. (13) **aınça** neteg tutđay-sēn? tēdi. Ebū Deccāne aydı: Kāfirni andağ urayın kim ılıcımning uı bulđanđınça.” (KE: 223r.12-13) = ...Ey Allah'ın Resulü! Zülfikarı (hazreti Muhammed'in hazreti Ali'ye armağan ettiği ucu atallı kılıç) **akkıyla** ben tutayım, deyince ona verdi. **akkıyla** nasıl tutacaksın? dedi. Ebu Deccane, kāfiri kılıcımın ucu (onun kanıyla) bulanıncaya kadar vuracağım, dedi.

B. Fonksiyonları

1. İsmi Fiile Bağlaması

Araç- birliktelik durumu eki isimleri araç- birliktelik fonksiyonuyla fiile bağlar. Hareketin hangi araçla yapıldığını, zamanını, durumunu veya sebebini bildirir. Bu nedenle zarf görevi üstlenen bir durum eki olduğu söylenebilir.

1.1. Hareketin hangi araçla yapıldığını bildirir:

“...törtünçi, (15) atalar analarınğa **yaman tilin** sözlegenlerni...” (KE: 41v.14-15) = Dördüncüsü, anne babalarına **kötü dille** konuşanları...

“Keçer ikkisindin **yaşın biligle**.” (MM: 114.4) = **Kesin bilgiyle** ikisinden vazgeçer.

1.2. Hareketin nasıl yapıldığını bildirir:

“**Bütünlükün rāstlıkm** korçar (4) Tangrı teŖālādın; Ŗālimler, oğ öz kullarındın.” (NF: 233.3-4) = Yüce Allah’tan, onun kulları içinde; ancak alimler **hakikatle, doğrulukla** korkar.

1.3. Hareketin zamanını bildirir:

“**Ol vaktın** kim uçtmağda erdim...” (NF: 37.17) = **O vakit** ki cennette idim...

“**Tünle** rast kıldı iş-ni.” (ME: 102.1) = İş, **geceleyin** düzeltti.

“...**ahşamın** kārīvān bir yirge yitti.” (GT: 342.7) = ... kervan, **akşamleyin** bir yere ulaştı.

“Ol biligsiz **kündüzün** kim şemŖ-i kāfūri yağar.” (GT: 42.11) = O cahil ki **gündüz vakti** kāfur mumu yakar.

1.4. Hareketin sebebini bildirir:

“Ėār içinde **açın** öler bolsa (10) Ŗārif ir nefsine uyup kitmes.” (GT: 174.9-10) = Mağaranın içinde **açlıktan** ölse de arif kişi nefsine uymaz.

2. İkileme Yapısını Oluşturması

Ek, bazı örneklerde *az* ve *bir* kelimelerine gelerek ikileme yapısını oluşturmuştur:

“Kelime hârflerini **birin birin** tedi.” (ME: 190.7) = Kelimenin harflerini **birer birer** telâffuz etti.

“...köp bolur çün **azın azın** eşcâr.” (GT: 342.7) = “...çünkü ağaçlar **azar azar** çoğalır.”

3. Bazı Kelimeler Üzerinde Kalıplaşması

3.1. *+(I)n*, ikileme yapısını oluşturduğu *az* ve *bir* kelimelerinde asıl fonksiyonundan uzaklaşmıştır. Bu nedenle bu kelimelerde ekin kalıplaşmış olduğunu söyleyebiliriz. (Bu madde için bir üst başlıkta sunulan örneklere bakınız.)

3.2. *+IA*, *katla* kelimesinde asıl fonksiyonundan uzaklaşarak *kat* kelimesiyle kaynaşmıştır. Bir diğer örnekte ise, III. tekil kişi iyelik ekini de alarak *tang* kelimesine *ertesi gün* anlamını kazandırmıştır.

“Nevbet manga boldı érse **üç katla** (11) kömrük urur erdiler.” (KE: 234r.10-11) = Sıra bana geldiğinde **üç defa** davul çaldılar.

“Kêçe anda køndılar, **tanglası** téprer boldılar.” (KE: 130v.5) = Gece orada konakladılar, **ertesi gün** hareket ettiler.

4. Geldiği Kelimenin Zarf Tümleci Görevini Üstlenmesi

4.1. Araç-birliktelik durumu ekini almış isim, tek kelime hâlinde zarf tümleci görevini üstlenebilir:

“...**ahşamın** kârvân bir yirge yitti.” (GT: 342.7) = ... kervan, **akşamleyin** bir yere ulaştı.

“**Tünle** rast kıldı iş-ni.” (ME: 102.1) = İş **geceleyin** düzeltti.

4.2. Kelime grubu şeklinde zarf tümleci görevini üstlenebilir:

Sıfat tamlaması şeklinde:

“Hüseyn, anı işitip **katıg ünün** yığladı.” (KE: 247v.10) = Hüseyin, onu işitip **yüksek sesle** ağladı.

“**Bu şekle** mini düşmanğa kām kıldıng, / Cihān içre mini bed-nām kıldıng.” (KHŞ: 3562) = **Bu şüpheyle** beni düşmanın arzularına terk ettin, / Dünya içinde beni kötü namlı ettin.

5. Diğer İsim Durum Ekleri Fonksiyonunda Kullanılması

Asıl araç-birliktelik durumu ekinin diğer durum ekleri fonksiyonunda kullanılmasına örnek tespit edemedik. Ancak bu durum ekinin fonksiyonunda yaygın bir şekilde kullanılan *birle* edatının bir örnekte yönelme, bir örnekte de ayrılma durumu fonksiyonunu üstlendiğini tespit ettik:

5.1. Yönelme Durumu Fonksiyonunda

İyelik eki almış isimlerde:

“**Bizning tengrilerimiz birle** bu işni kim kıldı?” (KE: 39v.16) = **Bizim tanrılarımıza** bu işi kim yaptı?

5.2. Ayrılma Durumu Fonksiyonunda

İsim kök ve gövdelerinde:

“Bu yolni kıydung érse, **ķayu yol birle** yörür-sên?” (KE: 88v.5) = Bu yolu terk ettinse, **hangi yoldan** gidersin?

VIII. EŞİTLİK DURUMU

Eşitlik durumu eki eşitlik, benzerlik görelilik anlamlarını üstlenerek ismi fiile bağlayan isim durum ekidir.

Eski Türkçede eşitlik durumu eki, +çA’dır: “Kagan süsi, Bolçu’da *otça borça* kelti.” = Hakanın ordusu, Bolçu’da *ateş gibi, kasırğa gibi* (üzerimize) geldi. (KTD: 37), bunça (KTG: 4), ança (KTG: 5), inçe “şöylece” (İKPÖ: 4.7).

Gabain, aynı zamanda kelime teşkil eden bu ekin, muhtemelen sakatlanmış eski bir son çekim edatı olduğunu, artık tek başına manası olmadığı için hâl ekleri içine

alındığını, çok unsurlu kelime gruplarına da gelebildiğini belirterek *ayaça, törüçe* örneklerini verir. (2000: 65)

Karahanlı sahasında de ekin aynı şekli kullanılmıştır: *avuça* (KB: 297), *solça* (KB: 1392), *neçe* (DLT-I: 49.21), *ança* (DLT-I: 63.13), *barça* (DLT-I: 210.24), *neçeme* (DLT-III: 38.20).

Eski Türkçede ve Karahanlı sahasında olduğu gibi Taradığımız metinlerde de eşitlik durumu eki +çA'dır.

Çekim eki olmasına rağmen bazı örneklerde yapım eki gibi kullanılmaya başlandığını da görüyoruz.

Eşitlik durumu eki eşitlik-benzerlik, görelilik ve diğer anlam fonksiyonlarıyla geldiği ismi fiile bağlar. Ek, zamirlerde daha çok kalıplaşmış olarak kullanılır. Bazı örneklerde zamirlere gelerek onları sıfat veya zarf yapmıştır. Diğer durum eklerinden farklı olarak zamirlerde iyelik ekleri eşitlik durumu ekinden sonra gelir. Kalıplaştığı bazı kelimelerde kendisinden sonra diğer durum eklerini almıştır.

Eşitlik durumundaki isim, cümlede zarf tümleci görevini üstlenir.

Tespit ettiğimiz bir örnekte yönelme durumu eki, eşitlik durumu fonksiyonunda kullanılmıştır. Eşitlik durumu eki ise geldiği bazı kelimelerde bulunma, ayrılma ve araç-birliktelik durumu fonksiyonlarını üstlenmiştir.

Bazı araştırmacılar, eşitlik durumu ekinin -gInçA / -gImçA zarf-fiil eki yapısını oluşturduğu görüşündedirler.

A. Kullanılmış Şekilleri

1. Asıl Eşitlik Durumu Şekilleri

+çA

1.1. İsimlerde Kullanılışı

1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

İsim kök ve gövdelerine gelerek onları fiile bağlar:

“Ey Müşi! Tengizler adağında mening bir kulum bar; sening Ölming, aning Ölmi tuşında **bir katre suw**-(16)-**ça** bolğay.” (KE: 129r.15-16) = Ey Musa! Deniz kıyısında benim bir kulum var; senin ilmin, onun ilmi karşısında **bir damla su kadardır**.

“Eger k ul yazuķı h od bolsa **taĝça**, / Anıng rahmet tengizi y uz ming ança.” (KHŞ: 150)
= Eĝer kulun günahı **daĝ kadar**sa, / Onun rahmet denizi y uz bin kadar(dır).

“**Bir ayça** artuķ eks uk s abr kılıdı.” (KHŞ: 2834) = Yaklaşık **bir ay kadar** sabretti.

“İçinde **zerre-çe** yoķ meyl-i taķva.” (GT: 160.7) = İçinde **zerre kadar**, takvaya eĝilim yok.

1.1.2.  okluk Eki Almış İsimlerde

 okluk eki almış isimlere gelerek onları fiile baĝlar:

“Bularda alĝunguz niçe **taĝlarça** (9) erse öz h azinemdin  teyin.” (KE: 233r.8-9) =
Bunlardan aldıĝınız ne kadar çok, **daĝlar kadar** da olsa kendi hazinemden  deyeyim.

1.1.3. İyelik Eki Almış İsimlerde

İyelik eki almış isimlere gelerek onları fiile baĝlar. Eşitlik durumu ekine gelen III. tekil kişi iyelik eki  oĝunlukla n’li Şekliyle görülür:

“Biz ekeĝ  t ş gördük, (3) anga ayduk, ol yorıdı, **anınĝ s zinc ** boldı.” (KE: 90r.3) =
Biz ikimiz d ş gördük, ona anlattık, o yordu, **onun dediĝi gibi** oldu.

“Ehlim[g]le taķı oĝlanlarımĝa **bu keltürgenim miķd rınça**  oydum t di.” (NF: 95.4)
= Ehlime ve oĝullarıma **bu getirdiĝim miktar kadar** bıraktım, dedi.

“Ol k n kim; anıng bir k ni **d ny nıng ellig min yılınça** (251.1) bolĝay.” (NF: 250.17- 251.1) = O gün ki; onun bir günü **dünyanın elli bin yılı kadar** olacak.

“**Bu  yat h ukmin **ce anlarĝa cev b (2) b rdi.” (NF: 380.1-2) = **Bu ayetin h ukm ne göre** onlara cevap verdi.

Diĝer iyelik ekleriyle kullanılışına  rnekler:

“Mening (6) birle bolĝıl, **sening k ngl ng **ce h ukm kılıayın t di.” (KE: 21v.5-6) =
Benimle ol, **senin gönlüne göre** h uk m vereyim, dedi.

“**ȪAdatımızça** bitisün.” (NF: 46.3) = **Adetimize göre** yazsın.

“Hārūt taķı Mārūt taķı (8) êkegününg köngülleri bu Zühreke meyl boldı taķı aydılar: Eger bizim fermānımızķa mutıŖ bolsang, sening işingni (9) **öz rāyngça** kılalıng.” (NF: 366.7-9) = Harut ile Marut’un her ikisinin de gönülleri bu Zühre’ye meyletti ve (şöyle) dediler: Eđer bizim isteğimize boyun eğersen; işini (yapmamızı istediğin şeyi) **senin fikrine göre** yerine getirelim.

“Zamāne, şahlıķıngdın lāf urur, / Ajun hālķı ķamuđ, **hükümngçe** yürür. ” (KHŞ: 2118) = Herkes (senin) şahlığından söz eder, / Dünya halkının hepsi, (senin) **hükümüne göre** yaşar.

1.2. Zamirlerde Kullanılışı

Taradığımız metinlerde eşitlik durumu eki, zamirlerde kalıplaşmış olarak görülür. Kalıplaşarak zamir, sıfat ve zarf yapmıştır. İyelik eklerinin zamirlere, eşitlik durumu ekinden sonra geldiğini görüyoruz.

1.2.1. Eşitlik durumu ekiyle kalıplaşmış *barça* kelimesi zamir ve sıfat olarak kullanılır.

1.2.1.1. Zamir olarak kullanıldığı örnekler:

“**Bular barça** aydılar...” (KE: 35r.1) = **Bunların hepsi** dediler ...

“**Alar barça** kilip bir yerde tursa (9) yidürgil sen alar-ğa oķ bilen zarb.” (GT: 329.8) = **Onların hepsi** gelip bir yerde durduğunda sen, onlara ok ile darbe vur.

İyelik ekleriyle:

“Ŗİşĭ Ŗaleyhi’s-selām, duŖā kılgay, **barçası** karağu bolup ölgeyler.” (KE: 176r.19) = İsa as. dua edecek, **hepsi** kör olup ölecekler.

“Bir (15) yıl hacğa bir kâfile keldi, **barçaları** qarı.” (KE: 216v.14-15) = Bir yıl hacca bir kafile geldi, **hepsi** yaşlı (idi).

“Ey yārānlarım! Sizlarning dünyāvî neersengiz yoq, **barçangız** dervişler turur-siz.” (NF: 116.13) = Ey dostlarım! Sizin dünyevî bir şeyiniz yok, **hepiniz** devişlersiniz.

Yükleme durumu ekiyle:

“**Barçanı** sening (21) üçün kütqarğay érdim.” (KE: 215v.20-21) = **Hepsini** senin için kurtaracaktım.

“...**barçanı** rāzî kıldım.” (GT: 30.8) = ...**hepsini** razı ettim.

Yönelme durumu ekiyle:

“Tün yeli **barçağa** teng tēgsün tēp artuq eksük kılmas-biz.” (KE: 216r.9) = Gece yeli **herkese** denk ulaşsın diye fazla (veya) eksik etmeyiz.

“Ol tüşni **barçağa** eşittürdi.” (NF: 105.9) = O düşü **herkese** anlattı.

Ayrılma durumu ekiyle:

“...**barçadın** ilk turur, (7) **barçadın** song taqı ol turur tēdi.” (NF: 105.9) =...**herkesten** öncedir, **herkesten** sonra da odur, dedi.

1.2.1.2. Sıfat olarak kullanıldığı örnekler:

“Ĥağ taŖālā, **barça Ŗālemni** altı künde yaratdı.” (KE: 3r.20) = Yüce Allah, **bütün alemi** yedi günde yarattı.”

“**Barça şahābalar** rāzî boldılar.” (NF: 24.6) = **Bütün sahabeler** razı oldular.

“Ŗlgeningden yüz yıl songra, **barça süngük-leri** (13) tōkülmiş idi.” (GT: 18.12-13) = Ŗldükten yüz yıl sonra, **bütün kemikleri** dōkūlmüştü.

1.2.2. Ança zamir, sıfat ve zarf olarak kullanılır:

1.2.2.1. Zamir olarak kullanıldığı örnekler:

İyelik ekleriyle:

“**Bir ançası** îmān keltürdiler, **bir ançası** keltürmediler.” (KE: 35r.1) = **Bir kısmı** iman getirdi, **bir kısmı** getirmede.

Yükleme durumu ekiyle:

“İslām çerigi, songlarına kirdi; feriştelere, ilgerüdin boldılar, **bir ançanı** öldürdiler.” (KE: 232r.8) = İslām askeri, arkalarından girdi; melekler, ön taraftan geldiler; **bir kısmını** öldürdüler.

1.2.2.2. Sıfat olarak kullanıldığı örnekler:

“Yūnus aydı: Ey Cebreóil **ança zamān** bêrgil, Mevlînin yalavaçı bolup mundağ (8) tulas barmağ lâyıq imes.” (KE: 154v.7-8) = Yunus dedi: Ey Cebrail, **biraz zaman** ver; Allah’ın peygamberi olup bu şekilde üstü başı dağınık uygun olmaz.

1.2.2.3. Zarf olarak kullanıldığı örnekler:

“**Ançada** Mūşî yetip keldi (11) Fir’avn müsülmān bolğu umançıda.” (KE: 112r.10-11) = Firavun, Müslüman olacak ümidiyle, **o anda** Musa, çıkıp geldi.

“**Ançağa tegi** şabur kılalıng kim bu oğlanlar bu ta’Ōāmdın yēsünler (17) tağı karınları toysun tağı külsünler. (NF: 107.16-17) = **O zamana kadar** sabredelim ki bu çocuklar, bu yemeği yesinler, karınları doysun ve gülsünler.

“**Bir ança** uykuya saldı özini.” (KHŞ: 1702) = **Bir süre** kendini uykuya saldı.

1.2.3. *Munça*, sıfat ve zarf olarak kullanılır:

1.2.3.1. Sıfat olarak kullanıldığı örnekler:

“Uwtanmas mu-sên **munça sançkan birle** ölgeli.” (KE: 230v.7) = **Bu kadarlık darbeyle** ölmeye utanmaz mısın?

“Yâ Abâ Leheb! Sen **munça yıl** boldı hêç Muḥammedin yalğan söz eşitmişing bar-mu?” (NF: 16.1) = Ey Aba Leheb! **Bu kadar yıl** oldu, senin Muhammed'den hiç yalan söz işittiğin var mı?

“Kılur Öişret, ol ay ve **munça yıldız**, / Ağağ kitmez iligden tünle kündüz.” (KHŞ: 559) = O ay ve **bunca yıldız** içki içer, / Geceyle gündüz kadeh (onların) elinden düşmez.

1.2.3.2. Zarf olarak kullanıldığı örnekler:

“... fânî dost firâkı **munça** yığlatur, bâkı dost firâkı neteg?” (KE: 52r.17) = ... fani dostun ayrılığı **bu kadar** ağlatır, (kim bilir) baki dostun ayrılığı nasıl (dır)?

“İdiyâ! Dünyâ niŖmetindin manga **munça** (8) bêrmiş êrding, yana aldıng.” (KE: 157v.7) = Allah'ım! Dünya nimetinden bana **bu kadar** vermiş idin, yine aldın.

“...men tağı aymadım kim **munçağa** sattım têp.” (NF: 158.14) = ...ben de demedim ki **bu kadara** sattım, diye.

1.2.4. Niçe / nêçe, zamir, sıfat ve zarf olarak kullanılır.

1.2.4.1. Zamir olarak kullanıldığı örnekler:

“**Sultân Maḥmūd kul-larından bir niçesi** (9) kilip Hoca Ḥasan Meymendi-ge sordılar kim...” (GT: 217.8-9) = **Sultan Mahmut'un kölelerinden bir kısmı** gelip Hoca Hasan Meymendi'ye sordular ki...

1.2.4.2. Sıfat olarak kullanıldığı örnekler:

“**Niçe yıl** boldı munda turur-sen?” (KE: 155r.9) = **Kaç yıldır** burada bekliyorsun?

1.2.4.3. Zarf olarak kullanıldığı örnekler:

“**Néçeke tēgi** bu kâfirler zahmatını, meşakqatlarını körer biz?” (NF: 11.5) = Bu kâfirlerin (bize çektirdikleri) eziyetlere, sıkıntılara **ne zamana kadar** maruz kalacağız?

“ ... **néçekim** tafahhûş kıldı hēç bilmedi.” (NF: 146.2) = ... **ne kadar da** inceden inceye araştırdıysa hiç bilmedi.

1.2.4.4. *Neçe* kelimesinde *me* edatıyla birlikte kullanılır. Aynı kullanılış Divanü Lügati't-Türk'te de vardır (III: 38.20). Eski Türkçede *yeme* şeklinde görülen bu edatın Dede Korkut'ta, ekleşerek *m* şeklinde kelimelere geldiği Özçelik tarafından tespit edilmiştir. (2005: 118-120)

“Kim ol kün cevāb aydı érse, **néçeme** küçlüg çığay (10) érse, hâc ötegey taqı kim cevāb aymadı érse, **néçeme** küçlüg bolsun, hâc ötemegey.” (KE: 134v.10) = Kim o gün cevap verdiyse, **ne kadar da** çok fakir olsa, haccını yerine getirecek ve kim cevap vermediyse, **ne kadar da** güçlü olsa, haccını yerine getirmeyecek.

“**Neçeme kuvvatlıg erenler** balta birle ursalar, hēç eşer kılmaz erdi.” (NF: 28.5) = **Ne kadar da kuvvetli kişiler** baltayla vursalar, hiç tesir etmezdi.

2. Eşitlik Durumu Fonksiyonunda Kullanılan Diğer İsim Durum Ekleri

2.1. Yönelme Durumu

Tespit ettiğimiz bir örnekte yönelme durumu eki, eşitlik durumu fonksiyonunda kullanılmıştır. (Bu örnekle ilgili açıklama için bk. s. 160)

İsim kök ve gövdelerinde:

“Sendin **yaşka** kiçig oğlanka şāgird boldung.” (NF: 201.17) = Senden **yaşca** küçük oğlana çırak oldun.

B. Fonksiyonları

1. İsmi Fiile Bağlaması

1.1. Eşitlik durumu eki öncelikle benzerlik, eşitlik, görelilik anlamlarını üstlenerek ismi fiile bağlar. Üstlendiği bu anlamlarla gibi, kadar, göre edatlarını karşılar. Özçelik, bir makalesinde *+CII*, *+mAn*, *+(I)msI*, *+(I)mttrak*, *+sI*, *+sII* ekleriyle birlikte *+CA* ekinin de öncelikli olarak benzetme ve benzerlik kavramı bildirmek için kullanılabileceğini belirtir. (2004: 143-154)

Eşitlik durumu ekini almış isimlerde, eşitlik ve benzerlik anlamları çoğu zaman birlikte bulunur. “Eger kıl yazuķı hōd bolsa tağça...” (KHŞ: 150) örneğinde, kulun günahının miktar olarak dağa eşit olduğu söylenebileceği gibi; büyüklük bakımından dağa benzetildiği de söylenebilir. Aynı şekilde “Sening Őilming aning Őilmi tuşında bir katre suw-(16)-ça bolđay.” (KE: 129r.15-16) örneğinde, senin ilmin onun ilmi yanında bir damla suya eşittir, denilebileceği gibi; ...bir damla suya benzer de denilebilir.

1.2. Eşitlik durumu eki, şu anlam fonksiyonlarıyla ismi fiile bağlar:

1.2.1. Eşitlik-benzerlik anlamını üstlenir:

“Ey Mūş! Tengizler adaķında mening bir kulum bar; sening Őilming, aning Őilmi tuşında **bir katre suw-(16)-ça** bolđay.” (KE: 129r.15-16) = Ey Musa! Deniz kıyısında benim bir kulum var; senin ilmin, onun ilmi karşıısında **bir damla su** kadardır.

“Bularda alđunguz niçe **tağlarça** (9) ērse Öz hāzīnemdin Öteyin.” (KE: 233r.8-9) = Bunlardan aldığınız ne kadar çok, **dağlar kadar** da olsa kendi hazinemden ödeyeyim.

“Eger sen **anlarınđ yoruķınça** yöriyūr bolsang men taķı seni sewgeyemen...” (NF: 318.12) = Eđer sen **onların hareket tarzı gibi** hareket edersen ben de seni severim...

“BaŐzıları **ay yaruķluķınça** turur taķı baŐzıları **kün yaruķluķınça** turur.” (NF: 319.12) = Bazıları **ayın parlaklığı gibidir**; bazıları da **güneşin parlaklığı gibidir**.

“Eger ul yazuı h d bolsa **taça**, / Anıng rahmet tengizi yüz ming ana.” (KHŞ: 150)
= Eğer kulun günahı **da kadar**sa, / Onun rahmet denizi yüz bin kadar(dır).

“İçinde **zerre-çe** yok meyl-i tava.” (GT: 160.7) = İçinde **zerre kadar**, takvaya eğilim yok.

1.2.2. ...+a göre anlamını üstlenir:

“Mening (6) birle bolıl, **sening k ngl ngçe** h km ılayım tedi.” (KE: 21v.5-6) = Benimle ol, **senin gönlüne göre** hüküm vereyim, dedi.

“** Adatımıza** bitisün.” (NF: 46.3) = **Adetimize göre** yazsın.

“H r t taı M r t taı (8) ekeg n ng köngülleri bu Z hrece meyl boldı taı aydılar: Eger bizim ferm nımıza muti  bolsang, sening iingni (9) ** z r yına** ılalın.” (NF: 366.7-9) = Harut ile Marut’un her ikisinin de gönülleri bu Zühre’ye meyletti ve ( yle) dediler: Eğer bizim isteğimize boyun eğersen; iini (yapmamızı istediğin eyi) **senin fikrine göre** yerine getirelim.

“**Bu ayat h kmine** anlara cev b (2) b rdi.” (NF: 380.1-2) = **Bu ayetin hükmüne göre** onlara cevap verdi.

“** Azr  il taı anıng ferm nına** ıldı.” (NF: 441.11) = Azrail de **onun emrine göre** yaptı.

1.2.3. Yaklaık olarak anlamını üstlenir:

Aağıda sunacağımız örnekte geen *artu eksük* ikilemesi “ yle böyle, yaklaık” anlamındadır. Ancak bu ikilemeyi cümleden ıkarsak da +a eitlik durumu eki, geldiği kelime grubuna “yaklaık olarak” anlamını vermektedir.

“**Bir aya** artu eksük abr ıldı.” (KHŞ: 2834) = Yaklaık **bir ay kadar** sabretti.

2. Bazı Kelimeler Üzerinde Kalıplaşması

Aslında çekim eki olan eşitlik durumu eki, geldiği bazı kelimeler üzerinde kalıplaşarak yapım eki gibi kullanılmıştır.

2.1. Barça zamirinde kalıplaşmış olarak görülür:

“**Alar barça** kilip bir yerde tursa (9) yidürgil sen alar-ğa oğ bilen źarb.” (GT: 329.8) = **Onların hepsi** gelip bir yerde durduğunda sen, onlara ok ile darbe vur.

2.2. Kalıplaşarak sıfat olan kelimeler yapar:

“Têgme gencge sıgır têrisin (20) urutup **barmağça kilid** ıldurđı.” (KE: 124r.19-20) = Sıgır derisini kurutup her hazineye **parmak kadar kilit** yaptırdı.

“Yûnus aydı: Ey Cebreôil! **Ança zamân** bêrgil Mevlînin yalavaçı bolup mundağ (8) tulas barmağ lâyığ imes.” (KE: 154v.7-8) = Yunus dedi: Ey Cebrail! **Biraz zaman** ver, Allah’ın peygamberi olup bu şekilde üstü başı dağınık uygun olmaz.

“**Niçe yıl** boldı munda turur-sen?” (KE: 155r.9) = **Kaç yıldır** burada bekliyorsun?

“**Barça şahâbalar** rāzî boldılar.” (NF: 24.6) = **Bütün sahabeler** razı oldular.

“Kişi kim bolmasa **itçe vefası**...” (KHŞ: 2208) = Kişinin ki **it kadar vefası** olmasa...

2.3. Kalıplaşmış olarak zarflarda kullanılır:

“**Ançada** Mûsî yetip keldi (11) Firôavn müsülmân bolğu umañıda.” (KE: 112r.10-11) = Firavun Müslüman olacak ümidiyle, **o anda** Musa, çıkıp geldi.

“**Nêçeke têgi** bu kâfirler zahmatını, meşakatlarını kôrer biz?” (NF: 11.5) = Bu kâfirlerin (bize çektirdikleri) eziyetlere, sıkıntılara **ne zamana kadar** maruz kalacağız?

“**Bir ança** uykuya saldı özini.” (KHŞ: 1702) = **Bir süre** kendini uykuya saldı.

2.4. Diğer durum eklerinden farklı olarak zamirlerde iyelik ekleri eşitlik durumu ekinden sonra gelir:

“**Bir ançası** imān keltürdiler, *bir ançası* keltürmediler.” (KE: 35r.1) = **Bir kısmı** iman getirdi , *bir kısmı* getirmede.

“Bir (15) yıl hacğa bir kâfile keldi, **barçaları** karı.” (KE: 216v.14-15) = Bir yıl hacca bir kafele geldi, **hepsi** yaşlı (idi).

“Ey yārānlarım! Sizlerning dünyāvî neersengiz yoq, **barçangız** dervişler turur-siz.” (NF: 116.13) = Ey dostlarım! Sizin dünyevî bir şeyiniz yok, **hepiniz** devişlersiniz.

“**Sultān Maḥmūd kul-larından bir niçesi** (9) kilip Hoca Ḥasan Meymendi-ge sordılar kim...” (GT: 217.8-9) = **Sultan Mahmut’un kölelerinden bir kısmı** gelip Hoca Hasan Meymendi’ye sordular ki...

2.5. Bazı örneklerde kendisinden sonra diğer durum eklerini almıştır:

“İslām çerigi, songlarına kirdi; ferişter, ilgerüdin boldılar, **bir ançanı** öldürdiler.” (KE: 232r.8) = İslām askerleri, arkalarından girdi; melekler, ileriden girdi, **bir kısmını** öldürdüler.

“...**barçadın** ilk turur, (7) *barçadın* song taqı ol turur, tedi.” (NF: 51.6-7) = ...**herkesten** öncedir, *herkesten* sonra da odur, dedi.

“Ol tüşni **barçağa** eşittürdi.” (NF: 105.9) = O düşü **herkese** anlattı.

“...**barçanı** rāzî kıldım.” (GT: 30.8) = ...**hepsini** razı ettim.

2.6. *Ançası bar* yapısında kalıplaşmış olarak kullanılır:

“Yawlağ Óādil turur, **ançası bar** kişiler mālın yēyür.” (KE: 134v.10) = Çok adildir, **o kadarı var ki** kişilerin malını yer.

“**Ançası bar** sen (13) çerig yığıp atlanurğa oğradın, yoğ érse seni kes kes kıılır érdük.” (KE: 230r.12-13) = **O kadarı var ki** sen asker toplayıp atlanmaya niyetlendin, yoksa seni parça parça ederdik.

3. -gInçA / -gImçA Zarf-Fiil Eki Yapısını Oluşturması

-gInçA ekinin yapısı üzerinde farklı görüşler vardır. Gabain’e göre, fiilden ad yapan -g eki ile +ı iyelik ve +çA eşitlik durumu birleşmesinden (<-g+ı+n+ça); Deny’e göre kan+çan birleşmesinden; Kononov’a göre -gın -gan + ca < cag kaynaşmasından; Ergin’e göre -gın + ça eklerinin birleşmesinden oluşmuştur. Banguoğlu ise, -IcAk (<-gU+çA) zarf fiiline bir zamir n’sinin sokulmasıyla oluştuğu görüşündedir. Korkmaz, tarihî gelişim sürecine en uygun yapı açıklaması olduğu gerekçesiyle Gabain’in görüşünü kabul eder. (2003: 1004-1005) Nehcü’l-Feradis’te tespit ettiğimiz üç örnekte ek, -gImçA şekliyle geçmektedir.

-gInçA:

“Ékindük namāzındın song, **şafak gayib bolgınça** kıınayurlar.” (KE: 22r.12) = İkinci namazından sonra, **şafak kaybolunca** cezalandırılırlar.

“**Men bargınça** ol taÓamğa kimerse élig tegürmesünler, tēp aydı.” (NF: 361.2-3) = **Ben gelinceye kadar** kimse o yemeğe el sürmesin, diye söyledi.

“Konağmen tidi **şāh kilginçe** sizge, / Alar hem rāzı boldı uşbu sözge.” (KHŞ: 960) = **Şah gelinceye kadar** size misafirim, dedi; / Onlar da işte bu söze razı oldu.

“Bir kiçe atam hıdmatında **tang atkınça** (9) közüm yummayın Kelāmu’llāh ileyim-de koyup (10) oğur idim...” (GT: 105.8-10) = Bir gece atamın hizmetinde iken **tan atıncaya dek** uyumayıp Allah’ın kelâmını önüme koyup okuyordum...

-gImçA:

“Ey arındaşım asan! mdi **ben lgme** közüm yaşı (178.1) tingmegey, sening tg arındaşnı men andın bulay-men?” (NF: 177.17-178.1) = Ey kardeşim Hasan! Şimdi **ben lnceye kadar** gözümün yaşı dinmeyecek, senin gibi kardeşi ben nereden bulacağım?

“Manga Tangrı telka yawu bolmaım yahşıra turur, (3) **sanga yawu bolgma** tdi.” (NF: 361.2-3) = **Sana yakın olmaktansa** yüce Allah’a yakın olmak bana daha iyidir.

“Yana men, **kecbağa kelgme** erig kmişler taı ol hdimlar kim benim kecbamnı tweke yükler (14) erdiler, mni kecba iinde turur tp saınmışlar.” (NF: 414.13-14) = Ben, yine **mahfeye geldiğimde** asker gqmş; benim mahfemi deveye yükleyen hizmetiler, beni mahfe (deve üzerinde oturulacak yer) iindedir diye düşünmüşler.

4. Geldiği Kelimenin Zarf Tümleci Görevini stlenmesi

4.1. Eşitlik durumundaki isim, tek kelime hlinde zarf tümleci görevini üstlenebilir:

“lAdatımıza bitisün.” (NF: 46.3) = **Adetimize göre** yazsın.

“Zamne, şahlııngdın lf urur, / Ajun halı amuğ, **hkmnge** yrr. ” (KHş: 2118) = Herkes (senin) şahlıından söz eder, / Dünya halkının hepsi, (senin) **hükmüne göre** yaşar.

“İinde **zerre-e** yo meyl-i tava.” (GT: 160.7) = İinde **zerre kadar**, takvaya eğilim yok.

4.2. Kelime grubu şeklinde zarf tümleci görevini üstlenebilir:

İsim tamlaması şeklinde:

“Biz ekeg tş gördük, (3) anga ayduk, ol yordı, **anng szne** boldı.” (KE: 90r.3) = Biz ikimiz dş gördük, ona anlattık, o yordu, **onun dediği gibi** oldu.

“Ol kün kim anıng bir küni **dünyāning ellig min yılınça** (251.1) bolğay.” (NF: 250.17- 251.1) = O gün ki onun bir günü **dünyanın elli bin yılı kadar** olacak.

“**Bu ayat hükminçe** anlarğa cevāb (2) bérđi.” (NF: 380.1-2) = **Bu ayetin hükmüne göre** onlara cevap verdi.

Sıfat tamlaması şeklinde:

“**Bir ayça** artuq eksük şabr kıldı.” (KHŞ: 2834) = Yaklaşık **bir ay kadar** sabretti.

Edat grubu şeklinde:

“Nemrüdğa sözlediler: **Munça yıldın berü** Tengri-men teding, imdi kıl-men mü, téyür-sen?” (KE: 42v.18) = Nemrud’a söylediler: **Bunca yıldan beri** ben Tanrı’yım dedin, şimdi ben kulum mu dersin?

“**Néceke tégi** bu kâfirler zahmatını, meşakkatlarını körer biz?” (NF: 11.5) = Bu kâfirlerin (bize çektiydikleri) eziyetlere, sıkıntılara **ne zamana kadar** maruz kalacağız?

5. Diğer İsim Durum Ekleri Fonksiyonunda Kullanılması

Eşitlik durumu eki, bazı örneklerde bulunma, ayrılma ve araç-birliktelik durumu fonksiyonlarını üstlenmiştir.

5.1. Bulunma Durumu Fonksiyonunda

İyelik eki almış isimlerde:

“On feriştelere, **yigitler süretinçe** Lütning kapuğınğa (18) keldiler.” (KE: 60r.17-18) = On melek, **yigitlerin kılığında** Lut’un kapısına geldiler.

“Muştafā, **ÓArab tilinçe** ödrülmiş têmek bolur.” (NF: 3.8) = Mustafa, **Arap dilinde** yüceltilmiş demektir.

“Men, **öz yolunça** togru oq barayın, / Başımğa Hâq ni kiltürse bir köreyin.” (KHŞ: 896) = Ben, **kendi yolumda** dosdoğru gideyim, / Hak, başıma ne getirecek bir göreyim.

5.2. Ayrılma Durumu Fonksiyonunda

İyelik eki almış isimlerde:

“İmām Muḥammed, évge kirdi; tişi, (9) **songınça** kirdi.” (KE: 82v.8-9) = İmam Muhammed, eve girdi; kadın, (onun) **ardından** girdi.

“...Yūsuf, taşka çıktı; **artınça** Zelîhā çıktı.” (NF: 361.13) = ...Yusuf, dışarı çıktı; **ardından** Zeliha çıktı.

“**İzinçe** yürüdi anıng.” (ME: 111.3) = Onun **izinden** yürüdü.

“**Artımızça** halk küle.” (GT: 314.6) = **Ardımızdan** halk güler.

5.3. Araç-birliktelik Durumu Fonksiyonunda

İyelik eki almış isimlerde:

“Men, **öz könglümçe** kelmedim; Tengri yarlığı (12) birle keldim.” (KE: 59r.11-12) = Ben, **kendi isteğimle** gelmedim; Tanrı'nın emriyle geldim.

“...Yā Resūla'llāh! Žü'l-fiḳārni **hâḳkınça** men tutayın, tēp anga bērdi. (13) **Hâḳkınça** neteg tutḡay-sēn? tēdi. Ebū Deccāne aydı: Kāfirni andaḡ urayın kim ḳılıçımning uçı bulḡanḡınça.” (KE: 223r.12-13) = ...Ey Allah'ın Resulü! Zülfikarı (hazreti Muhammed'in hazreti Ali'ye armağan ettiği ucu çatallı kılıç) **hakkıyla** ben tutayım, deyince ona verdi. **Hakkıyla** nasıl tutacaksın? dedi. Ebu Deccane, kâfiri kılıcımın ucu (onun kanıyla) bulanıncaya kadar vuracağım, dedi.

IX. YER-YÖN DURUMU

Yer-yön durumu eki, geldiği isme yer-yön veya zaman ifadesi kazandırarak onu fiile bağlayan isim durum ekidir.

“*Bugün artık çoktan yapım eki durumuna girmiş bulunan bu yön ekleri, -ra , -re ve -arı, -eri olmak üzere iki çeşittir... -ra , -re eki eskiden beri hep aynı kalmıştır. Eski Türkçede vardı, fakat az kullanılırdı.... -arı, -eri ekine gelince bu, Eski Türkçede*

-garu, -gerü şeklinde idi. Batı Türkçesine geçerken ğ ve g'nin düşmesi ile -aru, -erü şekline girmiştir.” (Ergin 1992: 242)

Türkiye Türkçesinde belirli kelimelerde kalıplaşarak isimden isim yapan ek gibi kullanılır olmuştur. (Özçelik-Erten 2005: 66,74)

Eski Türkçede yer-yön durumu eki, çoğunlukla +GARl , bazı örneklerde de +rA şeklindedir.

+GARl: Tabğaçgaru “Çin’e doğru” (BKD: 35), ilgerü “ileri, ileride, doğuda, doğruya doğru” (BKD: 37), kurıgaru “geriye, batıda” (KTD: 8), birigerü “güneye doğru, güneyde” (KTD: 28), ol yergerü (KTG: 8), Oğuzgaru (KTK: 8), yoğğaru (İKPÖ: 60.5).

+rA: asra “altta, aşağıda” (KTD: 1), içre (KTD: 26).

Karahanlı sahasında ek, +GARl, +ArI, +rA, +rU şekillerindedir.

+GARl: Tengriğerü, Tengrikeri “Tanrı’ya doğru” (DLT-III: 251.11)

+ArI: yoğaru (DLT-II: 4.14),

+rA: başra (DLT-I: 102.4), asra (DLT-I: 126.13), taşra (DLT I: 424.17), songra (AH: 14), içre (AH: 486),

+rU: taparu “...e doğru” (KB: 5830), tabaru (DLT-I: 445.11)

İncelediğimiz metinlerde yer-yön durumu eki, +GARl, +ArI, +rA, +rU olmak üzere dört şekilde görülür. Tespit ettiğimiz örneklerin sayısına göre, ekin en çok +GARl şekli kullanılmıştır. Bunun ardından +rA şekli gelir. +ArI ve +rU şekilleri ise incelediğimiz metinlerde daha az kullanılan yer-yön durumu ekleridir. Bu durum eki, genellikle isim kök ve gövdelerine gelir. İyelik eki almış birkaç örnekte kalıplaşmış olarak iyelik ekinde önce gelmiştir. Ekin zamirlerde kullanılışı da çok nadirdir. *Angaru berü* ikilemesinde kullanılmıştır. Ayrıca ek *angar*, *mungar* zamirlerinde +gar şeklinde görülür.

Yer- yön durumu ekinin ana fonksiyonu geldiği isme yer-yön ifadesi kazandırarak onu fiile bağlamaktır. Geldiği isme zaman ifadesi kazandırdığı örnekler de vardır. Bu fonksiyonlarıyla cümlede zarf tümleci görevini üstlenir. Bazı kelimelere gelerek ikileme yapısını oluşturur. Ek, kalıplaştığı bazı örneklerde kendisinden sonra diğer durum eklerini almıştır. *İçre* kelimesi, bazı örneklerde kendi fonksiyonuyla, bazı örneklerde bulunma durumu fonksiyonuyla kullanılmıştır.

A. Kullanılış Şekilleri

1. Asıl Yer-Yön Durumu Şekilleri

1.1. +GARİ

İncelediğimiz metinlerde en çok kullanılan yer-yön durumu ekidir. Birkaç örnek dışında isim kök ve gövdelerinde görülür.

1.1.1. İsimlerde Kullanılışı

1.1.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

İsim kök ve gövdelerine gelerek onları fiile bağlar:

“Ol öwünni ağzınğa saldı, çeynedi, (7) boğzınğa tikilmişde ol Óahdni angdı, **içkerü** kiregelü idmadı, **taşgaru** ma (8) çıkaru bilmedi.” (KE: 11v.6-8) = O öğünü ağzına attı, çiğnedi; boğazına geldiğinde o ahdini hatırladı, **içeri** girmesi için bırakmadı, **dışarı** da çıkaramadı.

“Yūsufnıng (19) öwkesi keldi, anı **taşkarı** kıovdurdı.” (KE: 109r.18-19) = Yusuf öfkeleni, onu **dışarı** kovdurdu.

“Dāvūd közi **taşkarı** tüşdi erse, bir kız kördi yalıng baş.” (KE: 135r.6) = Davut’un gözü **dışarı** değdinde, yalın baş bir kız gördü.

“Belkış, sarāy kapuğın bağlap kapuğçılarga saqlatıp özi **içgeri** kirip taht üze aq h[arır] (9) örtünüp yatur erdi.” (KE: 147v.8-9) = Belkıs, saray kapısını kapatıp nöbetçilere korutarak; kendisi **içeri** girip taht üzerinde beyaz ipek örtünerek yatardı.

“Yunus aydı: (15) Ey taş! **İlgeri** kēlgil.” (KE: 153r.14-15) = Yunus dedi: Ey taş! **İleri** gel.

“Muĥammed ümmeti, **barçadın ilgerü** ermiş.” (KE: 207r.15) = Muhammed ümmeti, **herkesten ileri** imiş.

“Cebreŕilning elgin tutup **ilgerü** tartdı.” (KE: 211r.12) = Cebrail’in elini tutup **ileri** çekti.

“Kim, Hâķ (4) taŖŕālānı yoķaru ķuyı, astın üstün, **ilgerü artķaru** birle yād ķılsa kâfir bolur.” (KE: 211v.3-4) = Kim, yüce Allah’ı yukarı aŗađı, alt üst, **ön arka** ile ansa kâfir olur.

“...siz, (4) imāndın yüz ewrüp **artķaru** ķayıtgay-sizler.” (NF: 93.3-4) = ...siz, imandan yüz çevirip (kâfirliğe) **geri** döneceksiniz.

“Āsmā, yığlayu baŗladı taķı **taŗķaru** çıķtı, ķiŗilerke habar (12) bêreyin tep.” (NF: 167.11-12) = Esmā, ağlamaya baŗladı ve birilerine haber vereyim, diye **dıŗarı** çıķtı.

“**Artķaru** bağladı erenler bileķini.” (ME: 82.6) = Kiŗilerin bileğini **arkaya** bağladı.

“Ĥâcet üçün **taŗķarı** çıķıp kördüm, bir ir bir (5) yük tiken köterip satmağa kilür idi.” (GT: 175.4-5) = İhtiyaç için **dıŗarı** çıķtıđımda bir ķiŗinin bir yük diken taŗıyıp satmaya geldiğini gördüm.

“Tangrı-lık üçün **bir ķadem ilgeri** yürümes-(13)-ler.” (GT: 310.12-13) = Allah için **bir adım ileri** yürümezler.

1.1.1.2. İyelik Eki Almıŗ İsimlerde

Yer-yön durumu ekinin iyelik ekleriyle kullanıldığı örnekler çok azdır. *İlgerü* kelimesinde, diğer durum eklerinden farklı olarak kendisinden sonra iyelik ekini almıŗ, ardından da bulunma durumu eki gelmiŗtir:

“...**ilgerüsinde** on ming kürsü, her bir kürsüde on ming ferişte öre turup Āyete’l-Kürsü (12) oķıyurlar.” (KE: 218v.11-12) = ...**ilerisinde** on bin taht, her bir tahtta on bin melek, ayakta durup Ayetü’l Kürsi okurlar.

1.1.2. Zamirlerde Kullanılışı

Ekin zamirlerle kullanılmasına da çok az rastlanır.

1.1.2.1. *Angaru berü* ikilemesinde kullanılmıştır. Angaru kelimesi Dede Korkut'ta da bir yerde geçmektedir. Eski Uygurca'da inaru ve inaru barı şeklinde kullanılmıştır. “*Ayrıca Derleme Sözlüğü 252’de Arpaçay, Sarıkamış, Iğdır ve Diyadin’de anarı’nun öteye, öte taraf, öte anlamlarında kullanıldığı tespit edilmiştir. Yukarıda sunduğum bütün örnekler, Anadolu’nun birçok yerinde kullanılan anarya (gel-/ git-/ yap-) araçla geri geri gitmek birleşik fiilinin de aynı kelimenin yönelme durumu eki almış şekli (anarya < anarI+ya) olduğunu gösteriyor.*” (Özçelik 2005: 55)

“Puslanç oynadı anıng birle, **angaru berü** yarıştı-lar anıng birle.” (ME:123.2) = Onunla saklambaç oynadı, onunla **öteye beriye** yarıştılar.

“**Angaru berü** ıldıttı suwnı (5) ağız içinde.” (ME: 228.4-5) = Ağzının içinde suyu, **öteye beriye** götürdü.

1.1.2.2. Ek *angar, mungar* zamirlerinde +*gar* şeklinde görülür:

“Kızının közi bir yigitke tüşdi, **angar** Óaşık boldı, yigit me anga Óaşık boldı.” (KE: 28r.15) = Kızının gözü bir yiğide takıldı, **ona** aşık oldu; yiğit de ona aşık oldu.

“ŞerîÓatde **mungar** mengizlig bir mesóele bar.” (KE: 6r.11) = Şeriatte **buna** benzer bir mesele var.

“Bu yahşı oğlan bolğay, zınhār **mungar** yahşı terbiyet kılgıl.” (NF: 349.17) = Bu güzel çocuk olacak, **buna** muhakkak iyi terbiye ver.

“Kıyay kimerse kim Abū Bekrni sevgey tağı ÓÖmerni (14) sevmegey, Abū Bekr **angar** suw bërmegey.” (NF: 63.13-14) = Kim ki Ebubekir’i sevip de Ömer’i sevmese, Ebubekir **ona** su vermeyecek.

“Yā iblīs! Ādam oğlu ne iş kılsa sen **angar** ğalib bolur-sen.” (NF: 349.17) = Ey iblis! İnsanoğlu ne iş yaparsa sen **ona** üstün gelirsin.

“**Angar** mengzegegen yoğ kıamuğdın arığ.” (MM: 30.1) = **Ona** benzeyen yok, (o) herkesten temiz(dir).

1.2. +rA

Tespit ettiğimiz örneklere göre, kullanılış sıklığı ekin +*GarI* şeklinden sonradır.

1.2.1. İsimlerde Kullanılışı

1.2.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

İsim kök ve gövdelerine gelerek onları fiile bağlar:

“[Anı] toprağdın yaratđan, kıudret birle tōritgen, ediz kökke ađđan **uđmaĥ** **içre** kirgen...” (KE: 5r.21) = (Onu) topraktan yaratan, kudret ile türeten, yüksek göğe yükselten, **cennetin içine** girdiren...”

“Kıaçan kün tuğar bolsa, burun şubĥ ağarur, **songra** kün tuğar.” (KE: 215r.12) = Ne zaman güneş doğacak olsa, önce şafak ağarır, **sonra** güneş doğar.

“Bizing yarlıkıımızdın **taşra** (12) kitmeki üçün, anı kıoyđay-miz Őuđübet kıılmağay-miz sandı.” (KE: 156v.11-12) = Bizim emrimizden **dışarı** çıktığı için; onu bırakacağız, ceza vermeyeceğiz sandı.

“Andağ erse siz taĥt üze oturup (10) suōāl kıılmağıngız, tağı men **taĥtdın asra** turup sizke cevāb aymağım munāsib ermez.” (NF: 204.9-10) = Öyleyse sizin taĥtın üzerine oturup soru sormanız, benim de **taĥttan aşığı** durup size cevap vermem uygun olmaz.

“...Munı pādişāĥnıng vezirine aymadın satsağ, **songra** bizke melāmat kelgey tēp aydılar.” (NF: 359.3) = ...Bunu padişāĥın vezirine söylemeden satarsak, **sonra** bize sitem ederler, diye söylediler.

“...bir ağaqın (12) ewke qattı taqı bir ağaqı **taşra** turur erkeñ Zeliħā keldi.” (NF: 360.11-12) = Bir ayağını eve koydu, bir ayağı da **dışarıda** iken Zeliħa geldi.

“Kirip **buthāne içre**, köyme otğa.” (KHŞ: 57) = **Puthanenin içine** girip ateşte yanma.

“**Asra** endi, aşaqa bardı.” (ME: 186.5) = **Aşağı** indi, aşağıya gitti.

“Seħiv secde vācib bolur, **songra** qıl.” (MM: 112.2) = Seħiv secdesi vacip olur, (onu) **sonra** yap.

“Bir niçe küñden **songra** kördi kim...” (GT: 176.2-3) = Bir nice güñden **sonra** gördü ki...”

Song kelimesinin, yer-yön durumu ekini almadan kullanıldığı örnekler de vardır:

“**Andın** (14) **song** tileklerin tiledi, icābet boldı.” (KE: 211v.13-14) = **Ondan sonra** isteklerini diledi, kabul edildi.

“**Andın song** falān ayda, falān tünde, falān sāŖatta Kesriñing oğlı kirdi.” (NF: 82.8) = **Ondan sonra** falan ayda, falan gecede, falan saatte Kesri'nin oğlu girdi.

“Mırāş koyu berdi anga mālnı, **kendü özin-din song** koyı berdi anga mālnı.” (ME: 40.6) = Ona malnı miras bırakıverdi, **kendinden sonra** ona malnı bırakıverdi.

1.2.1.2. İyelik Eki Almış İsimlerde

Yer-yön durumu eki *asra* kelimesinde, diğer durum eklerinden farklı olarak iyelik ekini kendisinden sonra almıştır. İyelik ekinden sonra da bir öñekte bulunma, bir öñekte yönelme durumu eki gelmiştir:

“Kesriñing sarāyı (3) ileğinde bir uluğ taq bar erdi. **Ol tāq asrasında** taħt qılıp ol taħt üzesinde Kesri oturup erdi.” (NF: 82.2-3) = Kesri (Fars hükümdarı)'nin sarayının

karşısında büyük bir dağ vardı. Kesri, **o dağın altında** taht yaptırmış, o tahtın üzerinde oturmuştu.

“Ol çatıg yel, **taht asrasınğa** kirip tahtnı havāga kaldurur erdi.” (NF: 210.9) = O kuvvetli yel, **tahtın altına** girip tahtı havaya kaldırırdı.

1.3. +ArI

Örneklerine çok az rastlanan yer-yön durumu ekidir. İsim kök ve gövdelerinde görülür.

1.3.1. İsimlerde Kullanılışı

1.3.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

İsim kök ve gövdelerine gelerek onları fiile bağlar. Tespit ettiğimiz örneklerde *ilerü*, *yoğarı* / *yoğaru* / *yuğaru* kelimelerinde kullanılmıştır.

“YaÓğüb yığlayu Yūsufnıng (21) başın yudı, saçın taradı, anda kedin çuçuþ alnındın öpdi elgin **yoğarı** kötürdi.” (KE: 69r.20-21) = Yakub ağlayarak Yusuf’un başını yıkadı, saçını taradı, ondan sonra kucaklayıp alnından öptü, elini **yukarı** kaldırdı.

“Resül, başın çuyı saldı; yana **yoğaru** çıldı.” (KE: 215r.12) = Peygamber, başını aşağı indirdi; yine **yukarı** kaldırdı.

“Unuttı nerseni, **ilerü** ıydı nerseni, içğındı nerseni.” (ME: 18.8) = Bir şeyi unuttu, bir şeyi **ileri** gönderdi, bir şeyi kaybetti.”

“Nidin çıktıng **yuğaru**...” (KHŞ: 3339) = Neden **yukarı** çıktın...

1.4. +rU

Ekin +ArI şeklinde olduğu gibi, örneklerine çok az rastlanan yer-yön durumu ekidir. İsim kök ve gövdelerinde görülür.

1.4.1. İsimlerde Kullanılışı

1.4.1.1. İsim Kök ve Gövdelerinde

İsim kök ve gövdelerine gelerek onları fiile bağlar. Tespit ettiğimiz örneklerde *taparu* ve *öngrü* kelimelerinde kullanılmıştır:

“...Yazıp **Husrav taparu** kanatını...” (KHŞ: 810) = ...Şaşırp **Husrev’e doğru** kanadını...

“Biling; **mundın öngrü** kelür, rāst šavāb.” (MM: 216.2) = Bilin; gerçek doğruluk, **bundan önce** gelir.

B. Fonksiyonları

1. İsmi Fiile Bağlaması

Yer-yön durumundaki isim, şu anlam fonksiyonlarıyla ismi fiile bağlar:

1.1. Eklendiği kelimeye yer-yön ifadesi kazandırır:

“Ol öwünni ağzınğa saldı, çeynedi, (7) boğzınğa tikilmişde ol Óahdni angdı **içkerü** kirgelü ıdmadı, **taşgaru** ma (8) çıkaru bilmedi.” (KE: 11v.6-8) = O öğünü ağzına attı, çiğnedi, boğazına geldiğinde o ahdini hatırladı, **içeri** girmesi için bırakmadı, **dışarı** da çıkaramadı.

“Yunus aydı: (15) Ey taş! **İlgeri** kēlgil.” (KE: 153r.14-15) = Yunus dedi: Ey taş! **İleri** gel.

“...siz, (4) imāndın yüz ewrüp **artkaru** kayıtgay-sizler.” (NF: 93.3-4) = ...siz, imandan yüz çevirip (kâfirliğe) **geri** döneceksiniz.

“Kirip **buthāne içre**, köyme otğa.” (KHŞ: 57) = **Puthanenin içine** girip ateşte yanma.

“**Asra** endi, aşıka bardı.” (ME: 186.5) = **Aşağı** indi, aşağıya gitti.

1.2. Eklendiği kelimeye zaman ifadesi kazandırır:

“Kaçan kün tuğar bolsa burun şubh aqarur, **songra** kün tuğar.” (KE: 215r.12) = Ne zaman güneş doğacak olsa önce şafak aqarır, **sonra** güneş doğar.

“...Muni pādīshāhning vezīringa aymadin satsaq, **songra** bizke melāmat kelgey tēp aydılar.” (NF: 359.3) = ...Bunu padişahın vezirine söylemeden satarsak, **sonra** bize sitem ederler, diye söylediler.

“Sehiv secde vācib bolur, **songra** qıl.” (MM: 112.2) = Sehiv secdesi vacip olur, (onu) **sonra** yap.

“Biling; **mundin öngri** kelür, rāst šavāb.” (MM: 216.2) = Bilin; gerçek doğruluk, **bundan önce** gelir.

“**Bir niçe künden songra** kördi kim...” (GT: 176.2-3) = **Bir nice günden sonra** gördü ki...”

2. Bazı Kelimeler Üzerinde Kalıplaşması

2.1. İki isim durum eki üst üste gelmez. Yer-yön durumu eki, bazı örneklerde kendisinden sonra ismin diğer durum eklerini almıştır.

İsim (+) yer-yön durumu eki (+) bulunma durumu eki:

“Ol vaqtda (16) Resūlning Őammesi ŐĀtike kēlip **taşqarıda** olturdi.” (KE: 183.15-16) = O vakitte Peygamber’in halası Atike gelip **dışarıda** oturdu.

İsim (+) yer-yön durumu eki (+) ayrılma durumu eki:

“...onunçı kölegengni yerge tüşürmedi, **ilgeridin artqarıdın** (20) bir teg körünür erdi.” (KE: 194v.19-20) = ...onuncusu, gölgeni yere düşürmedi, **önden arkadan** aynı görünürdü.

“Medinedin çıqalın, (2) utru yöriyelin, **taşqarudın** salıng, ilgerü kirmesünler.” (KE: 223r.1-2) = Medine’den çıkalım, karşı yürüyelim, **dışarıdan** salın, ileriye girmesünler.

“İslâm çerigi, songlarına kirdi; ferîşteler, **ilgerüdin** boldılar, bir ançanı öldürdiler.” (KE: 232r.8) = İslâm askerleri, arkalarından girdi; melekler, **ileriden** girdi, bir kısmını öldürdüler.

2.2. İyelik ekleri, isim durum eklerinden önce gelir. Ancak bazı örneklerde yer-yön durumundaki isimden sonra, III. tekil kişi iyelik eki, ardından da diğer durum ekleri gelmiştir:

İsim (+) yer-yön durumu eki (+) 3.tekil kişi iyelik eki (+) yönelme durumu eki:

“Ol çatıg yel, **taht asrasınğa** kirip tahtnı havāğa aldurur erdi.” (NF: 210.9) = O kuvvetli yel, **tahtnı altına** girip tahtı havaya kaldırırdı.

İsim (+) yer-yön durumu eki (+) 3.tekil kişi iyelik eki (+) bulunma durumu eki:

“...**ilgerüsinde** on ming kürsî, her bir kürsîde on ming ferîşte öre turup Āyete’l-Kürsî (12) oıyurlar.” (KE: 218v.11-12) = **İlerisinde** on bin taht, her bir tahtta on bin melek, ayakta durup Ayetü’l Kürsi okurlar.

“Kesriñing sarāyı (3) ileginde bir uluğ ta bar erdi. **Ol ta asrasında** taht ılıp ol taht üzesinde Kesri olturup erdi.” (NF: 82.2-3) = Kesri (Fars hükümdarı)’nin sarayının karşısında büyük bir dağ vardı. Kesri, **o dağın altında** taht yaptırmış, o tahtın üzerinde oturmuştu.

3. İkileme Yapısını Oluşturması

Yer-yön durumu eki, bazı kelimelere gelerek ikileme yapısını oluşturmuştur:

“...onunı kölegengni yerge tüşürmedi, **ilgeridin artaridin** (20) bir teg körünür erdi.” (KE: 194v.19-20) = ...onuncusu, gölgeni yere düşürmedi, **önden arkadan** aynı görünürdü.

“Kim, Ĥa (4) taālānı **yoaru uyı**, astın üstün, **ilgerü artaru** birle yād ılsa kâfir bolur.” (KE: 211v.3-4) = Kim, yüce Allah’ı **yukarı aağı**, alt üst, **ön arka** ile ansa kâfir olur.

“Puslanç oynadı anıng birle, **angaru berü** yarıştı-lar anıng birle.” (ME: 123.2) = Onunla saklambaç oynadı, onunla **öteye beriye** yarıştılar.

“**Angaru berü** èltti suwnı (5) ağızı içinde.” (ME: 228.4-5) = Ağızının içinde suyu, **öteye beriye** götürdi.

4. Geldiği Kelimenin Zarf Tümleci Görevini Üstlenmesi

4.1. Yer-yön zarfı türünden kelimeler yaparak cümlede zarf tümleci görevini üstlenir:

“Ya^Öğüb yığlayu Yūsufning (21) başın yuğı, saçın taradı, anda kèdin şuçup alnındın öpdi, elgin **yoğarı** kötürdi.” (KE: 69r.20-21) = Yakub ağlayarak Yusuf’un başını yıkadı, saçını taradı, ondan sonra kucaklayıp alnından öptü, elini **yukarı** kaldırdı.

“Yūsufning (19) öwkesi kèldi, anı **taşğarı** qovdurdı.” (KE: 109r.18-19) = Yusuf öfkeleni, onu **dışarı** kovdurdu.

“Yunus aydı: (15) Ey taş! **İlgeri** kèlgil.” (KE: 153r.14-15) = Yunus dedi: Ey taş! **İleri** gel.

“Cebreölning elgin tutup **ilgerü** tartdı.” (KE: 211r.12) = Cebrail’in elini tutup **ileri** çekti.

“...siz, (4) imāndın yüz ewrüp **artğaru** qayıtgay-sizler.” (NF: 93.3-4) = ...siz, imandan yüz çevirip (kâfirliğe) **geri** döneceksiniz.

“Tangrı-lık üçün **bir qadem ilgeri** yürümes-(13)-ler.” (GT: 310.12-13) = Allah için **bir adım ileri** yürümezler.

“**Asra** èndi, aşığa bardı.” (ME: 186.5) = **Aşağı** indi, aşağıya gitti.

4.2. Zaman zarfı türünden kelimeler yaparak cümlede zarf tümleci görevini üstlenir:

“Kaçan kün tuğar bolsa burun şubh aqarur, **songra** kün tuğar.” (KE: 215r.12) = Ne zaman güneş doğacak olsa önce şafak aqarır, **sonra** güneş doğar.

“Sehiv secde vācib bolur, **songra** qıl.” (MM: 112.2) = Sehiv secdesi vacip olur, (onu) **sonra** yap.

“**Bir niçe künden songra** kördi kim...” (GT: 176.2-3) = **Bir nice günden sonra** gördü ki...”

4.3. Yer-Yön durumundaki isim fiilimsi grubunun zarf tümleci olabilir:

“Belqis, sarāy kapuğın bağlap kapuğçılarga saqlatıp özi **içeri** kirip taht üze aq h[arır] (9) örtünüp yatur érdi.” (KE: 147v.8-9) = Belkis, saray kapısını kapatıp nöbetçilere korutarak; kendisi **içeri** girip taht üzerinde beyaz ipek örtünerek yatarı.

“Ĥācet üçün **taşqarı** çıqıp kördüm, bir ir bir (5) yük tiken köterip satmağa kilür idi.” (GT: 175.4-5) = İhtiyaç için **dışarı** çıktığımda bir kişinin bir yük diken taşıyıp satmaya geldiğini gördüm.

“Andağ erse siz taht üze oturup (10) suōāl qılmağınız taqı man **tahtdın asra** turup sizke cevāb aymaqım munāsib ermez.” (NF: 204.9-10) = Öyleyse sizin tahtın üzerine oturup soru sormanız, benim de **tahttan aşağı** durup size cevap vermem uygun olmaz.

5. Diğer İsim Durum Ekleri Fonksiyonunda Kullanılması

5.1. Bulunma Durumu Fonksiyonunda

Yer-yön durumu eki, *içre* kelimesinde bazı örneklerde kendi fonksiyonuyla bazı örneklerde ise bulunma durumu fonksiyonuyla kullanılmıştır. Bu kelime, tespit ettiğimiz şu örneklerde bulunma anlamı vermektedir:

“...mening Tengrim ol turur atamız Ādemni **uçmah** (5) **içre** nürdın taht üze aqdurup kök ferişterin atamıznıng önginde secde (6) qıldurdı....” (KE: 11r.5-6) = ...benim

Tanrı'm o dur : atamız Adem'i **cennetin içinde** nurdan taht üzerine yükseltip gök meleklerine atamızın önünde secde ettirdi....

“...taşı éwi bar erdi, (9) **üçinç kat içre** erdi.” (NF: 360.8-9) = ...evi de vardı, **üçüncü katta** idi.

“Biligligning ili çewrür anı bil, / **Ten içre** bolmasa cān sözlemez til.” (KHŞ: 70) = Bil ki bilgilerin eli onu çevirir, / **Tenin içinde** can olmasa, dil söylemez.

“Çayu neng kim **bu Öalem içre** kördüm, / Nidin mun-tig tiyü Öāqlımça sordum.” (KHŞ: 267) = Her ne ki **bu dünya içinde** gördüm, / Neden böyle diye aklıma sordum.

“Bu şekle mini düşmança kām kıldıng, / **Cihān içre** mini bed-nām kıldıng.” (KHŞ: 3562) = Bu şüpheyle beni düşmanın arzularına terk ettin, / **Dünya içinde** beni kötü namlı ettin.

SONUÇ

Orta Türkçe şivelerinde isim çekim eklerini incelediğimiz bu çalışmamızda Kısasü'l-Enbiya, Nehcü'l-Feradis, Mukaddimetü'l-Edeb, Gülistan Tercümesi, Muinü'l-Mürid ve Kutb'un Hüsrev ü Şirini'ni isim çekim ekleri açısından taradık. Ayrıca Atabetü'l-Hakayık, Kutadgu Bilig, Divanü Lûgati't-Türk'ten bazı örnekler aldık ve şu sonuçlara ulaştık:

1. Araştırmacıların bazıları, isim çekim eklerini sadece durum ekleri olarak almış; çoğu ise isim çekim eklerinin kapsamına durum ekleriyle birlikte soru, iyelik, çokluk ve aitlik ekini de almışlardır. Yalın durum; soru, aitlik ve iyelik eklerinin isim çekim ekleri arasında incelenip incelenmeme hususu ve durum eklerinin sayısı da araştırmacıların çalışmalarında farklılık göstermiştir. Durum eklerinin sayısı beş ile on dört arasında değişmektedir. Ancak tespitimize göre araştırmacıların çoğu tarafından genel kabul gören durum eki sayısı sekiz veya dokuzdur. Diğer durum eklerinden farklı olarak kimli, kimsiz, sınırlama, sebep gösterme ve karşılaştırma hâli de bazı araştırmacılar tarafından işlenmiştir. Durum ekleri için kullanılan terimlerden tespit ettiklerimizi şu tabloyla gösterebiliriz: (Bu tabloda ilk satırdaki terimler en çok tercih edilen terimlerdir. Araç-birliktelik ve yer-yön durumu terimleri kullanım sıklığı olmamasına rağmen eklerinin fonksiyonlarını daha iyi yansıttıkları için tercih edilebilir.)

yalın	ilgi	yükleme	yönelme	bulunma	ayrılma	eşitlik	vasıta	yön gösterme
kim	tamlayan	belirtme	verme	kalma	çıkma	eşitlik-benzerlik	araç-birliktelik	yön ekleri
nominatif	tamlama	-i	-e	-de	-den	kimce	vasıta ve beraberlik	yer-yön
nominative	kimin	yapma	yaklaşma	kimde	uzaklaşma	ekvatif	kimle	yön bildirme
	genitif	kimi	kime	lokatif	kimden	equative	instrü-mental	yönelme
	genitive	akuzatif	datif	lokative	ablatif		instrü-mentalis	direktif
		accusative	dativ		ablative			direktive

2. Yaptığımız tarama sonucunda isim çekim eklerinin, Orta Türkçede işlek olarak kullanılan ekler olduğunu tespit ettik. Bu ekleri çokluk, soru, iyelik ve isim durum ekleri olmak üzere dört grupta, isim durum eklerini ise yalın durum; ilgi, yükleme, yönelme, bulunma, ayrılma, araç-birliktelik, eşitlik ve yer-yön durumu olmak üzere dokuz durumda incelemek mümkündür.

3. Araştırmacılar tarafından Eski Türkçede daha çok beraberlik ifade ettiği belirtilen ve kullanımı pek yaygın olmayan; ancak Uygurca bir el yazması olan İyi ve Kötü Düşünceli Prens Öyküsü'nde örnekleri daha çok olan +lAr, Orta Türkçede işlek olarak kullanılmıştır. Taradığımız metinlerde genellikle çokluk fonksiyonuyla kullanılan bu ekin tespit ettiğimiz diğer fonksiyonları şunlardır:

- a. İlgi durumu ekini almaksızın isim tamlamalarında tamlayan kısmı oluşturur.
- b. Sayı sıfatlarından sonra gelen isimlerde kullanılır.
- c. Birleşik fiil yapısını oluşturur.
- d. Bazı çoğul anlamlı alınma isimlerde kullanılır.

Çokluk eki +lAr'dan başka bazı araştırmacılar tarafından Eski Türkçede +An, +z +t ve +GUn eklerinin de çokluk veya beraberlik ifadesi için kullanıldığı belirtilmiştir. Taradığımız metinlerde ise +An, eren ve oğlan kelimelerinde bazı örneklerde çokluk fonksiyonuyla, bazı örneklerde ise kalıplaşmış olarak tespit edilmiştir. Bazı araştırmacılar tarafından Türk dilinde arkaik bir çokluk (daha ziyade ikizlik) eki olarak kabul edilen ve birkaç kelimedeki kalıplaşmış taban olarak bulunduğu belirtilen +z ekine taradığımız metinlerde de rastlanmıştır.

4. Taradığımız metinlerde soru eki, çoğunlukla yuvarlak, bazı örneklerde de düz ünlüdür. Soru anlamının dışında tenzih etme, haddini bildirme, uyarma, şaşkınlık, olumsuzluk gibi bazı anlamlar da üstlenmiştir. Bu durum soru ekinin eskiden beri farklı anlam fonksiyonlarıyla kullanıldığını gösterir.

5. Türkçenin tarihî gelişimi boyunca pek az değişiklik göstermiş olan iyelik ekleri Orta Türkçede işlek olarak kullanılmıştır. Taradığımız metinlerde iyelik eklerinin kullanılışlarıyla ilgili tespitlerimiz şunlardır:

a. Taradığımız metinlerde iyelik eklerinin kullanılış şekillerini şöyle bir tabloyla göstermek mümkündür:

I. tekil kişi iyelik eki	+(I)m
II. tekil kişi iyelik eki	+(I)ng
III. tekil kişi iyelik eki	+(s)I(n), +ø
I. çoğul kişi iyelik eki	+(I)mIz +ø
II. çoğul kişi iyelik eki	+(I)ngIz, +ø
III. çoğul kişi iyelik eki	+IArı(n), +ø

b. I. tekil ve çoğul ile III. tekil ve çoğul kişi iyelik eklerini almış isimler, ilgi durumu ekini almaksızın isim tamlamalarında tamlayan kısmı oluşturmuştur

c. III. tekil kişi iyelik eki, bazı örneklerde kalıplaşmış durum eklerinden sonra kullanılmıştır.

d. Türkiye Türkçesinde de kullanılan birisi, kimisi, bazısı kelimelerini Orta Türkçede de iyelik eki yığılmasına örnek olarak bulmamız mümkündür.

e. Tespit ettiğimiz örneklerde III. tekil ve çoğul kişi iyelik eklerinden sonra isim durum ekleri geldiğinde araya n'nin girdiği ve girmediği örnekler birlikte yer almaktadır. ihtiyaç olmamasına rağmen bazı örneklerde ünlü ile ünsüz arasına giren bu n'yi iyelik ekine dahil etmek daha uygundur.

f. Taradığımız metinlerde III. tekil ile I, II ve III. çoğul kişi iyelik anlamı, bazı örneklerde eksiz olarak sağlanmıştır. III. tekil kişi iyelik anlamının eksiz sağlanmasına çoğunlukla kün kelimesinde rastlanır. Bu kelime, III. tekil kişi iyelik ekini alarak da kullanılmıştır.

Eksiz iyeliklerle ilgili tespitlerimizi şu tabloyla gösterebiliriz:

Eksiz iyelikler	Tespit edilen kelimeler	Tespit edildiği metin
III. tekil	... kün	KE, NF, GT
kişi	(bularning) hıdmetkār	NF
I. çoğul	(biz) cümle	NF
kişi	(bizing) ölgenler	KE
II.	cümle (keling)	NF
çoğul	(sizing) şanduqnı	NF
kişi	(sizing) ölgenler	KE
III.	(temmüz) aylarda	NF
çoğul	(yaz) künler	KHŞ
kişi		

6. Taradığımız metinlerde yalın durumdaki isimlerin tespit ettiğimiz fonksiyonları şunlardır:

a. Yalın durumdaki isimler, tamlayan ve tamlanan olarak sıfat tamlamalarında kullanılmıştır.

b. Bir edatın önüne gelerek edat grubunda, bir ünlemden sonra gelerek ünlem grubunda kullanılmıştır.

c. Unvan gruplarında, isim veya unvan unsurlarını oluşturmuştur.

d. Bir fiilden önce gelerek birleşik fiil yapısını oluşturmuştur.

e. Cümlede tek başına veya kelime grubu şeklinde özne görevini ve ek fiil almak suretiyle de yüklem görevini üstlenmiştir.

7. Eski Türkçede olduğu gibi Orta Türkçede de ilgi durmu eki +(n)Ing şeklindedir. Taradığımız metinlerde hem ünlü hem ünsüzlerden sonra çoğunlukla baştaki n korunmuştur. +Ing şekli bazı zamirlerde ve çok nadir olarak çokluk eki almış isimlerde görülür. Bu durum eki, men zamirinde +im, +ing; biz zamirinde ise

+im, +ing +ning şekillerinde tespit edilmiştir. İlgi durumu eki, incelediğimiz diğer durum eklerinden farklı olarak isimleri birbirine bağlamıştır. İlgi durumunun eksiz kullanılış örnekleri de vardır.

Taradığımız metinlerde zamirler de isimler gibi ekli veya eksiz olarak ilgi ilişkisiyle edatlara bağlanmıştır. Olarının birle örneğinde III. çoğul kişi zamiri ilgi durumu ekiyle birle edatına; sen, an ve mun zamirleri ise eksiz olarak tig edatına bağlanmıştır.

Taradığımız metinlerde ilgi durumu ekiyle ilgili önemli bir tespitimiz de şudur: Bazı araştırmacılar, ilgi durumu ekinin bir durum eki olmadığı görüşündedirler. Ancak diğer isim durum eklerinde tespit ettiğimiz durum eklerinin birbirinin yerine kullanılış örneklerini aynı şekilde bu durum ekinde de tespit ettik. Yükleme durumu 2, bulunma durumu 10, ayrılma durumu ise tespit ettiğimiz 5 örnekte ilgi durumu fonksiyonunda kullanılmıştır. İlgi durumu ise tespit ettiğimiz 2 örnekte yönelme durumu fonksiyonunu taşımaktadır. (bk. İsim durum eklerinin birbirinin yerine kullanılışı tablosu) Bu kullanılışlar ilgi durumu ekini durum ekleri arasında inceleyen araştırmacıları haklı çıkaracak niteliktedir.

Ayrıca ilgi durumu eki, geldiği ismi yalın durumdaki bir isme bağlayarak ilgi durumu grubu oluşturmuş; geldiği isim, kelime grubu şeklinde cümlede yüklem, özne, nesne, yer-yön ve zarf tümleci görevlerini üstlenmiştir.

8. Eski Türkçede isimlerde +(I)g, zamirlerde +(n)I²; Karahanlı sahasında, isimlerde +(I)g ve +(n)I², zamirlerde +(n)I² şeklinde olan yükleme durumu eki, taradığımız metinlerde ise hem isimlerde hem zamirlerde çoğunlukla +nı, +ni şeklindedir. Eksiz yükleme durumu şekli de vardır. Ayrıca isim kök ve gövdeleriyle zamirlerde +I² şekli de görülür. Bu şekillerin dışında konuyla ilgili çalışmalarda genel olarak III. kişi iyelik ekinden sonra görülen +n, yükleme durumu eki olarak verilmektedir. Ancak taradığımız metinlerde eksiz yükleme durumu örneklerinin diğer iyelik eklerinden sonra da görülmesi, yönelme durumunun da III. kişi iyelik ekine dahil ettiğimiz n'den sonra eksiz örneklerinin olması nedeniyle bu +n'yi iyelik ekine dahil edip bu kullanılışları +ø yükleme durumu olarak kabul etmek daha doğrudur.

Taradığımız metinlerde yükleme durumunun diğer durum ekleri yerine, diğer durum eklerinin de yükleme durumu yerine kullanıldığı örnekler de tespit edilmiştir.

(bk. İsim durum eklerinin birbirinin yerine kullanılışı tablosu) Taradığımız metinlerde de ek, ismi fiile bağlamış ve geldiği isim cümlede nesne görevini üstlenmiştir.

9. Orta Türkçede yönelme durumu eki, Eski Türkçede olduğu gibi çoğunlukla +GA'dır. Taradığımız metinlerde kalın sıradaki kelimelerden sonra genellikle ötümlü ünsüzlerden sonra +ğa, ötümsüz ünsüzlerden sonra +қа şekli kullanılmıştır. Ancak bu genel bir kural değildir. Bazı örneklerde ötümlü ünsüzlerden sonra +қа veya daha nadir olarak ötümsüz ünsüzlerden sonra +ğa gelmiştir. Tespit ettiğimiz bazı örneklerde aynı kelimeler hem +ğa hem +қа şeklini almıştır.

Eski Türkçede ünlüyle ya da iyelik ekiyle biten bazı kelimelere gelen +(y)A şekli ise taradığımız metinlerde daha çok iyelikli isimlerde, bazen de isim kök ve gövdelerinde görülen pek az kullanılmış yönelme durumu ekidir.

Eksiz yönelme durumu şekline isim kök ve gövdelerinde dört, iyelik eki almış isimlerde üç örnek tespit edilmiştir. Ayrıca diğer isim durum eklerinin yönelme durumu fonksiyonunda, yönelme durumu ekinin de diğer isim durum ekleri fonksiyonunda kullanıldığı örnekler de vardır. (bk. İsim durum eklerinin birbirinin yerine kullanılışı tablosu)

Taradığımız metinlerde yönelme durumu ekiyle ilgili diğer tespitlerimiz şunlardır:

a. Yönelme durumu eki bir yer, kişi ya da nesne ismine yönelme veya yaklaşma anlamı katarak onu fiile bağlamıştır. Ayrıca bazı örneklerde geldiği isimlere zaman, amaç veya sebep ifadesi kazandırmıştır.

b. Bazı örneklerde kendi fonksiyonuyla birlikte yaş anlamını da üstlenmiş; bazı örneklerde ise bir şeyin birine, bir topluluğa özgü olduğu anlamını vermiştir.

c. İsimleri edatlara bağlayarak ...+GA tegi / tegrü / tigrü; ...dın...ğa/қа tegi; yapısında edat grubu oluşturmuştur. Edatın olmadığı ve anlamca da edata ihtiyaç duyulmayan cümlelerde de ...dın...ğa yapısı kullanılmıştır. Tespit ettiğimiz bir örnekte ise kullanıldığı edatla birlikte +lık anlamını vermiştir.

d. Bulunma ve ayrılma durumu eklerinde olduğu gibi yönelme durumu eki de bazı sıfat-fiil eklerini alarak birleşik zarf-fiil yapısını oluşturmuştur. (bk. 12. madde) Tespit ettiğimiz iki örnekte ise yönelme durumundaki isim bir fiille birlikte anlamca kaynaşmış birleşik fiil yapısını oluşturmuştur.

e. Ek, özge ve başka kelimelerinde kalıplaşmış olarak görülür.

f. Yönelme durumundaki isim cümlede yer-yön ve zarf tümleci tümleci görevini üstlenmiştir.

10. Orta Türkçede bulunma durumu eki, Eski Türkçede olduğu gibi +DA şeklindedir. Taradığımız metinlerde ek, ötümsüz ünsüzlerden sonra da çoğunlukla +de, +da şeklinde gelmiştir. Çok az örnekte ötümsüz ünsüzlerden sonra ek, +te, +ta şeklinde gelir. Ekin bu şekline tespit ettiğimiz kelimelerin çoğunun sonu t ile bitmektedir. Ancak kıyāmatda ve atda kelimelerinde görüldüğü gibi t ünsüzüyle biten kelimelere ekin d'li şekli de gelmiştir.

Eksiz bulunma durumu şekline ise isim kök ve gövdelerinde dört, çokluk eki almış isimlerde bir örnek tespit edilmiştir. Ayrıca bazı örneklerde bulunma durumu eki diğer durum ekleri yerine, diğer durum ekleri de bulunma durumu yerine kullanılmıştır. (bk. İsim durum eklerinin birbirinin yerine kullanılışı tablosu)

Taradığımız metinlerde bulunma durumu ekiyle ilgili diğer tespitlerimiz şunlardır:

a. Bulunma durumu eki, geldiği ismi bir yerde, kişide, bir şeyin içinde bulunma anlamlarıyla veya zaman ilişkisiyle fiile bağlamıştır.

b. Bazı örneklerde bir şeye göre, ...+lAr içinde, bir şey hususunda anlamını; tespit ettiğimiz bir örnekte ise zarf-fiil eki -ken'in anlamını üstlenmiştir.

c. Eklendiği kelimeyi ayrılma durumu fonksiyonuyla edata bağlayarak edat grubu oluşturmuştur.

d. Yönelme ve ayrılma durumu eklerinde olduğu gibi bulunma durumu eki de bazı sıfat-fiil eklerini alarak birleşik zarf-fiil yapısını oluşturmuştur. (bk. 12. madde)

e. Bulunma durumu eki +de, sıfat yapım eki +ki ile birlikte isimlere gelerek sıfat yapımında kullanılmış; ayrıca sayı adına gelerek kesir sayı sıfatı yapmıştır.

f. Yarındası kelimesinde kalıplaşmış olarak iyelik ekinden önce gelmiştir.

g. Bulunma durumundaki isim cümlede yer-yön ve zarf tümleci tümleci görevini üstlenmiştir.

11. Eski Türkçede +DI²n şeklinde olan ayrılma durumu eki, Orta Türkçede +DI²n ve +DAn şeklindedir. Taradığımız metinlerde çoğunlukla ekin +dın, +din;

+den, +dan şekli kullanılmıştır. Çok az örnekte ötümsüz ünsüzlerden sonra ek, +tın, +tin; +ten, +tan şeklinde gelir.

Bazı örneklerde ayrılma durumu eki diğer durum ekleri yerine, diğer durum ekleri de ayrılma durumu yerine kullanılmıştır. (bk. İsim durum eklerinin birbirinin yerine kullanılışı tablosu)

Taradığımız metinlerde ayrılma durumu ekiyle ilgili diğer tespitlerimiz şunlardır:

a. Ayrılma durumu eki, geldiği ismi bir yerden, kişiden, bir nesneden ayrılma, çıkma, uzaklaşma anlamlarıyla veya sebep ilişkisiyle fiile bağlamıştır.

b. Eklendiği kelimeyi edata bağlayarak ...+dın (+) edat ve ...+dın...+ğa/+ka tegi şeklinde edat grubu oluşturmuştur.

c. İsmi isme bağlayarak ayrılma durumu grubu ve sıfat tamlaması oluşturmuştur.

d. Yönelme ve bulunma durumu eklerinde olduğu gibi ayrılma durumu eki de bazı sıfat-fiil eklerini alarak birleşik zarf-fiil yapısını oluşturmuştur. (bk. 12. madde) Tespit ettiğimiz iki örnekte ise bir fiille birlikte anlamca kaynaşmış birleşik fiil yapısını oluşturmuştur.

e. Ek, kıandın nedin netegdin kelimelerinde kalıplaşmış olarak görülür.

f. Ayrılma durumundaki isim cümlede yer-yön ve zarf tümleci tümleci görevini üstlenmiştir.

12. Yönelme, bulunma ve ayrılma durumu ekleri bazı sıfat-fiil eklerine gelerek şu birleşik zarf-fiilleri oluşturmuştur:

Yönelme durumu ekiyle: -Ar / -Ir (+) gA,

Bulunma durumu ekiyle: -mİş (+) DA

-mİş (+) iyelik eki (+) DA

-Ar / Ir (+) dA

-Ar / Ir (+) iyelik eki (+) dA

-gAn (+) dA

-gAn (+) iyelik eki (+) dA

-mAz (+) dA

Ayrılma durumu ekiyle: -mIş (+) dI²n (+) berü / song
 -mAz (+) dI²n (+) aşnu / burun
 -gAn (+) dI²n (+) song / berü

13. Eski Türkçede +(I)n şeklinde olan araç-birliktelik durumu eki ve bu fonksiyondaki birle edatı Orta Türkçede de işlek olarak kullanılmıştır. Orta Türkçede +IA şekline de çoğunlukla tünle kelimesinde olmak üzere birkaç örnekte rastlanır. Taradığımız metinlerde birle edatının bile birlen bilen şekilleri de tespit edilmiştir. Zamirlerde kullanımına sadece anın öneğini tespit ettik.

Yönelme, bulunma ve eşitlik durumu ekleri bazı örneklerde araç-birliktelik durumu fonksiyonunda kullanılmıştır. Birle edatının bir örnekte yönelme, bir örnekte de ayrılma durumu fonksiyonunu üstlendiği tespit edilmiştir. (bk. İsim durum eklerinin birbirinin yerine kullanılışı tablosu)

Taradığımız metinlerde, hareketin hangi araçla yapıldığını, zamanını, durumunu veya sebebini bildirirerek geldiği ismi fiile bağlamış, cümlede zarf tümleci görevini üstlenmiştir. +(I)n'ın azın azın ve birin birin ikilemelerinde, +IA'nın ise katla ve tanglası kelimelerinde kalıplaşmış olduğunu söylemek mümkündür.

14. Eski Türkçede olduğu gibi Orta Türkçede de eşitlik durumu eki +çA'dır. Tespit ettiğimiz bir örnekte yönelme durumu eki, eşitlik durumu fonksiyonunda kullanılmıştır. Eşitlik durumu ekinin diğer durum ekleri fonksiyonunu üstlendiği örnekler de vardır. (bk. İsim durum eklerinin birbirinin yerine kullanılışı tablosu)

Taradığımız metinlerde, eşitlik durumu ekini alan ança ve niçe/neçe kelimeleri zamir, sıfat ve zarf; barça, zamir ve sıfat; munça ise sıfat ve zarf olarak kullanılmıştır. Diğer durum eklerinden farklı olarak zamirlerde iyelik ekleri eşitlik durumu ekinden sonra gelir. Kalıplaştığı bazı kelimelerde kendisinden sonra diğer durum eklerini almıştır. Ançası bar yapısında da kalıplaşmış olarak görülür.

Taradığımız metinlerde, eşitlik durumu eki eşitlik-benzerlik, görelık, yaklaşıklık, ...dan beri anlam fonksiyonlarıyla geldiği ismi fiile bağlamış, cümlede zarf tümleci görevini üstlenmiştir. Bazı araştırmacılar, eşitlik durumu ekinin -gInçA / -gImçA zarf-fiil eki yapısını oluşturduğu görüşündedirler. Nehcü'l-Feradis'te -gImçA ekinin geçtiği üç örnek tespit edilmiştir.

15. Eski Türkçede +GARİ ve +rA şeklinde görülen yer-yön durumu eki, Orta Türkçede +GARİ, +Arİ, +rA, +rU olmak üzere dört şekildedir. Taradığımız metinlerden tespit ettiğimiz örneklerin sayısına göre, ekin en çok +GARİ şekli kullanılmıştır. Bunun ardından +rA şekli gelir. +Arİ ve +rU şekilleri ise taradığımız metinlerde daha az kullanılan yer-yön durumu ekleridir. Yer-yön durumu eki, genellikle isim kök ve gövdelerine gelir. İyelik eki almış birkaç örnekte kalıplaşmış olarak iyelik ekinden önce gelmiştir. Ekin zamirlerde kullanılışı da çok nadirdir. Ek angar, mungar zamirlerinde +gar şeklinde görülür. İçre kelimesinin geçtiği bazı örneklerde kendi fonksiyonuyla, bazı örneklerde bulunma durumu fonksiyonuyla kullanılmıştır. (bk. İsim durum eklerinin birbirinin yerine kullanılışı tablosu)

Geldiği isme çoğunlukla yer-yön, bazı örneklerde de zaman ifadesi kazandırarak onu fiile bağlamış, cümlede zarf tümleci görevini üstlenmiştir. İlgeridin artkarıdın, ilgerü artgaru, angaru berü ikilemelerini oluşturmuştur. Eşitlik durumu ekinde olduğu gibi yer-yön durumu eki de kalıplaştığı bazı örneklerde kendisinden sonra diğer durum eklerini almıştır.

16. İsim durum eklerinin birbirinin yerine kullanılışını şöyle bir tabloyla göstermek mümkündür:

İsim Durum Eklerinin Birbirinin Yerine Kullanılışı Tablosu

Asıl Şekiller	Kendisi İçin Kullanılan Diğer Şekiller								
	Eksiz	İlgi Dur.	Yükleme Durumu	Yönelme Durumu	Bulunma Durumu	Ayrılma Durumu	Araç-Birliktelik Durumu	Eşitlik Durumu	Yer-Yön Durumu
İlgi Durumu +(n)Ing	+	-	+	-	+	+	-	-	-
	(pek çok örne)		(2)		(10)	(5)			
Yükleme Durumu +nI ² , +I ²	+(pek çok örne)	-	-	+	+	+	-	-	-
				(9)	(1)	(4)			
Yönelme Durumu +GA, +(y)A	+	+	+	-	+	-	+	-	-
	(8)	(2)	(6)		(15)		(1 örnek birle edatı)		
Bulunma Durumu +DA	+	-	-	+	-	+	-	+	+
	(5)			(2)		(2)		(3)	(5 örnek içre kelime-sinde)
Ayrılma Durumu +DI ² n, +DAn	-	-	-	+	+	-	+	+	-
				(3)	(11)		(1 örnek birle edatı)	(4)	
Araç-Birliktelik Durumu +(I)n, +IA	-	-	-	+	+	+	-	+	-
				(7)	(3)	(1)		(2)	
Eşitlik Durumu +çA	-	-	-	+	-	-	-	-	-
				(1)					
Yer-Yön Durumu +GARİ, +Arİ, +rA, +rU	-	-	-	-	-	-	-	-	-

+ kullanılan şekilleri, - kullanılmayan şekilleri, parantez içindeki sayı tespit ettiğimiz örnek sayısını göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Arat, Reşit Rahmeti** (1992), *Atabetü'l-Hakayık*, Türk Dil Kurumu yayınları: 32, Ankara
- Arat, Reşit Rahmeti** (1999), *Kutadgu Bilig I Metin*, Türk Dil Kurumu yayınları: 458, Ankara
- Ata, Aysu** (1997), *Kıyasü'l-Enbiya I Giriş-Metin-Tıpkıbasım; II: Dizin* Türk Dil Kurumu yayınları: 681, Ankara
- Ata, Aysu** (1998), *Nehcü'l-Feradis III Dizin-Sözlük*, Türk Dil Kurumu yayınları : 518, Ankara
- Atalay, Besim** (1999), *Divanü Lûgat-İt-Türk Tercümesi*, Türk Dil Kurumu yayınları: 521-524 (4 Cilt), Ankara
- Banguoğlu, Tahsin** (2004), *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu yayınları : 528, Ankara
- Başdaş, Cahit** (2001), "Divanü Lügati't-Türk'teki Şiirlerde İsim Hâl Eklerinin Kullanılışları" *İlmi Araştırmalar*, İstanbul, S. 11, s. 29-40
- Başdaş, Cahit-Kutlu, Abdülmukaddes** (2004), *Kırgız Türkçesi Grameri*, Dicle Üniversitesi Yayınları, Diyarbakır
- Başdaş, Cahit** (2006), "Türkçe Organ Adlarında Kelime Sonu -k Ünsüzü ve Çokluk", *İlmi Araştırmalar*, İstanbul, S. 21, s. 45-57
- Biray, Himmet** (1999), *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, Türk Dil Kurumu yayınları : 711, Ankara
- Bozkurt, Fuat** (2002), *Türklerin Dili*, Kültür Bakanlığı yayınları: 2335, Ankara
- Buran Ahmet** (1996), *Anadolu Ağzlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, Türk Dil Kurumu yayınları: 660, Ankara
- Buran Ahmet- Alkaya Ercan** (2001), *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara
- Caferoğlu, Ahmet** (1.cilt 1970, 2.cilt 1974), *Türk Dili Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul
- Coşkun, Volkan** (2000), *Özbek Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu yayınları:752, Ankara

- Demiral, Abdullah** (2004), *Tarihî Kuzey Türkçesinde Zarf-Fiiller*, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Eğitimi Anabilim Dalı (yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır
- Devellioğlu, Ferit** (1996), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi yayınları, Ankara
- Dilaçar, A.** (1995), *Kutadgu Bilig İncelemesi*, Türk Dil Kurumu yayınları : 340, Ankara
- Eckmann, Janos** (1995), (Yayımlayanlar: Semih Tezcan ve Hamza Zülfikar), *Nehcü'l-Feradis I Metin, II Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurumu yayınları : 518, Ankara
- Eckmann, Janos** (1996), (Yayıma Hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya) *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Türk Dil Kurumu yayınları : 635, Ankara
- Ediskun, Haydar** (1999), *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Ercilasun, Ahmet B.** (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyula Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara
- Ergin, Muharrem** (1992), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak / Basım / Yayımlama / Dağıtım
- Erten, Münir** (1994), *Diyarbakır Ağzı*, Türk Dil Kurumu Yayınları:556, Ankara
- Erten, Münir** (2004), "Türkiye Türkçesinde Geçişsiz Olduğu Hâlde Geçişli Gibi Kullanılmaya Başlayan Fiiller", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 855 / I, Ankara, s. 1111-1124
- Gabain, A. Von** (2000), *Eski Türkçenin Grameri*, çeviren: Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu yayınları : 532, Ankara
- Gencan, Tahir Nejat** (1979), *Dilbilgisi*, Türk Dil Kurumu yayınları : 418, Ankara
- Grönbech, K.** (2000), *Türkçenin Yapısı*, çeviren: Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu yayınları : 609, Ankara
- Gülensoy, Tuncer** (1988), *Kütahya ve Yöresi Ağzları*, Türk Dil Kurumu yayınları: 536, Ankara
- Gülseren, Cemil** (2000), *Malatya İli Ağzları*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara
- Gülsevin, Gürer** (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu yayınları : 673, Ankara

- Gülsevin, Gürer** (2001), “Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-Fiiler” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt II, S. 2, s. 125-143
- Hacıeminoğlu, Necmettin** (1992), *Türk Dilinde Edatlar* Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, İstanbul
- Hacıeminoğlu, Necmettin** (1996), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu yayınları: 638, Ankara
- Hacıeminoğlu, Necmettin** (2000), *Kutb’un Hüsrev ü Şirin’i ve Dil Hususiyetleri*, Türk Dil Kurumu yayınları: 573, Ankara
- Hamilton, James Russel** (1998), *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası*, (Türkçeye çevirenler: Ece Korkut, İsmet Birkan) Simurg yayınları, İstanbul
- Hengirmen, Mehmet** (1998), *Türkçe Temel Dilbilgisi*, Engin Yayınevi, Ankara
- İmlâ Kılavuzu** (2000), Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara
- Kahraman, Tahir** (1996), *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, Türk Dil Kurumu Yayınları : 654, Ankara
- Karahan, Leyla** (2004), *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ yayınları, Ankara
- Karamanlioğlu, Ali** (1972), *Türk Dili Nereden Geliyor Nereye Gidiyor?*, Hareket Yayınları, İstanbul
- Karamanlioğlu, Ali Fehmi** (1989), *Seyf-İ Sarayı Gülistan Tercümesi*, Türk Dil Kurumu yayınları : 544, Ankara
- Karamanlioğlu, Ali Fehmi** (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu yayınları : 579, Ankara
- Kardaş Nevin ve Diğerleri** (2000), *Örnekleriyle Türkçe Sözlük* (4 cilt), Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, İstanbul
- Korkmaz, Zeynep** (1995), “Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar Birinci Cilt*, Türk Dil Kurumu yayınları: 629, Ankara, s. 12-84
- Korkmaz, Zeynep** (2000), *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları* Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara
- Korkmaz, Zeynep** (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu yayınları : 827, Ankara
- Köprülü, Fuat** (2003), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara

- Orkun, Hüseyin Namık** (1994), *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu yayınları: 529, Ankara
- Öner Mustafa** (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Türk Dil Kurumu yayınları: 703, Ankara
- Özçelik, Sadettin** (1997), *Urfa Merkez Ağzı*, Türk Dil Kurumu yayınları: 666, Ankara
- Özçelik, Sadettin ve Boz, Erdoğan** (2001), *Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı*, Türk Dil Kurumu yayınları: 789, Ankara
- Özçelik, Sadettin** (2002), “Tasvir Fiillerinde Kullanılan Ekler Üzerine”, *Türk Dili*, Ankara, S. 610, s. 820-824
- Özçelik, Sadettin** (2004), “Türkiye Türkçesinde Benzetme-Benzerlik Kavramları ve Bu Kavramları Sağlayan Ekler Üzerine” *İlmi Araştırmalar*, İstanbul, S. 17, s. 143-154
- Özçelik, Sadettin** (2005), *Dede Korkut Araştırmalar, Notlar / Dizin / Metin*, Gazi Kitabevi, Ankara
- Özçelik, Sadettin-Erten, Münir** (2005), *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Diyarbakır
- Özkan, Nevzat** (1996), *Gagavuz Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu yayınları:657, Ankara
- Tarama Sözlüğü VII Ekler** (1996), Türk Dil Kurumu yayınları: 212/VII, Ankara
- Tavkul, Ufuk** (2000), *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yayınları:770, Ankara
- Tekin, Talat** (1988), *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu yayınları: 540, Ankara
- Tekin, Talat** (1989), *XI. Yüzyıl Türk Şiiri*, Türk Dil Kurumu yayınları: 541, Ankara
- Tekin Talat** (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara, s. 102
- Toparlı, Recep** (1985), *Harezmi Türkçesi Grameri*, Atatürk Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Bölümleri Ders Notları: 82, Erzurum
- Toparlı, Recep** (1986), *Kıpçak Türkçesi*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum
- Toparlı, Recep** (1988), *Muinü'l-Mürid*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:15, Erzurum
- Türkçe Sözlük** (2005), Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara
- Yeni Tarama Sözlüğü** (1983), Türk Dil Kurumu yayınları: 503, Ankara

Yüce, Nuri (1988), *Mukaddimetü'l-Edeb*, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks, Türk Dil Kurumu yayınları: 535, Ankara

Zülfikar, Hamza (1991), *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Türk Dil Kurumu yayınları: 569, Ankara